

ДОНИШГОҶИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН

ТДУ: 341.4 (575.3)

ТКБ: 67.91 (2Т)

М – 63

Бо ҳуқуқи дастнавис

МИРАЛИЕВ ИСФАНДИЁР ҚАРАХОНОВИЧ

**НАЗАРИЯ ВА АМАЛИЯИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ВА
МИЛЛИИ РОБИТАИ ДАВЛАТ ВА ШАХС:
ТАҲҚИҚОТИ НАЗАРИЯВӢ-МЕТОДОЛОГӢ ВА
МУҚОИСАВӢ-ҲУҚУҚӢ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.01 –
назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот
дар бораи ҳуқуқ ва давлат**

Душанбе – 2024

Диссертатсия дар кафедраи ҳукуки инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон иҷро гардидааст.

Мушовири илмӣ: **Шарофзода Рустам Шароф** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессори кафедраи таърих ва назарияи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ: **Элназаров Давлатшо Ходжаевич** – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудире кафедраи фанҳои давлатӣ-ҳуқуқии Донишгоҳи (Славянии) Россия ва Тоҷикистон

Ғафурзода Абдухалил Давлаталӣ – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Муовини котиби генералии Ассамблеяи байнипарлумонии ИДМ-намояндаи комилҳуқуқи Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ассамблеяи байнипарлумонии ИДМ

Буризода Эмомалӣ Бозор – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, мудире шуъбаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муассисаи пешбар: Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе)

Ҳимояи диссертатсия 28-уми майи соли 2024 соати 10:00 дар ҷаласаи шурои диссертатсионии 6D.КOA-018 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, кӯч. Буни Ҳисорак, толори Шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносӣ) баргузор мегардад.

Бо мазмуни диссертатсия дар сомонаи www.tnu.tj ва китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) мегавон шинос шуд.

Автореферат « _____ » _____ соли 2024 фиристода шуд.

Котиби илмӣи шурои диссертатсионӣ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор **Назаров А.Қ.**

МУҚАДДИМА

Мубрами мавзуй таҳқиқот. Ҳуқуқи инсон дар шакли ғояву назарияҳо ташаккул ёфта, тадричан ҳамчун объекти бевоситаи танзими ҳуқуқӣ баромад мекунад. Аз давраҳои аввали ташаккули мафкура ва ҷаҳонбинии ҳуқуқӣ мутафаккирон ва файласуфон дарк кардаанд, ки бе давлат, бе саъю кӯшиши сохторҳои ҳокимиятӣ, захираҳои давлатӣ, воқеан, таъмини ҳуқуқи инсон имконнопазир аст. Инсоният аз рӯзиҳои аввали дарки моҳияти ҳуқуқу озодиҳои худ, кафолат ва ҳифзи онро ба ин ё он нуруи танзимкунанда вобаста мекард, ҳамзамон ба соҳибқудратон боварӣ ҳосил намуда, эҳсос менамуд, ки маҳз қудрати сиёсӣ қодир аст, мушкилини онҳоро бартараф кунад. Дар масири таърих инсон баҳри ноил гаштан ба ҳуқуқҳое, ки ба ӯ зиндагии шоиста ва озодиро таъмин менамоянд, муборизаҳо бурда, ҷонбозиҳо кардааст. Илми ҳуқуқшиносӣ, бавижа таърихи ҳуқуқи инсон, ҳамаи инро собит менамояд.

Бо мурури замон ҳуқуқи инсон аз ахлоқу маърифат, ғояву назария ба унсури марказии сиёсати давлатӣ мубаддал гардид. Дар сатҳи давлатӣ ҳуҷҷатҳои махсус оид ба ҳуқуқи инсон таҳия ва қабул карда шуданд. Ҳуқуқи инсон ҳамчун ҳуқуқу озодиҳои фитрӣ, ки онро давлат кафолат медиҳад, ба расмият шинохта мешавад. Эъломияҳо, хартияҳо, конститутсияҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул карда шуданд, ки ҳуқуқи инсонро мустақкам карда, баҳри таъмини онҳо кафолатҳои зарурӣ муҳайё намуданд. Эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи инсон бар дӯши давлат мебошад. Аз ин рӯ, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Конститутсияи худ инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олии эътироф намуд. Воқеияти ин гуфтаҳо Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо дарки ғояи инсондӯстӣ дар Паём чунин ифода намудаанд: «рушди сармояи инсонӣ омили калидии баланд бардоштани сатҳу сифат ва самаранокии соҳаҳои иҷтимоӣ, махсусан, маорифу тандурустӣ, илму инноватсия, инчунин, фазолияти самараноки муассисаҳои илмӣ мебошад»¹.

Пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон тағйироти кулӣ дар самти эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи инсон ба миён омад. Дар ҷаҳорҷӯбаи ин раванд дар сатҳи байналмилалӣ ва миллӣ эъломияҳо, барномаҳо, стратегияҳо, консепсияҳо, конститутсияҳо, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардиданд, ки онҳо боиси такмили робитаи давлат ва шахс гардиданд.

Дар интиҳои асри гузашта ва ибтидои асри нав заминаҳои ҳуқуқии механизмҳои байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс такмил ёфтанд. Айни замон ба ин раванд тафовути фарҳангӣ-тамаддунӣ дар

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node> (санаи мурочият: 29.12.2023 с.).

пасманзари паҳншавии стандартҳои ғарбии ҳукуки инсон таъсир расониданд. Бояд гуфт, ки тафовути фарҳангӣ-тамаддунӣ дар марҳилаҳои пештараи инкишофи таърихӣ низ мушоҳида мешуд. Гуногунии фарҳангу тамаддунҳои ҳақон қонуниятҳои табиӣи инкишофи таърихӣ мебошад. Инкор намудани қонуниятҳои мазкур ва ба таври сунӣ ба вучуд овардани тамаддуну фарҳанги яхела имконнопазир аст, зеро фарқияти фарҳангу тамаддунҳо табиӣ буда, маҳз ҳамин гуногунӣ ва тафовут омили рушди онҳо мебошад. Аз ин рӯ, тафовути фарҳангҳо ва тамаддунҳо дар ҳама марҳилаҳои инкишофи таърихӣ вучуд дошт. Аммо тафовути мазкур дар шаклҳои гуногун, аз ҷумла дар шакли ғайрифаъол ва ғайрифайда заҳир мешаванд. Дар як қатор ҳолатҳо тафовути фарҳангу тамаддунҳо ошкоро, дар шакли зиддияти оштиннопазир, мубориза ва бархӯрд мушоҳида мешавад. Дар ҳолатҳои дигар чунин тафовут худро ошкоро заҳир намекунад. Сатҳ ва шаклҳои заҳиршавии ихтилофоти фарҳангӣ-тамаддунӣ аз шароити таърихӣ, речаҳои сиёсӣ, сиёсати давлат, сатҳи таъмини манфиатҳои миллӣ, ҳимояи анъанаҳои миллӣ ва соҳибхӯштиҳои миллӣ вобастагӣ дорад. Қабули Эълумияи умумии ҳукуки инсон ва дигар санадҳои байналмилалӣ ба эътирофи умумичаҳонии ҳукуки инсон мусоидат намуданд, ғалаба бар фашизм инсониятро руҳбаланд гардонид, речаҳои фашистӣ аз байн рафт. Ҷанги якум ва дууми ҳақон ҳисороти зиёди молиявӣ ва моддиро дар пай гузошта, аҳолии зиёдро аз ҳаёт маҳрум намуд. Таъсири Созмони Миллали Муттаҳид (минбаъд – СММ) ва қабул шудани санадҳои муҳими байналмилалӣ дар таъмини ҳукуки инсон саҳми бориз гузоштанд.

Бо вучуди ин, пас аз чанд даҳсола маълум гардид, ки ҳукуки инсон ба ғояҳои мафкуравии тамаддуни ғарбӣ таъя дошта, дар қитъаҳои дигари олам, ки дорони фарҳангу тамаддуни ҳеш мебошанд, пазири нест. Дар натиҷа ихтилофоти фарҳангҳо ва тамаддунҳо дар соҳаҳои дарки ҳукуки инсон бештар заҳир мешавад. Дар қитъаҳои гуногун (Осиё, Африқо, Амриқои Лотинӣ ва ғ.) ва мамлақатҳои араб санадҳои алоҳидаи минтақавӣ оид ба ҳукуки инсон қабул гардиданд. Хартияи Африқоӣ оид ба ҳукуки инсон, Хартияи Араб оид ба ҳукуки инсон, Эълумияи Қоҳира оид ба ҳукуки инсон дар ислом ва ғ. қабул шуда, дар заминаи онҳо сиёсати минтақавии фарҳангӣ-тамаддунӣ дар соҳаҳои ҳукуки инсон амалӣ мегардад. Илова бар ин, тазодди тамаддунӣ дар пасманзари ҳаракати миллӣ-озодихӯҳӣ, болоравии нуфузи давлатҳои миллӣ, эътироз бар зидди стандартҳои ғарбии ҳукуки инсон ва ҳимояи манфиатҳои миллӣ сатҳи нав пайдо мекунад.

Ҳамаи равандҳои дар боло зикршуда ба робитаи давлат ва шахс дар робита бо дарки дубораи моҳияти ҳукуки инсон, арзишҳои ахлоқӣ ва маънавии бо ҳукуки инсон алоқаманд, ҳамчунин, вусъати фаъолияти давлатҳои миллӣ дар арсаи байналмилалӣ баҳри ҳимояи соҳибхӯштиҳои ва манфиатҳои миллӣ таъсири ҳалқунанда мерасонанд. Робитаи давлат ва

шахс ба сатҳи байналмилалӣ мебарояд, чунки сиёсати хориҷии Ҳамагуна давлат идомаи сиёсати хориҷии он мебошад. Таҳдиду хатарҳои ҷаҳонӣ (терроризми байналмилалӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, ҷиноятҳои фаромиллӣ, офатҳои табиӣ ва дигар) сабаб кӯшиши Ҳамаи давлатҳоро тақозо дорад. Дар даҳсолаҳои охир фаъолияти муштараки давлатҳо, ташкилотҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ дар соҳаи тағйири иқлими сайёра, таъмини амнияти озуқаворӣ, дастрасӣ ба оби тоза, пешгирии гуруснагӣ ва ғ. вусъат меёбад. Аз ҳалли ин ва дигар мушкилоти ҷаҳонӣ ва минтақавӣ таъмини ҳуқуқи инсон вобастагӣ дорад. Иқтисодии молиявӣ ва иқтисодии давлати миллӣ, захираҳои энергетикӣ, ашёи хом ва ғайра, сатҳи некуаҳволии аҳоли дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои ҷаҳонӣ, Ҳамчунин, сатҳи ҳалли мушкилоти ҷаҳонии башариат ба робитаи давлат ва шахс таъсири бевосита мерасонанд.

Вусъати бархӯрди манфиатҳои сиёсӣ, этникӣ, фарҳангӣ, идеологӣ, динӣ, зарурати Ҳимояи арзишҳои ахлоқиву маънавӣ ва фарҳанги миллӣ дар шароити таъсири манфии фарҳанги бегона боиси афзоиши муқобилият ба стандартҳои фарогири (универсалии) ҳуқуқи инсон, ки хилофи фарҳанги миллӣ мебошанд, мегардад. Ташаққули тартиботи ҳуқуқии нави байналмилалӣ, ихтилоф миёни ҷонибдорони ҷаҳонӣ якҷутба ва бисёрҷутба, тақвияти мушкилоти геосиёсӣ ва геоиқтисодӣ низ ба раванди мазкур таъсир мерасонанд. Вусъати фаъолияти давлатҳои абарқудрат ва ташкилотҳои фаромиллии молиявӣ иқтисодӣ дар соҳаи ҷаҳонишавӣ бидуни манфиатҳои миллии давлатҳои тараққиқунанда боиси мураккаб гардидани вазъи ҷаҳонӣ ва болоравии ҳисси худшиносии миллӣ мегардад.

Назарияи неолибералӣ, ки ба ғояи фардигарой таъя дошта, озодии мутлақ ва беинтиҳои фардро эълон менамояд, боиси бӯҳрони арзишҳои анъанавии ахлоқӣ ва маънавӣ гардид. Раванди мазкур, ки солҳои охир дар робита бо фишори беинтиҳои молиявӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, иттилоотӣ ва фарҳангӣ ба давлатҳои тараққиқунанда мушоҳида мешавад, ҷараёни Ҳимояи манфиатҳои миллиро фаъол мегардонад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ишора карданд, ки «дар раванди бунёди ҷомеаи пешрафта ва адолатпарвар масъалаи ташаққули маърифати ҳуқуқии шахрвандон нақши калидӣ дорад»².

Дар шароити вусъат ёфтани равандҳои умумиҷаҳонӣ дар боло зикршуда таҳқиқоти илмӣ сатҳи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс муҳрам аст. Таҳқиқоти илмӣ робитаи давлат ва шахс

---

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node> (санаи мурочиат: 29.12.2023 с.).

бо дарназардошти таҷрибаи байнамилалӣ, минтақавӣ ва миллий имконият медиҳад, ки таҷрибаи созмонҳои байнамилалӣ ва минтақавӣ, давлатҳои ҷудогонаи ҷаҳон дар соҳаи таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи инсон, ки унсури бунёдии робитаи давлат ва шахс мебошад, ҷамъбаст ва таҳлил карда шавад. Илова бар ин, таҳқиқоти мазкур имкон медиҳад, ки хусусиятҳои модели миллии робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти шароити таърихӣ, ки дар кишварҳои ҷудогона ташаккул меёбад, ҳамчунин, дар шароити гуногунии фарҳангӣ ва тамаддунӣ муайян карда шаванд. Таҳқиқоти мазкур истифодаи васеи усули муқоисавӣ-ҳуқуқиро тақозо дорад.

Заминаҳои таърихӣ-фарҳангии робитаи давлат ва шахс дар давраҳои қадим ташаккул ёфта, дар давраҳои минбаъдаи таҳаввулоти таърихӣ инкишоф ёфтаанд. Дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи таърихӣ заминаҳои мафкуравӣ, раванӣ, назариявӣ ва фарҳангӣ-тамаддунии робитаи давлат ва шахс ташаккулу такмил ёфтаанд. Онҳо бо заминаҳои ҳуқуқӣ омехта шуда буданд. Таҳлили заминаҳои фарҳангӣ-тамаддунии робитаи давлат ва шахс барои дарки мазмун ва шакли ҳуқуқии он аҳамияти илмӣ, амалӣ ва фарҳангӣ дорад. Айни замон таҳқиқи назарияҳои ҳуқуқи инсон барои таҳлили моҳияти гуманитарии робитаи давлат ва шахс аҳамият дорад.

Мазмуни робитаи давлат ва шахсро дар ҳошияи сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон, дар заминаи таҳқиқоти ҳамаҷаҳади сарҷамъаҳои ҳуқуқӣ, назарияҳои гуногуни ҳуқуқи инсон, шароити таърихӣ, фарҳангӣ ва тамаддунии инкишофи ҳуқуқи инсон муайян намудан мумкин аст. Дар марҳилаҳои пештараи инкишофи таърихӣ бо дарназардошти омехта будани соҳаҳои гуногуни дониши инсонӣ паҳлуҳои гуногуни назарияи ҳуқуқи инсон ҷузъи фалсафа, этика ва илмҳои дигар буданд. Дар марҳилаи муосир назарияи ҳуқуқи инсон ҳамчун соҳаи мустақили дониши инсонӣ ташаккул ёфта, инкишоф меёбад. Раванди мазкур ба такмили робитаи давлат ва шахс мусоидат мекунад.

Мубрамияти мавзӯ дар он аст, ки аҳли башар ҳуқуқу озодии инсонро аз ҷумлаи бузургтарин неъматҳои тамаддуни инсонӣ эътироф карда, дар роҳи таъмини онҳо ҷораҳои муассири дохилидавлатӣ ва байнамилалиро амалӣ мекунад. Дурнамои рушди робитаи давлат ва шахс аз ҳамин арзиши меҳварӣ вобастагӣ дорад. Бояд зикр намуд, ки чун ин арзиши меҳварӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ дар васати бархӯрди фарҳанг ва тамаддун қарор гирифтааст, таҳқиқи он аз назари илмҳои муҳталиф, аз ҷумла илми ҳуқуқшиносӣ аҳамияти хосса касб менамояд.

Ҳамин тариқ, мавзӯи интиҳобшуда аз нуктаи назари илмӣ, методологӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ дар шароити муосири бархӯрди фарҳангию тамаддунӣ, афзоиши таҳдидҳо ва ҳатарҳои ҷаҳонӣ, ҳимояи манфиатҳои миллии Тоҷикистони соҳибистиклол мубрам аст. Таҳқиқоти илмӣ-

методологӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқии робитаи давлат ва шахс дар сатҳи байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллий барои ба роҳ мондани модели миллии робитаи давлат ва шахс дар Тоҷикистон бо дарназардошти афзалияти манфиатҳои милли аҳамияти назариявӣ, амалӣ ва фарҳангӣ дорад. Таҳқиқи робитаи давлат ва шахс дар заминаи ҷамъбасти таҷрибаи ҷаҳонӣ сомонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, инчунин давлатҳои ҷаҳонӣ имконият медиҳад, ки, аз як тараф, қонуниятҳои умумии инкишофи робитаи давлат ва шахс, аз тарафи дигар, хусусиятҳои он, ки дар шароити гуногунии фарҳангии тамаддунӣ бештар зоҳир мешаванд, муайян карда шаванд. Таҷрибаи макзур ҳангоми ба роҳ мондани робитаи давлат ва шахс дар Тоҷикистон бояд ба инобат гирифта шавад.

Мубрамияти мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ бо он собит мегардад, ки натиҷаҳои он ба амалӣ гардидани ҳуҷҷатҳои стратегияи давлати Тоҷикистон, аз ҷумла Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқҳои инсон барои давраи то соли 2038, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5-уми августи соли 2023, №357 тасдиқ шудааст, мусоидат мекунанд.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Доираи масъалаҳо, ки ҳангоми таҳқиқоти илмӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, фарох буда, доир ба паҳлӯҳои муҳталифи он олимони ватанӣ ва хориҷӣ назару андешаҳои худро ибраз намудаанд. Масъалаи ҳуқуқи инсон дар муҳити илмии Тоҷикистон баъди расидан ба Истиқлолияти давлатӣ тамоюли рӯзафзун пайдо кард. Саҳми олимони ватанӣ, ба мисли Н.А. Абдуллоев³, У.А. Азиззода⁴, Г.С. Азизкулова⁵, З. Ализода⁶, Н.И. Бобоева⁷, И.Ҳ. Бобочонзода⁸,

---

³ Ниг.: Абдуллоев Н.А., Абдуллоев П.С. Развитие международно-правовой помощи РТ по уголовным делам за годы независимости // Развитие судебного права, уголовного права и правоохранительной деятельности в РТ: материалы республиканской научно-практической конференции. – Душанбе, 2015. – С. 87-106.

⁴ Ниг.: Азизов У.А. Становление и развитие институтов преступления и наказания на территории дореволюционного Таджикистана. – Душанбе: Андалеб-Р, 2014. – 200 с.

⁵ Ниг.: Азизкулова Г.С. Правовое воспитание в Таджикистане (история вопроса) // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему: «Ответственность родителей в обучении и воспитании детей». – Душанбе, 2012. – С. 62-65.

⁶ Ниг.: Ализода З. Эволюция парламентаризма в Республике Таджикистан // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – № 2 (56). – С. 100-107; Ализода З. Нақши Эълomiaи умумии ҳуқуқи инсон дар рушди ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Эълomiaи умумии ҳуқуқи инсон ва равадҳои муносири рушди ҳуқуқи инсон: мушкилот ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба 70-умин солгарди қабули Эълomiaи умумии ҳуқуқи инсон) // Зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе, Матбааи ДМТ, 2019. – С. 13-16.

⁷ Ниг.: Бобоева Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане: IX-XIV вв.: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 200 с.

⁸ Ниг.: Бабаджанов И.Х., Сальников В.П., Тагайназаров Ш.Т. Право человека на соматическую целостность в контексте развития биомедицинских технологий // Юридическая наука: история и современность. – 2017. – №4. – С. 80-95; Бабаджанов И.Х. Охрана права внутриутробного ребенка на жизнь: законодательство России, Республики Таджикистан и других стран // Вестник Таджикского национального университета. – 2014. – №3/1 (128). – С. 86-93.

⁹ Ниг.: Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳукуки Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – 200 с.; Буриев И.Б. Институты таджикской государственности: теория и практика / Отв. редакторы: академик Тахиров Ф.Т., проф. Чиркин В.Е. – Душанбе: Дониш, 2016. – 360 с.; Он же. Источники права исламского периода таджикской государственности: теория и практика / Отв. редактор академик АН РТ Тахиров Ф.Т. – 2-е изд. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 224 с.

¹⁰ Ниг.: Диноршоев А.М. Теоретические вопросы имплементации международно-правовых норм в законодательстве РТ // Проблемы соотношения международного и национального права: материалы междууниверситетской конференции. – С. 31-36; Диноршоев А.М. Место Уполномоченного по правам человека в РТ в системе органов государственной власти // Правовая жизнь. – 2015. – №2. – С. 88-93; Диноршоев А.М. Закрепление прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан по Конституции 1994 г. // Современная гуманитарная наука: проблемы и перспективы развития: материалы международной научной конференции, 16 июня 2015 г. – С. 48-54.

¹¹ Ниг.: Зоиров Д.М. Таджики: от государства Саманидов до суверенной государственности. – СПб.: Реноме, 2014. – 287 с.

¹² Ниг.: Имомов А. Ҳукуки конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарғӣ. Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империя, 2017. – 760 с.; Имомов А. Аҳамият ва нақши Конституцсия дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии давлат ва ҷомеа // Наука и инновация (Научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2014. – №3. – С. 110-115; Имомов А. Ҳуқуқ ба таҳсил қисми таркибии сиёсати иҷтимоии давлат // Конституцсия – роҳнамои ҳуқуқи шаҳрвандон ба таҳсил. – Душанбе, 2014. – С. 13-20.

¹³ Ниг.: Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе, 2007. – 198 с.; Искандаров З.Х. Адвокатуран судӣ. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2015. – 250 с.

¹⁴ Ниг.: Искандаров Ш.Ф. О современном понятии прав ребёнка по законодательству Республики Таджикистан // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – №9. – С. 324-327; Искандаров Ш.Ф. Специализированные государственные правозащитные институты по правам человека в Таджикистане: история, теория и современная практика [монография]. – Душанбе: Promexpro, 2019. – 210 с.; Искандаров Ш.Ф. К вопросу о понятии гарантий прав человека // Правовая жизнь. – 2018. – №1 (21). – С. 47-53; Искандаров Ш.Ф. К вопросу о неправительственных правозащитных организациях как институт по правам человека // Правовая жизнь. – 2014. – №4 (08). – С. 48-54; Искандаров Ш.Ф. К вопросу о роли Всеобщей декларации прав человека в признании, установлении и закреплении прав и свобод человека // Материалы научно-теоретической конференции, посвященной 65-летию ВДПЧ. – Душанбе, 2014. – С. 49-67.

¹⁵ Ниг.: Маликова А.Х. Национальные особенности модели социального государства в Таджикистане // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: Философия и право. – 2012. – №1. – С. 148-153.

М.А. Махмудзода¹⁶, И.Т. Махмудов¹⁷, Х.М. Мирзамонзода¹⁸,
Э.С. Насриддинзода¹⁹, О.Э. Рахмон²⁰, Д.С. Рахмон²¹, Р.Х. Рахимзода²²,
С.А. Раҷабов²³, Б.А. Сафарзода²⁴, Н.Ф. Сафарзода²⁵, И.И. Саидзода²⁶,

¹⁶ Махмудзода М.А. Конституционное правосудие в Республике Таджикистан: гарантии правовой защиты Основного закона // Вестник НАНТ. Сер. общественных наук. – 2020. – №3. – С. 53-57; Он же. Системообразующая функция Конституции Республики Таджикистан: теоретический и практический аспект // Вестник Конституционного суда Республики Таджикистан. – 2018. – №1. – С. 80-87.

¹⁷ Ниг.: Махмудов И.Т. Нақши интихобот дар инкишофи демократия дар Тоҷикистон // Нақши падидаи интихобот дар бунёди давлати демократӣ (маҷмуаи мақолаҳо) / Зери таҳрири д.и.х. Насурдинов Э.С. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 40-43.

¹⁸ Ниг.: Гафуров Х.М. Судебная защита: теоретико-методологический аспект. Монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 167 с.; Гафуров Х.М. Вопросы судебной защиты в контексте реализации судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан // Вестник ТНУ. – 2015. – №3/11 (188), ч. 2. – С. 64-67.

¹⁹ Ниг.: Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 316 с.; Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ (воситаи таълимӣ). – Душанбе: Мехрона, 2017, 2019. – 204 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / Э.С. Насурдинов; [отв. ред. Ф.Т. Тахиров]. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

²⁰ Ниг.: Рахмон О.Э. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 191 с.

²¹ Ниг.: Рахмон Д.С. Права человека в условиях глобализации: теоретические и методологические проблемы: монография. – Душанбе, 2019. – 376 с.

²² Ниг.: Рахимов Р.Х., Солиев К.Х. Фаёлияти оперативӣ-чустуҷӯӣ ва нақши он дар таҳкими ҳуқуқи инсон // Проблемаҳои муҳими фаёлияти оперативӣ-чустуҷӯӣ ва нақши он дар таҳкими ҳуқуқи инсон: маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, 15 март соли 2012. – Душанбе: ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012. – С. 29-32; Рахимзода Р.Х. Исламское право и оперативно-розыскная политика // Мир политики и социологии. – 2016. – № 7. – С. 81-92; Рахимзода Р.Х. Письменные источники Древнего Востока и сыская деятельность // Мир политики и социологии. – 2016. – № 5. – С. 166-173; Рахимзода Р.Х. Экономическая безопасность государства и оперативно-розыскная политика (некоторые общие методологические подходы) // Правовое поле современной экономики. – 2015. – № 11. – С. 110-117.; Рахимзода Р.Х. Таъмини қафолатҳои ҳуқуқҳои конститусионии шаҳрвандон ҳангоми амали намудани фаёлияти оперативӣ-чустуҷӯӣ // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ бахшида ба 20-солагии таъсиси Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Адолати судии конститусионӣ-қафолати таъмини волияти Конститутсия». – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – С. 112-117.

²³ Ниг.: Раджабов С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики: монография. – Душанбе: Дониш, 2006. – 295 с.

²⁴ Ниг.: Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: История и современность / Отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2016. – 345 с.; Сафаров Б.А. Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон ва аҳамияти омӯзиши он дар замони муосир // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ: маводи конфронси илмӣ-назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълומияи умумии ҳуқуқи башар / Зери таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 8-15.

Ҷ. Саъдизода²⁷, Ф.Т. Тоҳиров²⁸, А.Ф. Холиқзода²⁹, Р.Ш. Шарофзода³⁰, Т.Ш. Шарипов³¹, Ф.М. Шоев³² ва дигарон дар таҳқиқи ҷанбаҳои таърихӣ-назариявӣ ва амалии робитаи давлат ва шахс хеле калон аст. Бо вучуди ин, то ба ҳанӯз масъалаҳои ҷудогона ва умдаи робитаи давлат ва шахс дар таҷрибаи ҷаҳонӣ ва миллӣ мубраму ҳалношуда боқӣ мондаанд.

Масъалаи робитаи давлат ва шахс ҳамчун объекти таҳқиқоти илмӣ ҳуқуқшиносон, файласуфон, иқтисоддонҳо ва сиёсатшиносон аз дидгоҳ ва назарияҳои мухталиф қарор дорад. Муҳаққиқони ҳуқуқшинос ва дониш-

---

²⁵ Ниг.: Сафарзода, Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Н.Ф. Сафарзода, Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода. – Душанбе: ТАЙАРОН, 2018. – 176 с.

²⁶ Ниг.: Саидов И.И. Иҷрои уҳдадорҳои байналхалқии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ (Маводи конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи башар) / Зери таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 68-78.; Саидов И.И. Некоторые теоретические аспекты имплементации норм международных документов по правам человека в законодательство РТ. // Вестник ТНУ. – Душанбе: Сино, 2014. – №3/5(142). – С. 92-97.

²⁷ Ниг.: Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Ҷ. Аз таърихи рамзҳо оид ба ҳуқуқи инсон: дар мисоли Рашан // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ: маводи конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи башар / Зери таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 79-85; Саъдизода Дж. Культура прав человека как средство обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовом государстве // Проблемы соотношения международного и национального права: материалы межвузовской научно-практической конференции 24-25 марта 2014 года / Под общей ред. Е.М. Павленко, А.М. Диноршоева. – Москва-Душанбе, 2014. – С. 264-272; Саъдизода Ҷ. Оид ба омӯзиши ҳатмии фанни таълими ҳуқуқи инсон дар низоми таҳсилоти олии // Аҳбори Суди конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2015. – №2. – С. 29-34.

²⁸ Ниг.: Тоҳиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш, 2009. – 369 с.; Тоҳиров Ф.Т., Халиков А.Г. Декларация Великого Кира как исторический источник о правах и свободах человека // Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации: Сб.ст. – Душанбе, 2002. – С. 113-126.

²⁹ Ниг.: Холиқзода А.Ф. Мухтасари қонунномаи Сосониён: Мотекони ҳазор додестон – ҳазор амсоли додгоҳӣ (ҳуқуқи бостон). – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 156 с.

³⁰ Ниг.: Сотиволдиев Р.Ш. Ҳуқуқ ва ҳуқуқи инсон // Проблемаҳои назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2010. – С. 82-161; Сотиволдиев Р.Ш. Ҳуқуқ ва инсон // Назарияи давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе, 2018. – С. 389-414; Сотиволдиев Р.Ш. Права человека в контексте основных тенденций их доктринального, идеологического и практического понимания и воплощения // Государствоведение и права человека. – 2016. – №3 (03). – С. 22-29.

³¹ Ниг.: Шарипов Т.Ш. Тафсири Ҷонони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кӯмак ба қурбонии савдои одамон». – Душанбе, 2015. – 506 с.; Шарипов Т.Ш., Сафаров А.И. Муқовимат ба савдои одамон. Воситаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2015. – 296 с.

³² Ниг.: Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: дис. ... канд. юрид. – Душанбе, 2018. – 218 с.

мандони соҳаҳои дигар дар интиҳои асри XX ва ибтидои асри XXI, ба мисли С.С. Алексеев³³, Ю.С. Бадалянс³⁴, Л.И. Глухарева³⁵, З. Бжезинский³⁶, Б.А. Кистяковский³⁷, Е.А. Лукашева³⁸, М.Н. Марченко³⁹, Г.И. Муромцев⁴⁰, П.И. Новгородцев⁴¹, В.С. Нерсесянс⁴², В.М. Сирих⁴³, Л.Р. Сюкияйнен⁴⁴,

³³ Ниг.: Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – 712 с.; Он же. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. – М.: Статут, 2000. – С. 225-240; Права человека: энциклопедический словарь / Отв. Ред. С.С. Алексеев. – М.: Норма, 2009. – 654 с.

³⁴ Ниг.: Бадалянц Ю.С. Права человека. – Рязань, 2006. – 519 с.

³⁵ Ниг.: Глухарева Л.И. Права человека в системе теории права и государства: общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы: дис. ... д-ра. юрид. наук. – М., 2004. – 417 с.; Глухарева Л.И. Права человека. Гуманитарный курс. – М., 2002. – 215 с.; Она же. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование). – М., 2003. – 225 с.; Глухарева Л.И. Универсальность и социокультурный релятивизм прав человека // Право и права человека: сб. науч. тр. юридического факультета МГПУ. Кн. 5. – М., 2003. – С. 24-38.

³⁶ Ниг.: Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы / пер. с англ. – М.: Изд-во АСТ, 2016. – 702 с.

³⁷ Ниг.: Кистяковский Б.А. Философия и социология права. – СПб., 1999. – 268 с.; Он же. Социальные науки и право. – СПб., 1999. – С. 284-290; Он же. Государственное право (общее и русское). Лекции // Философия и социология права. – СПб., 1999. – 798 с.

³⁸ Ниг.: Права человека / Под ред. Лукашевой Е.А. – М., 1999. – 573 с.; Права человека: учебник для вузов / Под ред. Е.А. Лукашевой. – М., 2009. – 560 с.; Лукашева Е.А. Права человека в контексте конфликта культур // Вестник Российской Академии наук. – 2007. – №2. – Т. 77. – С. 115-120; Лукашева Е.А. Человек, право, цивилизации: нормативно-ценностное измерение. – М., 2011. – 384 с.; Общая теория прав человека / рук. авт. кол. и отв. ред. д-р юрид. наук Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 1996. – 520 с.; Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / под общ. ред. Е.А.Лукашевой. – М., 2002. – 420 с.; Лукашева Е.А. Права человека: конфликт культур // Наш трудный путь к праву: материалы философско-правовых чтений памяти академика В.С.Нерсесянца. – М., 2006. – С. 241-255.

³⁹ Ниг.: Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права. – М., 2001. – 760 с.; Марченко М.Н. Глобализация и ее воздействие на современное национальное государство (методологический аспект). // Теоретико-методологические проблемы права. Вып. 2. – М.: Зерцало-М, 2007 – С. 53-88; Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации. – М., 2011. – 400 с.; Марченко М.Н. Тенденции развития права в современном мире: учебное пособие. – М., 2015. – 280 с.; Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть. – М., 2001. – 560 с.; Марченко М.Н. Курс сравнительного правоведения. – М., 2002. – 1068 с.

⁴⁰ Ниг.: Муромцев Г.И. О некоторых методологических проблемах современной российской юридической науки // Право и государство в изменяющемся мире: материалы Всероссийской конференции, посвященной памяти профессора О.А. Жидкова. – М., 2007. – С. 17-30; Муромцев С.А. Определение и основное разделение права. – СПб., 2004. – 223 с.

⁴¹ Ниг.: Новгородцев П.И. О задачах русской интеллигенции // Сочинения. – М., 1995. – 224 с.; Новгородцев П.И. Об общественном идеале // Сочинения. – М., 1995. – С. 47; Новгородцев П.И. О задачах современной философии права // Сочинения. – М., 1995. – С. 54.

С. Хантингтон⁴⁵ ва дигарон рочъ ба масъалаҳои мубрами ҳукуки инсон дар замони муосир изхори назар намуда, таҳқиқоти ҷолиб ва арзишманд таълиф намудаанд. Ҳамзамон, ба мубрам будани масъалаи мазкур нигоҳ накарда, робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти паҳлуҳои фарҳангӣ ва тамаддунии таҷрибаи байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллии соҳаи ҳукуки инсон омӯхта нашудааст.

Бо вучуди таҳқиқоти ҷойдошта, дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллий, бо истифодаи якҷояи усули фарҳангӣ-тамаддунӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ то ба ҳол таҳқиқ нашудааст. Таҳқиқоти диссертатсионии мазкур яке аз нахустин таҳқиқоти илмии робитаи давлат ва шахс дар заминаи ҷамъбааст ва таҳлили таҷрибаи фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ, минтақавӣ, давлатҳои ҷудоғона, доираи васеи ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ҳамчунин, таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – ҶТ) маҳсуб мешавад. Дар диссертатсия робитаи давлат ва шахс дар робита бо ҳуқуки инсон гузаронида шудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи барномаи дурномаи корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи ҳуқуки инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон – «Проблемаҳои назариявии ташаккули низоми ҳуқуқии ҶТ дар замони муосир барои солҳои 2016-2020» ва «Масъалаҳои назариявии инкишофи низоми ҳуқуқии ҶТ дар партави равандҳои ҷаҳонишавӣ барои солҳои 2021-2025» омода гардидааст.

---

⁴² Ниг.: Нерсесянц В.С. Философия права. Учебник для вузов. – М.: Норма, 1997. – 652 с.; Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. – 2-е изд. – М.: Норма, 2011. – 848 с.; Нерсесянц В.С. Права человека в истории политико-правовой мысли // Права человека. – М., 2000. – С. 36-55; Проблемы общей теории права и государства / под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2001. – 813 с.; Проблемы общей теории права и государства / под. общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2001. – 455 с.; Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М.: Норма, 2015. – 455 с.; Нерсесянц В.С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире // Государство и право. – 2005. – №5. – С. 40-53.

⁴³ Ниг.: Сырых В.М. История и методология юридической науки. – М., 2012. – 464 с.

⁴⁴ Ниг.: Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. – М., 1986. – 238 с.; Сюкияйнен Л.Р. Исламская концепция прав человека: Теоретические основы, тенденции и перспективы развития // Права человека, итоги века, тенденции, перспективы / под общ. ред. чл.-корр. РАН Е.А. Лукашевой. – М., 2002. – С. 289-300; Сюкияйнен Л.Р. Права человека в диалоге исламской и западной правовых культур // Ишрак: ежегодник исламской философии. – 2011. – №2. – С. 266-289.

⁴⁵ Ниг.: Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ». 2004. – 635 с.; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М., 2003. – 603 с.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади таҳқиқоти диссертатсиониро таҳлили илмӣ-методологӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ-тамаддунии назария ва амалияи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс дар заминаи сарчашмаҳои илмӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллий ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба мақсади таҳқиқот дар диссертатсия **вазифаҳои зерин** гузошта шудаанд:

– омӯзиши ғояҳои бунёди оид ба робитаи давлат ва шахс аз диди назарияҳои мухталиф;

– таҳқиқи хусусиятҳои ташаккули робитаи давлат ва шахс дар минтақаҳои гуногун;

– таҳқиқи заминаҳои таърихӣ, фарҳангиву тамаддунӣ ва илмӣ ташаккули робитаи давлат ва шахс;

– муайян намудани шаклҳои асосии муносири робитаи давлат ва шахс; – таҳлили робитаи давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон дар доираи таълимоти сиёсӣ ҳуқуқии Шарқ ва Ғарб;

– таҳлили модели конститусионии робитаи давлат ва шахс дар ҚТ ва муайян намудани роҳҳои самараноки амалӣ гардонидани он;

– муайян намудани самтҳои асосии рушди вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд дар шароити муосир;

– муайян намудани мафҳум, моҳият ва шаклҳои робитаи давлат ва шахс дар шароити амалисозии концепсияи давлати иҷтимоӣ;

– таҳқиқи робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон;

– таҳлили робитаи давлат ва шахс дар ҳошияи сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар минтақаҳои алоҳида;

– муайян намудани роҳҳои ташаккул ва тақмили модели миллии робитаи давлат ва шахс дар иртибот бо ҳуқуқи инсон;

– ҷамъбаст намудани таҷрибаи байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллий дар соҳаи таълими ҳуқуқи инсон ҳамчун омилҳои таъминкунандаи робитаи судманд байни давлат ва шахс;

– таҳқиқи мафҳум, мақсадҳо ва афзалиятҳои сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ҳамчун омилҳои робитаи судманд миёни давлат ва шахс;

– асоснок намудани натиҷаҳои асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ бо мақсади муайян намудани самтҳо ва дурнамои таҳқиқоти робитаи давлат ва шахс дар ҷомеаи тағйирёбанда;

– пешниҳоди тавсияҳои амалӣ бобати тақмили робитаи давлат ва шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқотро муносибатҳои ҷамъиятӣ, таҷрибаи сиёсӣ ва рағбандҳои асосии ҳаёти ҷомеа ташкил менамоянд, ки дар

робита бо онҳо сиёсати ҳуқуқии байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллий дар соҳаи ҳуқуқи инсон ташаккул ёфта, амалӣ карда мешаванд.

Предмети таҳқиқот. Предмети таҳқиқотро заминаҳои илмӣ-маърифатӣ, мафкуравӣ, фарҳангӣ-тамаддунии назарияҳо, таҷриба ва сиёсати ҳуқуқии соҳаи ҳуқуқи инсон, ки дар доираи онҳо робитаи давлат ва шахс роҳандозӣ мешавад, ташкил медиҳанд.

Марҳила, мақом ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ марҳилаҳои гуногуни инкишофи назария ва амалияи ҳуқуқи инсонро аз замони қадим то давраи муосир дар бар мегирад. Дар он раванди таърихӣ ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи инсон, сиёсати ҳуқуқӣ, робитаи давлат ва шахс, шаклҳои зухурёбии он, амалияи таъбиқи назария ва муқаррароти меъёрӣ оид ба ҳуқуқи инсон дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи таърихӣ дар манотиқи муҳталифи ҷаҳон, аз ҷумла Тоҷикистон мавриди таҳқиқи таърихӣ-ҳуқуқӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ қарор дода мешаванд. Дар доираи таҳқиқоти диссертатсионӣ назария ва амалияи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс дар давлатҳои ҷаҳони имрӯза ва Тоҷикистон таҳқиқ мешавад. Ҳамчунин, таҳлили муқоисавии қонунгузорӣ ва таҷрибаи кишварҳои Ғарб, Африқо, Амрикои Лотинӣ, давлатҳои араб дар баҳши робитаи давлат ва шахс гузаронида мешавад. Давраи таҳқиқоти диссертатсионӣ фарогири солҳои 2018-2023 мебошад. Муаллиф ба масъалаҳои таҳқиқи таърихӣ ҳуқуқи инсон, сиёсати ҳуқуқӣ дар самти ҳуқуқи инсон, аз ҷумла робитаи давлат ва шахс ҳанӯз қабл аз тасдиқи мавзӯи диссертатсия машғул шуда, дар ин самт монографияи илмӣ низ ба таъбиқ расонидааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳои илмӣ-назариявии олимони ватанӣ ва хориҷӣ ташкил медиҳанд. Дар ҷараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ асарҳои илмии У.А. Азиззода, Н.И. Бобоева, И.Х. Бобочонзода, Э.Б. Буризода, З. Бжезинский, Л.И. Глухарева, А.М. Диноршоҳ, А.И. Имомов, Ш.Ф. Искандаров, Б.А. Кистяковский, Е.А. Лукашева, М.Н. Марченко, М.А. Маҳмудзода, Г.И. Муромцев, Э.С. Насриддинзода, П.И. Новгородцев, В.С. Нерсеянс, Д.С. Раҳмон, И.И. Саидзода, Б.А. Сафарзода, Ҷ. Саъдизода, Л.Р. Сюкияйнен, Ф.Т. Тоҳиров, А.Ф. Холиқзода, Р.Ш. Шарофзода, Ф.М. Шоев, Н.Ф. Сафарзода ва дигарон истифода шудаанд. Бо дарназардошти хусусияти объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ нуктаҳои назариявии ҳуҷҷатҳои расмӣ ҳуқуқӣ оид ба ҳуқуқи инсон ҳамчун асоси назариявии таҳқиқот истифода мешаванд. Асоси назариявии диссертатсияро натиҷаҳои таҳқиқот, ки аз ҷониби ташкилотҳои бонуфузи ҷаҳонӣ ва минтақавӣ гузаронида шудаанд, ташкил медиҳад. Хулосаҳо ва нуктаҳои илмӣ, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ пазируфта мешаванд, заминаи назариявии ақидаҳо, хулосаҳо ва тақлифҳои муаллифро ташкил медиҳанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асосҳои методологии диссертатсияро усулҳои умумии илмӣ ва махсус, ба мисли диалектика, таҳдиди функсио-

налӣ, низомнок, мантиқӣ, таърихӣ, сотсиологӣ, оморӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ ва ғ. ташкил медиҳанд.

Таҳқиқоти диссертсионӣ дар заминаи мафҳумҳо ва категорияҳои илми фалсафа (функсия, шакл, мазмун ва ғ.) гузаронида шудааст. Тавассути усули диалектика ташаккул ва инкишофи робитаи давлат ва шахс дар сарзамини тоҷикон мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда, шароити таърихӣ ва дигар омилҳое, ки ба он таъсир расониданд, муайян карда мешаванд. Тавассути усули сотсиологӣ таҷрибаи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс чамбаст ва таҳлил карда мешавад. Дар раванди таҳқиқи робитаи давлат ва шахс бо истифода аз усули оморӣ сатҳи кафолат ва амалишавии ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон ва давлатҳои дигар муайян карда мешавад.

Дар заминаи усули шаклӣ-ҳуқуқӣ заминаи меъёрӣ-ҳуқуқии робитаи давлат ва шахс муайян карда мешавад, аз ҷумла таҳлили меъёрҳо, принципҳо ва унсурҳои дигари таркибии санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва минтақавӣ, инчунин қонунгузорӣ гузаронида мешавад. Тавассути усули муқоисавӣ-ҳуқуқии қонунгузории ҚТ, санадҳои меъёрии ҳуқуқии давлатҳои хориҷӣ, санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва минтақавӣ дар баҳши ҳуқуқи инсон омӯхта шуда, умумият ва тафовут миёни онҳо муайян карда мешавад. Дар заминаи усули таърихӣ-ҳуқуқӣ шароити таърихӣ ташаккулу инкишофи робитаи давлат ва шахс дар сатҳи байналмилалӣ ва миллии амалишавии ҳуқуқи инсон дар фаъолияти созмонҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва давлатҳои ҷаҳон омӯхта мешавад. Дар натиҷаи таҳлили таърихӣ-ҳуқуқии мавзӯи диссертатсия муайян гардид, ки робитаи давлат ва шахс марҳилаҳои гуногуни таърихро тай намудааст.

Усулҳои зикршуда дар яқоягӣ имконият фароҳам оварданд, то мавзӯи таҳқиқшаванда ҳамачониба, пурра ва объективона омӯхта шуда, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро пайдо намоянд.

Заминаҳои эмпирикии таҳқиқот. Дар ҷараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ Конститутсияи ҚТ, қонунҳои конститусионӣ, кодексҳо, қонунҳо, қарорҳои Ҳукумати ҚТ, барнома, консепсия ва стратегияҳои давлатӣ истифода шудаанд. Дар баробари санадҳои миллии, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва минтақавӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон, қонунгузории давлатҳои алоҳида оид ба ҳуқуқи инсон мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳамзамон аз санадҳое, ки дар робита бо фаъолияти Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар кишварҳои хориҷӣ ва дар ҚТ қабул шудаанд, санадҳои СММ ва дигар созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, маълумоти оморӣ истифода мешаванд.

Навгони илми таҳқиқот. Дар таҳқиқоти диссертатсионии мазкур бори нахуст дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ робитаи давлат ва шахс дар робита бо таҷрибаи байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллии дар соҳаи ҳуқуқи инсон, бо дарназардошти афзалияти манфиатҳои миллии ва бо мақсади пешниҳоди модели миллии робитаи давлат ва шахс таҳқиқ мешавад. Таҳқиқоти

мазкур бо дарназардошти равандҳои муосири ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла ҷаҳонишавӣ, бархӯрди тамаддунҳо, неолиберализм, ҷаҳонишавии неолибералӣ, бухрони идеологияи ғарбгароёна, муқовимат ба ғояи ғарбии фардигарой, аҳаммияти манфиатҳои миллӣ, ки ба робитаи давлат ва шахс таъсир мерасонанд, гузаронида шуда, таваҷҷуҳи асосӣ ба таҳқиқи унсурҳои маънавий-фарҳангии робитаи давлат ва шахс дода мешавад.

Дар диссертатсия мафҳум, моҳият, ҳадафҳо, мазмун, шаклҳои робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти таҷрибаи ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва миллӣ таҳқиқ карда мешаванд. Дар ҷараёни таҳқиқот бо истифода аз усули фарҳангӣ-тамаддунӣ қонуниятҳо ва тамоюли инкишофи таҷрибаи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти хусусиятҳои фарҳангу тамаддунҳо муайян карда мешаванд. Дар хошияи Ҷимояи манфиатҳои миллӣ дар диссертатсия раванди амалишавии робитаи давлат ва шахс дар ҷаҳони муосир, минтақаҳои гуногун ва Тоҷикистон, хусусиятҳои амалисозии ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ ҳуқуқи инсон дар партави Ҷимояи анъанаҳои миллӣ ва бо дарназардошти хусусиятҳои фарҳангӣ-тамаддунии Тоҷикистон таҳқиқ карда мешавад. Зимни таҳқиқоти масъалаҳои зикршуда ақидаҳо ва пешниҳодҳои муаллиф оид ба робитаи давлат ва шахс, вазъи ҳуқуқи шахс, ҳуқуқи инсон, сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон илман асоснок карда мешаванд.

Дар натиҷаи таҳқиқоти диссертатсионӣ натиҷаҳои илмӣ зерин асоснок мегарданд:

– робитаи мутақобилаи давлат ва шахс бо дарназардошти сиёсати ҳуқуқӣ байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон таҳқиқ карда мешавад;

– мафҳуми «робитаи давлат ва шахс» дар асарҳои илмӣ, аз ҷумла бо дарназардошти гуногунии ақидаҳо ва мафҳумҳои илмӣ таҳқиқ гардида, мавқеи муаллиф оид ба ин масъала муайян карда мешавад;

– заминаҳои назариявӣ ва фарҳангии робитаи давлат ва шахс дар таърихи афкори тоҷику форс муайян ва таҳқиқ карда мешаванд;

– таҷрибаи таърихӣ ва муосири робитаи давлат ва шахс бо истифода аз усули муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ҷамъбаст ва таҳлил карда мешавад;

– таъсири таҷрибаи робитаи давлат ва шахс ба ташаккули низоми ҳуқуқу озодихоии инсон ва шахрванд муайян карда мешавад;

– таҳлили фарҳангӣ-тамаддунии таҷрибаи ҷаҳонӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс гузаронида шуда, дурнамои амалисозии он бо дарназардошти афзалияти манфиатҳои миллии ҚТ муайян карда мешавад;

– санадҳои миллӣ, минтақавӣ ва байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон мавриди пажӯҳиш қарор дода шуда, нақши онҳо дар раванди амалишавии робитаи давлат ва шахс муайян карда мешавад;

– таҷрибаи ҚТ дар самти робитаи давлат ва шахс, аз ҷумла унсурҳои фарҳангӣ-тамаддунии он таҳлил карда мешаванд;

– сиёсати ҳуқуқи ҚТ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ҳамчун омилҳои рушди робитаи давлат ва шахс таҳлил гардида, унсурҳои миллии он муайян карда мешаванд;

– роҳҳои амалисозии робитаи давлат ва шахс таҳлил гардида, пешниҳодҳои судманд ҷиҳати тақвияти самти мазкур пешниҳод мешаванд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Навгонии илми таҳқиқоти диссертатсионӣ бо **нуктаҳои илми** зерин, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, собит мегардад:

1. Масъалаи робитаи давлат ва шахс дар сарзамини аҷдодии тоҷикон дар робита бо шароити мушаххаси таърихӣ-иҷтимоӣ, фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон дар ҳақиқат таҳқиқ гаштааст. Тоҷикон миллати тамаддунофар буда, дар инкишофи тамаддун ва фарҳанги ҷаҳонӣ саҳми арзанда доранд. Мутафаккирони тоҷик оид ба робитаи инсон ва ҷомеа, инсон ва давлат, моҳияти ҳуқуқу озодиҳои инсон нуктаи назари мустақили худро доранд. Мутафаккирони тоҷик аз аҳди қадим дар қатори баррасии дигар масоили муҳими давлатдорӣ оид ба мавзӯҳои мавқеи инсон дар ҷомеа, робитаи инсон бо атроф, муносибати инсон бо давлат, мақому манзалати инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ фикру андешаҳои судманд пешниҳод намудаанд. Андешаҳо, ғояҳо, нуктаҳои назари мутафаккирони тоҷик шакли инъикоси фарҳанги миллии ва орзуву ормони тоҷикон буда, аз ақидаҳои мутафаккирони Ғарб фарқи қулӣ доранд.

2. Назарияи мутафаккирону сиёсатмадорони ниёғони тоҷик Куруши Бузург, Анӯшервони Одил, Фаррухмард писари Баҳром, Рӯзбех, Абунасири Форобӣ, Абуалӣ ибни Сино, Абурайҳони Берунӣ, Абулфазли Балъамӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Носири Хисрав, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Хусайн Воизи Кошифӣ ва дигарон оид ба робитаи давлат ва шахс, ки дар заминаи таҷрибаи воқеии давлатдорҳои миллии ва андешаҳои илмӣ эҷод шудаанд, хусусиятҳои зерин доранд: афзалияти ғояҳои инсондӯстӣ (мақоми баланди инсон дар олам, ҳифзи эҳтироми ахлоқӣ ва эътиқодӣ нисбат ба инсон, тарғиб ва ташвиқи муносибати инсондӯстонаи ҳокимон ва мансабдорон нисбат ба инсон) ҳамчун заминаи дарки олам; бартарии усулҳои ахлоқӣ, хираднокӣ, маънавий, фарҳангӣ ҳамчун омилҳои аввалиндараҷаи идоракунии адолатпешаи шарқӣ дар масири таърихи халқ; инқори ақидаҳои бегонапарастона, эҳтиёт аз тамоили ғарбгароёна дар ташаққули низомии идора ва ҳифзи ҳувияти сиёсӣ, миллии ва иҷтимоӣ; таъмини муҳторияти фарҳангии ахлоқӣ аз озодии беинтиҳои шахсӣ, ки дар заминаи кашишҳои нафсонӣ ғайриақлонӣ сар зада, бо ахлоқу маънавиёт ягон робита надорад; робитаи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии инсон бо давлат дар заминаи арзишҳои ахлоқӣ маънавий ва ҳуқуқӣ ҳамчун таҳкурсии ҷомеаи саодатовар; боварии қомил ба нури хирадмандӣ, созандагӣ ва эҷодгари инсонӣ, нақши

инсон дар рушди ҷомеа; тарғиби назарияи давлати комил, инсонии солах ва ҷомеаи адлпарвар, ки дар он шаъну шарафи инсон, саодат ва ҳаёти арзандаи инсон таъмин карда мешавад.

3. Пас аз инкилобҳои буржуазии Аврупо, ҳамроҳ бо дигаргуниҳои иҷтимоӣ таҳаввулоти ҳуқуқӣ ва такмили низоми идораи давлатҳо руҳ дод. Ташаккули низоми идора ва таҳаввулоти ҳуқуқӣ қудрати сиёсӣ ҳарбӣ ва иқтисодии давлатҳои ғарбиро тақвият дода, мақом ва мартабаи онҳоро дар олам миёни дигар тамаддунҳо аз назари иқтисодӣ ба маротиб баланду пешрафта гардонд. Ин ҳолат ба густариши ҷомеаи манфиатҳои геополитикию мустамликадорӣ замина гузошта, ноғузир тавсеаи тамаддуни ғарбиро ба дигар минтақаҳои олам аз роҳҳои мухталиф масъалагӯзорӣ кард. Болоравии қудрати сиёсӣ, идеологӣ ва геополитикии давлатҳои ғарбӣ барои паҳн намудани назарияҳои ғарбӣ оид ба ҳуқуқи инсон, робитаи инсон ва давлат, аз он ҷумла назарияҳои ғарбгароёна шароит фароҳам овард. Густариши ғояи ғарбгарой ҳамчун ҷараёни нави сиёсӣ ва геополитикӣ танҳо паҳн намудани таҷрибаи сиёсӣ ва ҳуқуқии давлатҳои ғарбӣ дар минтақаҳои дигари ҷаҳон набуда, думболи он масоили дигари ташвишвару интиқоли иҷбории арзишҳо дар кишварҳои олам эҳсос гашт. Дар асарҳои илмӣ, ки солҳои 1990-ум, пас аз пош ҳурдани давлати Шуравӣ нашр шудаанд, тавачҷуҳи асосӣ ба санадҳои ҳуқуқии Аврупо ва ИМА оид ба ҳуқуқи инсон дода мешавад. Сипас назарияи ғарбии либералӣ, ки шахсияти фардӣ озодро мутлақ мегардонад, паҳн мешавад. Солҳои 2000-ум кӯшиши паҳн намудани «арзишҳои» нави ғарбии ахлоқӣ-маънавӣ ва ҳуқуқӣ, ки анъанаҳои миллиро сарфи назар мекунанд, ба миён меояд.

4. Ҷаҳонишавӣ дар заминаи манфиатҳои миллии кишварҳои бузург ва ноғузирӣи дифоӣ истиклоли сиёсӣ ва миллии кишварҳои рӯ ба рушд, ба раванди ғарбгарой тобишҳои нави илмӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дод. Таҷрибаи мусбати давлатдорӣ бо омилҳои ахлоқӣ эътиқодӣ ва маънавии ҳуқуқҷодкунӣ ҳамчун ҷанбаи мусбати ташаккули маърифат ва амалияи инсонӣ дар ҷодаи манфиатҳои минтақавӣ халқу миллатҳо ва абарқудратҳо бо усулу амалкардҳои манфии густариши ирода, хоҳиш ва эҳсоси оламгири модӣ маънавии хилъати ғайриаклонидошта созиш карда, табиати рушди ҳуқуқ ва давлатҳоро ба майдони муноқишаи фарҳангҳо, интиқоли арзишҳо, ташкили инкилобҳои ранга, бедорсозии захмҳои таърихӣ кашида, қори таҷрибаи рушди давлатҳоро таҳти ливои ғарбгароии иҷборӣ ба самти ягонасозии тамаддун аз ҳисоби фарҳангҳои мухталиф ба ҷолишҳои навбатӣ гирифтор кард. Паҳн намудани фарҳанги ғарбии барои миллатҳои дигар бегона ҷузъи сиёсати давлатҳои ғарбӣ эълон гашт. Ин ҳолат вазъи муътадил ва одилонаи муносибати инсонро бо давлат чи дар сатҳи назария ва амалияи давлатҳои намунаи собиқадор ва чи дар таҷрибаи давлатҳои ҷавон ҷиддӣ осебпазир ва ҳалалдор намуд.

5. Инкишофи назарияҳои гуногун оид ба робитаи давлат ва шахс аз шароити мушаххаси давлатҳои алоҳида, инкишофи ҷомеа, тамаддун, сатҳи шуури ҷамъиятӣ ва омилҳои дигари фарҳангӣ-маънавӣ вобастагӣ дорад. Дар доираи назарияҳои позитивистӣ, фитрӣ, фалсафӣ ва либертарӣ дигар ҳулосаҳои гуногун оид ба робитаи мутақобилаи давлат ва ҳуқуқи инсон ҳосил мешаванд. Речаи танзими мавзун ва одилонаи таносуби инсон ва давлат дар назарияи давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ масъалагузорӣ мешавад. Робитаи мутақобилаи давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон шакли муносибати мутақобилаи баробар ва шарикона мебошад, ки миёни давлат ва инсон тавассути ҳуқуқҳо ва вазифаҳои тарафайн, дар асоси ҳукмронии ҳуқуқ ва қонуни ҳуқуқӣ дар доираи ҷомеаи шахрвандӣ ба миён меояд. Айни замон назарияҳои гуногуни давлати ҳуқуқбунёд (позитивистӣ, либералӣ, консервативӣ ва ғайра) дар ҚТ бо дарназардошти шароити таърихӣ, фарҳанг, тамаддун ва анъанаҳои миллӣ роҳандозӣ мешаванд.

6. Ташаккули инкишофи назарияи робитаи тарафайни давлат ва шахс (инсон, шахрванд) дар минтақаҳо ва мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон хусусиятҳои фарҳангиву тамаддуниро инъикос мекунад. Назарияи фарогири (универсалии) робитаи давлат ва шахс вучуд дошта наметавонад, чунки муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқӣ байни давлат ва шахс, ҳокимият ва шахрвандон, мансабдорон ва аҳоли дар ҳар як кишвар хусусиятҳои алоҳидаи худро дорад. Дар ҚТ назарияи миллии робитаи давлат ва инсон бо дарназардошти шароити мушаххаси таърихии Тоҷикистон, сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсиву маънавӣ ва анъанаҳои миллӣ амалӣ мешавад. Он, аз як тараф, дар асоси ғояҳо, муқаррарот ва арзишҳои аз ҷониби умум эътирофшуда (шаъну шарафи инсон, дахлнопазирии шахсӣ, волоияти қонун, таҷзияи ҳокимият ва ғайра) роҳандозӣ мегардад, агар онҳо муҳолифи фарҳанги миллӣ набоянд. Аз тарафи дигар, татбиқи модели миллӣ дар партави стратегияи рушди миллӣ, дар иртибот бо афзалияти анъанаҳои миллӣ сурат мегирад.

7. Категорияи илми «робитаи давлат ва шахс» бо мақсади омӯзиши муносибатҳои воқеии байни ҳокимияти давлатӣ ва аҳоли истифода шуда, дар заминаи он мафҳумҳои «давлат ва инсон», «давлат ва озодии инсон», «давлат ва ҳуқуқи инсон», «ҳокимият ва аҳоли» ва ғайра таҳқиқ карда мешаванд. Робитаи давлат ва ҳуқуқи инсон зарурати таҳқиқи масъалаҳои зеринро талаб мекунад: вазъи ҳуқуқи инсон; доираи ҳуқуқу озодихо ва вазифаҳои инсон; таносуби ҳуқуқу озодихо ва вазифаҳои инсон; таносуби вазъи ҳуқуқи инсон ва шахрванд; кафолатҳои ҳуқуқи инсон; таъсири речаи сиёсӣ, шаклҳои демократии ҳаёти ҷомеа ба амалишавии ҳуқуқи инсон.

8. Назарияи робитаи давлат ва шахс дар шароити ҷаҳонишавӣ, афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои ҷаҳонӣ бештар мазмуни миллӣ пайдо мекунад. Назарияи миллии робитаи давлат ва шахс ҷузъи таркибии назарияи соҳибхитӣрои давлат буда, бо дарназардошти афзалияти манфиатҳои миллӣ ва

ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди ҶТ амалӣ мешавад ва барои тақвияти соҳибхитиёрии давлат мусоидат менамояд. Мазмуни назарияи мазкурро унсурҳои мафқуравӣ ва ҳуқуқии худшиносии миллий, масъулияти баланди шахрвандӣ, ҳифзи арзишҳои миллий дар ҳамоҳангӣ бо арзишҳои инсонӣ, ҳимояи соҳибхитиёрии давлатӣ, речаи арзишманди робитаи давлат ва аҳоли ташкил медиҳанд.

9. Дар давлати иҷтимоӣ робитаи давлат ва шахс дар самтҳои зерин зохир мешавад: а) ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ ба мадди аввал мебароянд; б) Ҷаъолияти иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давлат вусъат меёбад; в) инкишофи озодонаи ҳар шахс ва таъмини шароити арзандаи зиндагӣ вазиғаи аввалиндараҷаи давлат эълон мешавад. Дар таъмини шароити арзандаи зиндагӣ дар баробари ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ҳамчунин, ҳуқуқҳои фарҳангӣ нақши муҳим доранд. Ҷаъолияти давлат дар соҳаи ҳаёти фарҳангӣ бо мақсади рушди неруи инсонии ватанӣ тавассути тадбирҳои тарбиявӣ, таҳсилотӣ, маърифатӣ, иттилоотӣ, идеологӣ ва равонӣ ба роҳ монда мешавад. Дар натиҷа унсурҳои миллии давлати иҷтимоӣ (кадрҳои баландиқтисоси ватанӣ, шуури баланди ҷамъиятӣ, худшиносии миллий, ватандӯстӣ ва дигар) ташаккул меёбанд. Дар шароити инкишофи иқтисоди бозаргонии дорои тамоюли иҷтимоӣ дар Тоҷикистон соҳибкорӣ ва намудҳои дигари Ҷаъолияти озоди иқтисодӣ бо мақсади беҳтар намудани сатҳи зиндагии аҳоли дар паёмади сиёсати иҷтимоии давлати Тоҷикистон ба роҳ монда шуда, ба робитаи давлат ва шахс таъсири судманд мерасонанд.

10. Сабабҳои асосии қабули санадҳои ҳуқуқии гуногуни байналмилалӣ ва миллии ҳуқуқи инсон инҳо мебошанд: вусъати бархӯрди тамаддунҳо ва фарангҳои миллий; беқурбшавии ҳаёти инсон дар натиҷаи ҷангҳои ҷаҳонӣ; куштори аз ҳад зиёди одамон дар ҷангҳои ҷаҳонӣ, минтақавӣ ва ватанӣ; осебпазир шудани мақому манзалати инсон дар заминаи манфиатҳои молӣ, ҳарбӣ ва эътиқодӣ; вусъати ҷаҳонишавӣ, афзоиши таҳдидҳо ва ҳатарҳои ҷаҳонӣ (терроризми байналмилалӣ, савдои одамон, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, ҷинояткориҳои муташаккилонаи фаромиллӣ ва ғайра); ихтилофоти байни стандартҳои фароғири ҳуқуқи инсон ва гуногунии фарҳангию тамаддунӣ; ҳимояи соҳибхитиёрии миллий дар шароити сиёсигардии ҳуқуқи инсон, ба ҳадафҳои сиёсӣ ва геосиёсӣ тобеъ намудани ҳуқуқи инсон, истифодаи стандартҳои духӯраи ҳуқуқи инсон; ба ҳадафҳо ва манфиатҳои идеологӣ тобеъ намудани ҳуқуқи инсон дар Ҷаъолияти субъектони Ҷаъоли раванди ҷаҳонишавӣ, ки боиси коҳиш ёфтани мазмун ва моҳияти аслии ҳуқуқи инсон мегардад; кӯшишҳои тобеъ намудани назарияҳои анъанавии ҳуқуқи инсон ба ҳадафҳои назарияҳои неолибералӣ, ки манфиатҳои шахсии фардро аз манфиатҳои давлат, ҷомеа ва шахрвандон боло мегузоранд; ҳалалдор гардидан ва тағйири ҷиддии мафҳум, моҳият ва мазмуни ҳуқуқҳои аслии инсон, алалхусус, арзишҳои ахлоқӣ, маънавӣ, оилавӣ ва фарҳангии ҳуқуқи инсон.

11. Дар китъаи Аврупо таърихан таҷриба дар самти ҳуқуқи инсон дар робита бо назарияҳои гуногуни позитивӣ, фитрӣ-ҳуқуқӣ, антропологӣ, либералӣ ва ғайра ташаккул ёфта, дар ду самт инкишоф меёбад: қабули санадҳои соҳаи ҳуқуқи инсон дар мамлакатҳои алоҳидаи аврупоӣ ва дар доираи Иттиҳоди Аврупо. Таҷрибаи аврупоии риоя ва ҳифзи ҳуқуқи инсон чӯзӣ таркибии таҷрибаи ҷаҳонӣ мебошад, зеро кишварҳои Аврупо аз ҷиҳати соҳаи ҳуқуқи инсон мебошанд. Айни замон бо саъю кӯшиши давлатҳои аврупоӣ дар робита бо сиёсати ҷаҳонишавӣ стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон муайян карда мешаванд. Давлатҳои аврупоӣ, ки таърихан дар ҳошияи сиёсати мустамликадорӣ ва сипас сиёсати ҷаҳонишавӣ нуфузи худро дар мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон паҳн намудаанд, барои тарғиби стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон дар минтақаҳои дигари ҷаҳон кӯшиш мекунанд. Сиёсати мазкур кумаки молиявӣ, иқтисодӣ ва гуманитариро ба давлатҳои муайян, алалхусус, давлатҳои рӯ ба рушд дар бар мегирад. Бо ин мақсад дар давлатҳои Аврупо ниҳодҳои махсуси молиявӣ иқтисодӣ таъсис дода мешаванд. Ин ниҳодҳо дар шароити ҷаҳонишавӣ вазъи ширкатҳои фаромиллиро пайдо мекунанд. Ин навъ дастгириҳои молӣ ва байналмилалӣ аз ҳориҷ таъсири худро ба ташаккули модели нави муносибати давлат бо инсон ва шахрвандони давлат дар таҷрибаи давлатҳои рӯ ба рушд рӯйи кор меорад.

12. Таърихан таҷрибаи назарӣ ва амалии соҳаи ҳуқуқи инсон дар китъаи Аврупо ташаккул ёфта, дертар баробари рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ИМА васеъ мегардад. Ташаккул ва инкишофи иқтисодӣ молиявӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ҳарбии ИМА боиси он мегардад, ки таҷрибаи байналмилалӣ соҳаи ҳуқуқи инсон хусусиятҳои, аз як тараф, ғарбӣ, англосаксонӣ, аврупо-амрикоӣ, атлантикӣ ва аз тарафи дигар, ҷаҳонӣ пайдо мекунад. Вале ҳаракати милли-озодихӯй дар Осиё, Африқо ва Амрикои Лотинӣ, таъсиси давлатҳои соҳибхӯй дар собиқ кишварҳои мустамлика, сиёсати мустақилонаи ин давлатҳо, бештар зоҳир гардидани хусусиятҳои давлатҳои исломӣ ва дигари ҷаҳон (Чин ва кишварҳои дигари Осиёи Ҷанубӣ Шарқӣ), ҳамчунин, бархӯрди тамаддунҳо ба кӯшиши ИМА ва давлатҳои Аврупо дар самти ташаккул ва паҳн намудани таҷрибаи фарогири ҷаҳонӣ ҳуқуқи инсон таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Ба ин нигоҳ накарда, таҷрибаи амрикоӣ-аврупоӣ соҳаи ҳуқуқи инсон дар робита бо хусусиятҳои англосаксонӣ, атлантикӣ-шимолий, протестантӣ ва католикӣ такмил меёбад. Таҷрибаи мазкур айни ҳол чӯзӣ сиёсати ИМА ва давлатҳои Аврупо мебошад. Нуфузи давлатҳои абарқудрати ИМА ва Аврупо имконият медиҳад, ки сиёсати мазкур дар саросари ҷаҳон бо истифода аз фишангҳо ва ниҳодҳои гуногуни молиявӣ, иқтисодӣ, гуманитарӣ, таҳсилотӣ, фарҳангӣ, ҳуқуқматӣ ва ғайриҳуқуқматӣ паҳн карда шавад.

13. Таҷрибаи соҳаи ҳуқуқи инсон шартан «аврупоӣ» мебошад, чунки дар асл таҷрибаи аврупоӣ аз ҳудуди давлатҳои Аврупо берун мебарояд. Дар

таркиби сохторҳои сиёсии давлатҳои Аврупо ниҳодҳои махсус бо мақсади назорат, санҷиш ва ҳағто санҷиши риояи ҳуқуқи инсон дар давлатҳои дигари ҷаҳон таъсис дода мешаванд. Дар ҳолатҳои ҳалалдор гардидани ҳуқуқи инсон дар давлатҳои гуногун сохторҳои ҳукумати, парламонӣ, ғайриҳукумати Аврупо воқуниш изҳор мекунанд, намояндагони худро бо истифода аз имкониятҳои ташкилотҳои аврупоӣ (Созмони амният ва ҳамкорӣ дар Аврупо, Ваколатдори Шурои Аврупо, Суди аврупоии ҳуқуқи инсон ва дигар) мефиристанд ва ниҳодҳои махсуси босалоҳият таъсис медиҳанд.

14. Таҷрибаи эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи инсон дар Амрикои Лотинӣ дар робита бо омилҳои зерин хусусиятҳои худро дорад: а) ба афзалияти унсурҳои фарҳангӣ, тамаддунӣ ва сиёсӣ таъия дорад; б) дар заминаи дарки ба худ хоси ҳуқуқи инсон, ки бо табиати зиндагии муҳоҷирони аврупоӣ ва мардуми таҳҷой робита пайдо мекунанд, ташаккул меёбад; в) сиёсати мустамликадорӣ дар Амрикои Лотинӣ боиси болоравии ҳисси худшиносӣ ва нобоварӣ ба мустамликадорон гардидааст; г) махсусияти тамаддунию фарҳангии халқҳои минтақаро ба инобат мегирад; д) дар робита бо сиёсати мустақилонаи давлатҳои Амрикои Лотинӣ дар самти ҳимояи соҳибхитиёрӣ, муқобилияти ғайри халқҳои ин минтақа ба сиёсати давлатҳои абарқудрати ғарбӣ инкишоф меёбад; е) қабули санадҳои мустақили минтақавии соҳаи ҳуқуқи инсонро, ки хусусиятҳои фарҳангӣ-тамаддунӣ доранд, дар мадди аввал меғузорад; ж) бо ду роҳ инкишоф меёбад – ташаккули таҷрибаи миллӣ дар ҳар як давлат ва таҷрибаи минтақавии соҳаи ҳуқуқи инсон дар заминаи қабули санадҳои минтақавӣ, таъсиси созмонҳо ва ташкилотҳои минтақавии соҳаи ҳуқуқи инсон ва робитаҳои устувори байни давлатҳои минтақа дар соҳаи ҳуқуқи инсон.

Дар механизми ҳимояи ҳуқуқи инсон дар Амрикои Лотинӣ нақши муҳимро Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон мебозад. Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар давлатҳои Амрикои Лотинӣ унсури марказии механизми ҳимояи ҳуқуқи инсон буда, дар муқоиса бо минтақаҳои дигар хусусиятҳои зерин дорад: а) мустақилияти бештар дар ҳаёти сиёсӣ ва ҳуқуқӣ; б) танзими ваъи ҳуқуқии Ваколатдор дар сатҳи Конститутсия ва қонунҳои махсус; в) доираи ваъеи ваколатҳо ва масъулияти Ваколатдор; г) эътибори қидди давлатҳои Амрикои Лотинӣ ба ғайрияти Ваколатдор; д) нуфузи баланди Ваколатдор дар механизми миллӣ ва минтақавии ҳимояи ҳуқуқи инсон.

15. Санадҳои ҳуқуқии минтақавии ҳуқуқи инсон дар Амрикои Лотинӣ пеш аз қабули Эълонии умумии ҳуқуқи инсон таъия ва қабул шудаанд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки таҷрибаи соҳаи ҳуқуқи инсон дар Амрикои Лотинӣ мустақилона, бо дарназардошти ҳадаф ва манфиатҳои миллии давлатҳои ин минтақа ташаккул ёфта, то имрӯз мустақилияти худро тавассути роҳандозии сиёсати озодонаи ин давлатҳо нигоҳ медорад. Раванди ҷаҳонишавӣ, барҳӯрди тамаддунҳо, ихтилофоти фарҳангӣ ба мустақилияти

таҷрибаи соҳаи ҳукуки инсон дар Амрикои Лотинӣ замина мегузорад. Давлатҳои Амрикои Лотинӣ, гарчанде аз лиҳози ҷуғрофӣ бо ИМА наздиканд, таҷрибаи мустақили соҳаи ҳукуки инсонро, сарфи назар аз фишори сиёсӣ ва геосиёсии ИМА нигоҳ дошта, ҳимоя мекунанд. Ба раванди ҳифзи мустақилияти таҷрибаи мазкур ҳодисаҳои ҷойдоштаи даҳолати ҷарбӣ, сиёсӣ ва молиявии ИМА ба давлатҳои Амрикои Лотинӣ (Никарагуа, Куба, Гватемала ва дигар ғ.) таъсир расонидаанд. Ба раванди мазкур омилҳои дигар, аз ҷумла сиёсати мустамликадорӣ, таъқиби ҳиндуёни амрикоӣ, афзоиши шумораи табақаҳои камбизоат ва бенавои аҳоли таъсир расонидаанд.

16. Таҷрибаи эътироф, риоя ва ҳифзи ҳукуки инсон ҳамчун заминаи рушди муносибати одилонаи давлат бо шахс дар минтақаи Африқо бо дарназардошти омилҳои фарҳангиву тамаддунӣ ташаккул ёфта, хусусиятҳои зеринро дорад: а) дарку амалисозии ҳукуки инсон дар муқоиса бо минтақаҳои дигари ҷаҳон таърихан дертар оғоз шудааст, зеро ҳукуки инсон асрҳои тулонӣ ҳамчун ҷузъи меъёрҳои иҷтимоӣ (ахлоқ, дин, одату анъанаҳо, меъёрҳои қабилавӣ ва дигар) инкишоф ёфтааст; б) меъёрҳои анъанавӣ дар ҳаёти оилавӣ, қабилавӣ, ҷамъиятӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ-маънавӣ ба дарку амалисозии ҳукуки инсон таъсир мерасонанд; в) ҷузъи низоми ҳукуки анъанавӣ мебошад; г) сиёсати мустамликадорӣ давлатҳои Ғарб дар Африқо ба таҷрибаи африқоии соҳаи ҳукуки инсон ба мисли минтақаҳои дигари ҷаҳон он қадар таъсири ҳалқунанда нарасонидааст, чунки анъанаҳои таърихӣ устувор буда, қонунгузории миллий (гарчанде бо таъсири мустамликадорон қабул шудааст) ба масъалаҳои вазъи шахсӣ (никоҳ, оила, қабил ва дигар) даҳолат намекунад; ғ) ҳаракати милли-озодихоҳӣ, ки асосан бо таъсири давлати Шуравӣ ва ҳаракати ҷаҳонии сотсиалистӣ сурат гирифта буд, ба ташаккули таҷрибаи африқоӣ таъсири ҳалқунанда мерасонад; д) дар ҳамаи санадҳои африқоии ҳукуки инсон ҷойи асосӣ ва бунёдиро на ҳуқуқҳои фардӣ (фардии ҷарбӣ), балки ҳуқуқҳои коллективӣ ишғол мекунанд.

17. Анъанаҳои халқҳои Африқо ба таснифи ҳукуки инсон ва ҳуқуқҳои халқҳои Африқо, аз ҷумла ба Хартияи африқоии ҳукуки инсон ва ҳукуки халқҳо таъсир расонидаанд. Ҳуқуқҳои коллективии халқҳои африқоӣ, ки дар таснифҳои илмӣ, бештар илмҳои ғарбӣ ҳамчун ҳуқуқҳои насли сеюм шарҳ дода мешаванд, дар санадҳои африқоӣ бо мақсади мутобиқ шудан ба таҷрибаи ҷаҳонӣ ҳамчун ҳуқуқҳои шахсӣ тавсиф карда мешаванд. Ҳуқуқҳои шахсии иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва ғайра (ба маънои ҳукуки инсон) бо дарназардошти шуури анъанавӣ ва тарзҳои ҳаёти коллективӣ дарк карда мешаванд. Шарҳи ғарбии ҳукуки инсон бо дарки африқоии ҳукуки инсон муҳолифат дорад. Ҳуқуқҳои коллективии африқоӣ, ки таърихан бо дарназардошти анъанаҳои таърихӣ, асосан қабилавӣ ташаккул ёфтаанд, моҳияти худро дар байни халқҳои муқимӣ нигоҳ медоранд. Илова бар ин, ба дарки ҳукуки инсон дар минтақаи

Африқо омода гардидани кадрҳои маҳаллӣ дар донишгоҳҳои Шуравӣ, паҳн гардидани идеологияи сотсиалистӣ ва коммунистӣ, таҷрибаи шуравии таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ таъсир расонидааст.

18. Бархӯрди тамаддунӣ ва фарҳангӣ, ба инобат нагирифтани арзишҳои маънавӣ, ахлоқӣ, динии тамаддуни исломӣ зимни қабул ва татбиқи санадҳои байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон, мутобиқат накардани идеологияи либералии ғарбӣ ба назария ва амалияи давлатҳои исломӣ, ихтилофоти байни назарияҳои ғарбӣ ва исломии ҳуқуқи инсон, кӯшиши хоричии паҳн намудани меъёрҳои зиндагии ғарбӣ дар раванди ҷаҳонишавии неолибералӣ, оқибатҳои манфии ҷаҳонишавии фарҳангӣ аз ҷумлаи омилҳои мебошанд, ки зарурати қабули санадҳои давлатҳои исломиро оид ба ҳуқуқи инсон (Эълонии исломии умумии ҳуқуқи инсон, Эълонии Қоҳира оид ба ҳуқуқи инсон дар ислом, Хартияи Араб оид ба ҳуқуқи инсон) тақозо мекунад. Тарзи ифодаи ҳуқуқи инсон дар санадҳои исломӣ аз санадҳои байналмилалӣ фарқ дорад. Дар санадҳои исломӣ тавачҷуҳи аввалиндарача ба таъмини ҳуқуқҳои шахсӣ, аз ҷумла ба дахлнопазирӣ, ҳифзи ном ва шаъну шараф дар давоми ҳаёт ва баъд аз марг дода мешавад. Ҳуқуқи баробарии зану мард (дар издивоҷ, дахлнопазирии шаъну шараф, дар мақоми шахрвандии мустақил, дар соҳаи мустақилияти молиявӣ) кафолат дода мешавад. Тавачҷуҳи асосӣ ба ҳуқуқи кӯдак ба нигоҳубини дуруст, таҳсил, дастгирии моддӣ, ҷисмонӣ ва маънавӣ аз ҷониби волидон, ҷомеа ва давлат дода мешавад. Анъанаҳои тамаддуни исломӣ дар соҳаи тарбияи кӯдакон ба инобат гирифта мешаванд. Ҷунончи, ҳуқуқи модар ва зани ҳомиладор ба нигоҳубини махсус, ҳуқуқи волидайн дар соҳаи тарбияи кӯдак бо дарназардошти манфиатҳо ва ояндаи фарзандон, арзишҳои ахлоқӣ ва меъёрҳои исломӣ, инчунин ҳаққи волидайн ба дастгири ва нигоҳубин аз ҷониби фарзандон, ҳешовандон ва наздикони худ кафолат дода мешаванд.

19. Ташаккули назарияҳои ғарбии ҳуқуқи инсон таърихан дар тамаддуни насронӣ сурат гирифтааст. Мафҳумҳои фарогири ҳуқуқи инсон дар доираи ҷамъияти дунявӣ инкишоф ёфта, ба талаботи модели нави сохти ҷамъиятӣ, ки баъд аз инкилобҳои буржуазӣ амалӣ мешавад, ҷавобгӯ буданд. Ба инкишофи ҳуқуқи байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон назарияҳои ғарбии протестантӣ, католикӣ, классикии либералӣ ва ҳоло бошад, назарияҳои неопротестантӣ ва неолибералӣ таъсир мерасонанд. Бо дарназардошти ҳолати мазкур як қатор муҳаққиқон мавҷудияти консепсияи неопротестантии ҳуқуқи инсонро, ки тавассути ҷаҳонишавии неолибералӣ паҳн мешавад, тасдиқ мекунад. Инкилоби иттилоотӣ-технологӣ ва бунёди ҷомеаи ҷаҳонии иттилоотӣ ба ҷаҳонишавии неолибералӣ, аз он ҷумла дар самти паҳн гардидани назарияҳои ғарбии ҳуқуқи инсон мусоидат мекунад. Аз ин рӯ, муҳолифати назарияҳои

гарбӣ ва исломии ҳуқуқи инсон хусусияти тамаддунӣ дошта, бо назарияи «бархӯрди тамаддунҳо» шарҳ дода мешавад.

20. Зарурати таълими ҳуқуқи инсон дар ҷомеаи ҷаҳонӣ дарку эҳсос мегардад. Бо мақсади таълими ҳуқуқи инсон санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ қабул шудаанд. Ҳамчунин заминаи методии таълими ҳуқуқи инсон тавассути таҳия ва татбиқи барномаҳои гуногун, ки аз тарафи созмонҳои байналмилалӣ дастгирӣ меёбанд, омода карда мешавад. Дастурҳои методӣ, васоити таълимӣ, китобҳо ва нашрияҳои дигар бо мақсади таълими ҳуқуқи инсон бо иштироки созмонҳои байналмилалӣ омода карда мешаванд. Ин дастурҳо дар миқёси ҷаҳон паҳн карда шуда, барои ташаккули заминаҳои умумии методии таълими ҳуқуқи инсон мусоидат мекунанд.

21. Дар ҚТ назарияи миллии робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти шароити мушаххаси таърихии Тоҷикистон, сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсату фарҳангӣ ва анъанаҳои миллии амалӣ мешавад. Он, аз як тараф, дар асоси ғояҳо, муқаррарот ва арзишҳои аз ҷониби ҷомеаи инсонӣ эътирофшуда (шаъну шарафи инсон, дахлнопазирии шахсӣ, волоияти қонун, тазвияи ҳокимият ва ғ.) роҳандозӣ мегардад, аз ҷониби дигар, таҳти таъсири арзишҳои миллии, анъанаи миллии ва дастоварду музаффариятҳои ҳуқуқии ниёгон ташаккул меёбад. Назарияи мазкур дар партави стратегияи рушди миллии дар иртибот бо афзалияти манфиатҳои миллии ҚТ амалӣ мешавад.

Робитаи давлат ва шахс дар ҚТ дар заминаи сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон инкишоф меёбад. Сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон фаъолияти мақсаднок, муташаккил ва мунтазами давлат, мақомот ва муассисаҳои он, ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ, аз ҷумла шахрвандон оид ба эътироф, ҳимоя ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд дар доираи таъсиси механизмҳои махсуси ҳуқуқтаъминкунӣ, ҳуқуқҳимоявӣ ва истифодаи воситаҳои танзими ҳуқуқӣ мебошад. Принсипҳои сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ғояҳои бунёдӣ, талабот ва арзишҳои мебошанд, ки хусусиятҳо ва мазмуни асосии сиёсати ҳуқуқии мазкурро ифода намуда, мувофиқи он фаъолияти ҳокимияти давлатӣ ва субъектҳои ҷамъиятию сиёсӣ барои ташаккул ва татбиқи ғояҳо, барномаҳо ва дигар тадбирҳои сиёсӣ ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ба роҳ монда мешаванд. Масъулияти тарафайни давлат ва шахс яке аз принсипҳои аввалиндараҷаи сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон мебошад.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Хулосаҳо ва нуктаҳои илмии диссертатсия метавонанд, дар ҷараёни таҳқиқоти минбаъдаи робитаи давлат ва шахс, ҳуқуқи инсон, сиёсати ҳуқуқӣ, сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон, назарияҳои ҳуқуқи инсон, унсурҳои маънавий-фарҳангии ҳуқуқи инсон, амалисозии назарияи муносиби ҳуқуқи инсон дар ҚТ бо дарназардошти манфиатҳои миллии истифода шаванд.

Натиҷаҳои илмии таҳқиқоти диссертатсионӣ барои таҳқиқоти назария ва амалияи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс, роҳҳои

татбиқи назарияҳои ҳуқуқи инсон, стандартҳои байналмилалӣ ҳуқуқи инсон бо дарназардошти гуногунии фарҳангӣ-тамаддунӣ тақони ҷиддӣ мебахшанд. Усули илмӣ фарҳангӣ-тамаддунӣ, ки дар таҳқиқоти диссертатсионӣ васеъ истифода шудааст, барои таҳқиқоти ҳуқуқ, сиёсати ҳуқуқӣ, ҳаёти ҳуқуқӣ ва ҳуқуқи инсон чун ҷузъи фарҳанг ва тамаддун аҳаммияти илмӣ дорад. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ оид ба инкишофи робитаи давлат ва шахс дар манотиқи гуногуни ҷаҳон, таҷаккулу инкишофи арзишҳои ҳуқуқи инсон, хусусиятҳои фарҳангӣ-тамаддунии ҳуқуқи инсон, таносуби унсурҳои умумии инсонӣ ва миллии ҳуқуқи инсон барои таҳқиқоти минбаъдаи назария ва амалияи робитаи давлат ва шахс аҳаммияти назариявӣ доранд.

Хулосаҳои муаллиф, ки оид ба қонуниятҳо ва равандҳои инкишофи таърихӣ ва амалияи муосири робитаи давлат ва шахс пешбарӣ шудаанд, метавонанд, дар ҷараёни таҳқиқоти таърихӣ-ҳуқуқии падидаи робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти ҳуқуқи инсон, дар паёмади сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон, дар робита бо гуногунии навҳои гуногуни фарҳанг ва тамаддун истифода шаванд.

Тақлифҳои амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ барои тақмили раванди ҳуқуққодкунӣ, қонунгузорӣ, тафсир ва татбиқи ҳуқуқӣ дар соҳаи амалӣ намудани ҳуқуқи инсон ҳамчун заминаи робитаи давлат ва шахс аҳаммияти амалӣ доранд. Тақлифҳои амалии таҳқиқот барои тақмили минбаъдаи робитаи давлат ва шахс дар Тоҷикистон бо дарназардошти таҷрибаи байналмилалӣ ва минтақавӣ, гуногунии фарҳангу тамаддун ва ихтилофоти фарҳангӣ-тамаддунӣ дар ҷаҳони муосир аҳаммияти амалӣ доранд.

Хулосаҳо ва тақлифҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, ки дар ҷараёни таҳқиқи таҷрибаи байналмилалӣ ва минтақавӣ дар соҳаи таълими ҳуқуқи инсон пешниҳод шудаанд, барои тақмили раванди таълими ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон бо дарназардошти таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, созмонҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ, ҳуҷҷатҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва минтақавӣ, маводи таълимии хориҷӣ аҳаммияти амалӣ доранд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ метавонанд дар раванди таълим, зимни омӯзиши фанҳои таълимии ҳуқуқии назариявӣ-таърихӣ, таърих ва назарияи ҳуқуқи инсон, таълими ҳуқуқи инсон, ҳамчунин, фанҳои ҳуқуқии соҳавӣ, ки бо таҳлили амалӣ гардидани ҳуқуқи инсон робита доранд, истифода шаванд. Хулосаҳои диссертатсия оид ба гуногунии фарҳанг ва тамаддун барои фанҳои ҷамъиятшиносӣ аҳаммияти маърифатӣ доранд. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар ҷараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ, навиштани қорҳои хатми таҳассусӣ, дипломи ва магистрӣ метавонанд истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот дар муқоиса бо ақидаҳо ва мафҳумҳои маъмулии дар илм пазируфташуда, нуқтаҳои илмӣ ва тавсияҳои амалии муаллиф, усулҳои таҳқиқоти илмӣ, аз ҷумла усулҳои

муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ва фарҳангию тамаддунӣ, натиҷаҳои ҷамъбаст ва таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс, сарчашмаҳои таърихӣ ва муносири ҳуқуқ исбот мегардад.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси илмӣ 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Саҳми шахсии муаллифи диссертатсия бо навгонии илмӣ таҳқиқоти илмӣ, нуктаҳои илмӣ, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд, ҳулосаҳо ва тавсияҳои амалии муаллиф, монографияҳо, мақолаҳои илмӣ, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нашрияҳои дигар нашр шудаанд, ҳамчунин маърузаҳои муаллиф дар конференсияҳо ва семинарҳои илмӣ-амалии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ тасдиқ мегардад.

Тасвӣ ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот. Диссертатсия дар кафедраи ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқшиносии муқоисавӣ факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон омода гардида, борҳо дар ҷаласаҳои кафедраи номбурда муҳокима шудааст. Нуктаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ зерин дар шакли маъруза пешниҳод шудаанд:

а) байналмилалӣ:

– Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи: «Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон ва равандро муносири рушди ҳуқуқи инсон: мушкилот ва дурнамо» – маъруза дар мавзӯи: «Маҳфум ва махсусияти муносибати ҳуқуқҳимоявӣ». – Душанбе, 2019;

– Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи: «Ҳуқуқи инсон: мушкилот, роҳи ҳал ва дурнамо» – маъруза дар мавзӯи: «Таъсири қонунгузори милли ба ҳимояи ҳуқуқи инсон ва ба ҳолат ва дурнамои институти ҳимояи ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 2019;

– Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи: «Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низомии ҳуқуқи милли: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ» – маъруза дар мавзӯи: «Мафҳуми ҳимояи ҳуқуқи инсон». – Душанбе, 2019;

– Конференсияи IX байналмилалӣ илмӣ-амалии хониши Леденсовски. «Бизнес. Илм. Таълим. Ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ» – маъруза дар мавзӯи: «Сиёсати ҳуқуқӣ чун омилҳои ҳуқуқии рушди ҷомеа». – Саратов, 2021;

– Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба рӯзи қабули Эъломияи умумии ҳуқуқи инсон дар мавзӯи: «Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз» маъруза дар мавзӯи: «Мақоми ниҳоди Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар низомии ҳуқуқи Амрикои Лотинӣ». – Душанбе, 2022;

– Конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ бахшида ба 75-умин солгарди қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон ва рӯзи байналмилалии мубориза бар зидди коррупсия дар мавзуи: «Ҳимояи ҳуқуқҳои кӯдак дар раванди бархӯрди тамаддунҳо ва таҳдиду хатарҳои ҷаҳони муосир» – маъруза дар мавзуи: «Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо». – Душанбе, 2023;

– Конференсияи байналмилалии илмию назариявӣ дар мавзуи: «Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон» – маъруза дар мавзуи: «Заминаҳои ташаккул ва инкишофи робитаи давлат ва шахс дар афкори мутафаккирони тоҷику форс». – Душанбе, 2023.

б) ҷумҳуриявӣ:

– Конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди Эълумияи умумии ҳуқуқи башар – маъруза дар мавзуи «Кафолатҳои таъмини озодии вичдон ва эътиқоди динӣ дар конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Душанбе, 2014;

– Конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 30-юмин солгарди қабули Конвенсияи СММ оид ба зидди шиканча ва дигар муносибатҳои ғайриинсонӣ – маъруза дар мавзуи «Проблемаҳои амалишавии ҳуқуқҳои инсон дар шароити давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон». – Душанбе, 2015;

– Конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба таҷлили рӯзи ҳуқуқи инсон – маъруза дар мавзуи «Назарияҳои пешрафта оид ба муносибати мутақобилаи давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқҳои инсон». – Душанбе, 2020;

– Конференсияи илмию назариявӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон – маъруза дар мавзуи «Сиёсати ҳуқуқи ҳамчун омили ҳуқуқии рушди ҷомеа». – Душанбе, 2021.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба муҳтавои диссертатсия 2 монография, 2 китоби дарсӣ, 6 воситаи таълимӣ, 37 мақолаи илмӣ, аз он ҷумла 19 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ, 18 мақола дар дигар нашрияҳо chop шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз феҳристи ихтисорот, муқаддима, чор боб, ҳабдаҳ зербоб, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат аст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 520 саҳифаро ташкил медиҳад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ТАҲҚИҚОТ

Дар муқаддима мубрами мавзӯ, дараҷаи таҳқиқи илмии он, робитаи кор бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ, мақсаду вазифа, объект ва мавзуи таҳқиқоти илмӣ, асосҳои назариявӣ ва методологӣ, навгони илмӣ ва нуқтаҳои илмии ба ҷимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои он, му-

тобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвиби натиҷаҳои таҳқиқот, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия муайян карда мешаванд.

Дар боби якум – **«Ташаккул ва инкишофи назарияҳои робитаи давлат ва шахс дар ҷараёни таҳаввулотии ҳуқуқи инсон»**, ки аз чор зербооб иборат мебошад, таҳаввули андешаҳо оид ба ҳуқуқи инсон, ташаккул ва инкишофи заминаҳои мафкуравӣ, фарҳангӣ ва назариявии робитаи давлат ва шахс дар Шарқ ва Ғарб таҳлил мешаванд.

Дар зербоби якуми боби якум – **«Ташаккул ва инкишофи заминаҳои мафкуравӣ ва фарҳангии робитаи давлат ва шахс дар афкори сиёсӣ ва ҳуқуқии тоҷику форс»** муайян карда мешавад, ки масъалаи робитаи давлат ва шахс диққати мутафаккирони тоҷику форсро низ ба худ ҷалб намуда, дар шакли ба худ хос, дар муҳити махсуси фарҳангиву тамаддуний таҳқиқ мешавад. Дар афкори сиёсӣ ҳуқуқии тоҷику форс оид ба робитаи давлат ва шахс ғояҳои баланди инсондӯстӣ дар бораи нақши муҳимми инсон дар олам ва шаъну шарафи ӯ, зарурати муносибати инсондӯстонаи ҳокимон ва мансабдорон нисбат ба инсон пешниҳод мешаванд, заминаҳои ахлоқӣ, маънавӣ, фарҳангии робитаи инсондӯстонаи давлат ва шахс муайян карда мешаванд, ғояҳои яқдигарфаҳмӣ, яқдилӣ, ёрии ҳамдигарӣ, рафоқат, дӯстӣ ва саховатмандӣ ҳамчун заминаи аввалиндараҷаи давлати нехсоҳ тарғиб карда мешаванд.

Таҳқиқоти гузаронидашуда собит менамояд, ки масъалаи робитаи инсон ва давлат, моҳияти ҳуқуқи озодихоии инсон дар Шарқ, аз он ҷумла дар сарзамини аҷлодии тоҷикон дар шароити комилан дигари таърихӣ ҳамчун ҷузъи фарҳанг ва тамаддуни халқҳои Шарқ ҳалли худро ёфтааст. Тоҷикон миллати тамаддунофар буда, дар инкишофи тамаддун ва фарҳанги ҷаҳонӣ саҳми арзанда доранд. Мутафаккирони тоҷику форс оид ба робитаи инсон ва ҷомеа, инсон ва давлат, моҳияти ҳуқуқи озодихоии инсон нуктаи назари мустақили худро доранд. Масъалаи робитаи инсон ва давлат дар шароити Тоҷикистони таърихӣ дар робита бо фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон дар ҳақиқат гаштааст. Андешаҳо, ғояҳо, нуктаҳои назари мутафаккирони тоҷику форс шакли инъикоси фарҳанги миллӣ, орзуву ормони тоҷикон буда, аз ақидаҳои мутафаккирони Ғарб фарқи кулӣ доранд. Ин нуктаи муҳимро зимни таҳқиқи раванди таърихии инкишофи назарияҳои ҳуқуқи инсон, аз он ҷумла назарияҳо оид ба робитаи инсон ва давлат мебарояд ба инобат гирифт.

Дар зербоби дуюми боби якум – **«Ташаккул ва рушди назарияҳои робитаи давлат ва шахс дар афкори Ғарб ва илми муосир»** инкишофи таърихии назарияҳои гуногуни робитаи давлат ва шахс зимни омӯзиши ақидаҳо ва назарияҳои мутафаккирони Ғарб (таносуби ҳуқуқи позитивӣ, ҳуқуқи фитрӣ ва ҳуқуқи илоҳӣ, назарияи шартномаи ҷамъиятӣ, назарияи либералии ҳуқуқ, назарияи таҷзияи ҳокимият, назарияи давлати ҳуқуқбу-

нёд, назарияҳои сотсиологӣ, консервативӣ ва дигар), ҳамчунин, назарияҳои шуравӣ ва муосир таҳқиқ карда мешавад. Дар мамлакатҳои Ғарб дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи таърихӣ назарияҳои гуногун, ки дар онҳо масъалаҳои ҳуқуқи инсон, робитаи ҳуқуқ ва адолат, ҳуқуқ ва озодӣ, тарзҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ, таносуби давлат ва ҷомеа баррасӣ мешаванд, ба интиҳоби ин ё он шакли робитаи давлат ва шахс таъсир мерасонанд. Робитаи мазкур дар заминаи ин ё он назария ба роҳ монда мешавад.

Ба робитаи давлат ва шахс инкишофи моҳият ва ҷараёни ифодаи расмӣ ҳуқуқҳои инсон таъсири бештар мерасонад. Ҳуччатҳои ҳуқуқӣ, ки дар давраҳои гуногуни инкишофи таърихӣ кишварҳои ғарбӣ қабул гардида, ҳуқуқҳои инсонро мустаҳкам менамоянд, ба робитаи давлат ва шахс таъсир мерасонанд. Аз ин ҷо хулоса пешниҳод мешавад, ки таҳқиқи робитаи давлат ва шахс бояд дар робита бо омӯзиши ҳуқуқҳои инсон сурат гирад.

Ҳамзамон бо ин, инкишофи моҳияти назарияҳои гуногуни ғарбиро ҳангоми таҳқиқи робитаи давлат ва шахс мебояд ба инобат гирифт. Чунончи, дар таърихи кишварҳои ғарбӣ назарияҳои либералӣ, фитрий-ҳуқуқӣ, позитивӣ яқанд мароғиба моҳияташонро тағйир додаанд. Ило-ва бар ин, дар ин назарияҳо бо пешрафти ҷомеа ақидаҳои ғарбгароёна тарғиб карда мешаванд. Ақидаҳои мазкур бо манфиатҳои миллии давлатҳои дигар зиддият пайдо мекунанд. Раванди мазкур, аз як тараф, ба дарки моҳияти ҳуқуқҳои инсон таъсир расонида, аз тарафи дигар, мазмуни робитаи давлат ва шахсро тағйир медиҳад.

Дар зербоби сеюми боби якум «**Назарияҳои муосири робитаи давлат ва шахс**» дар натиҷаи таҳқиқи назарияҳои гуногун оид ба робитаи давлат ва шахс хулосаҳо пешниҳод мешаванд, ки ба робитаи мазкур навъҳои дахлдори дарки ҳуқуқ таъсир мерасонанд. Дар адабиёти илмӣ ҳуқуқӣ ақидаҳои гуногун оид ба моҳияти робитаи давлат ва шахс дар робита бо афзалияти давлат ё ҳуқуқ, афзалияти ҳуқуқи инсон ё арзиши иҷтимоии давлат, дарки арзишии ҳуқуқи инсон, афзоиши нақши давлати муосир дар ҳаёти ҷомеа пешниҳод мешаванд. Дар натиҷаи таҳлили ақидаҳои мазкур аз ҷониби муаллиф таърифи мафҳуми робитаи давлат ва шахс» пешниҳод мешавад. Ҳамчунин, муаллиф шаклҳои имконпазири робитаи давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсонро пешниҳод мекунанд.

Хулоса, асоснок карда мешавад, ки дар доираи назарияҳои гуногун хулосаҳои дахлдор оид ба робитаи давлат ва шахс пешниҳод мешаванд. Айни замон назарияҳои ғарбӣ, ки ба ғояи фардигарой асос меёбанд, бо дарназардошти шароити таърихӣ Тоҷикистон бояд истифода шаванд. Ба робитаи давлат ва шахс омилҳои зиёд таъсир мерасонанд. Дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд самаранокии робитаи давлат ва шахс аз сатҳи

инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ вобастагӣ дорад. Сатҳи робитаи тарафайни ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат, мустақилияти ҷомеаи шаҳрвандӣ нисбат ба давлат, қобилияти таъсир расонидани он ба давлат тавассути механизмҳои назоратӣ, сатҳи рушди сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоии сохторҳои ҷамъиятии шаҳрвандон, ғаълонокӣ ва мустақилияти шаҳрвандон муҳити солими таъсиррасонии мутақобилаи давлат ва шахсро ташкил медиҳанд.

Дар давлати ҳуқуқбунёд робитаи давлат ва шахс мазмун ва шакли ҳуқуқӣ пайдо мекунад. Қонун заминаҳои ҳуқуқии робитаи давлат ва шахсро муайян мекунад. Асосҳои ташкили ғаълоияти мақомоти давлатӣ, муносибати онҳо бо аҳоли бо қонун муайян карда мешаванд. Қонун шаклҳои ҳуқуқии иштироки шаҳрвандонро дар ҳаёти сиёсӣ ва идоракунии давлатӣ муайян мекунад. Дар натиҷа масъулияти тарафайни давлат ва шахс таъмин мешавад. Робитаи давлат ва шахс дар робита бо ҳуқуқу озодиҳои инсон ба роҳ монда мешавад. Ба мазмуни робитаи давлат ва шахс дар давлати ҳуқуқбунёд назарияҳои дарки ҳуқуқ, принципҳои давлати ҳуқуқбунёд (волоияти ҳуқуқ, худмаҳдудшавии конституцсионии ҳокимият, арзиши иҷтимоии инсон ва ғайра) таъсир мерасонанд.

Дар зербоби чоруми боби якум – **«Инкишофи назарияҳои муосири робитаи давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон»** хулосае пешниҳод мешавад, ки дар адабиёти ҳуқуқӣ нуқтаҳои назари гуногун оид ба мафҳуми давлати ҳуқуқбунёд ҷой доранд. Ба ҳайси хусусияти ҷудонопазир ва ҳатмии давлати ҳуқуқбунёд волоияти ҳуқуқ баромад мекунад. Дар баробари ин, оид ба ҳуқуқ ва волоияти ҳуқуқ, роҳҳои таъмини волоияти ҳуқуқ дар давлати ҳуқуқбунёд ақидаҳои гуногун ҷой доранд. Гуногунии назарияҳои давлати ҳуқуқбунёд ба таҳқиқи моҳияти волоияти ҳуқуқ таъсир мерасонад. Дар натиҷа мафҳуми волоияти ҳуқуқ дар робита бо волоияти қонун, ё ҳуқуқҳои инсон муайян карда мешавад. Илова бар ин, ақида оид ба пайдоиши ғарбии ҳуқуқи инсон дар адабиёт васеъ паҳн шуда, боиси таҳқиқи гуногуни моҳияти ҳуқуқи инсон, паҳн гардидани назарияҳои фарогир, ҳамҷунин, хулоса оид ба инкишофи яқсамтаи ҳуқуқи инсон дар доираи таҷрибаи ғарбӣ гардидааст. Чунин ақидаҳо ва назарияҳои инкишофи воқеии ҳуқуқи инсонро сарфи назар мекунанд, аз ҷумла таҷрибаи кишварҳои Шарқро ба инобат намегиранд ва боиси муқовимати давлатҳои ғайриғарбӣ ба ворид гардидани арзишҳои ба онҳо бегонаи ахлоқию маънавӣ ба муҳити фарҳангии онҳо мегарданд.

Тафовути фарҳангиву тамаддунӣ дарки яқхелаи ҳуқуқу озодиҳои инсонро мушкил мегардонад. Ақидаи фардигарой, ки дар назарияҳои ғарбӣ коркард шуда буд, ба тафовути фарҳангиву тамаддунӣ мусоидат мекунад. Муносибати олимони ба тавсифи фардии ҳуқуқи инсон яқхела нест. Аз ҷониби олимони ақида оид ба ношоямии тавсифи фардии ҳуқуқи инсон баён шудааст. Ба дарки фардии ҳуқуқи инсон инчунин шароити иҷтимоии ҳаёт, ки дар раванди тағйирёбӣ қарор дорад, таъсир мерасонад. Дар тури

солҳои зиёд назарияи фарогири ҳукуки инсон дорои афзалияти бештар буд. Ба паҳн шудани ин назария омилҳои зиёд мусоидат намудаанд. Ба ҳайси яке аз чунин омилҳо ақидаи ифодаи ҳуқуқҳои асосии инсон дар санадҳои байналмилалӣ баромад мекунад. Амалгардонии санадҳои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон, аз он ҷумла стандартҳои байналмилалии ҳуқуқҳои инсон дар шароити тақвияти тафовути фарҳангӣ-тамаддунӣ мушқил гардид. Ба раванди мазкур ҷаҳонишавии ҳуқуқӣ низ таъсир мерасонад. Илова бар ин, раванди аврупогардонӣ ва амрикогардонӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ба муқовимати халқҳои дигари ҷаҳон нисбат ба назарияҳои ғарбии фардигарой вуъат бахшид. Равандҳои зикршуда ба таҳқиқи робитаи давлат ва шахс таъсир мерасонанд.

Боби дуюм «**Назария ва амалии робитаи давлат ва шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**» аз се зербоб иборат мебошад. Дар зербоби якуми боби дуюм «**Модели конституционии робитаи давлат ва шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**» пешниҳод мешавад, ки дар сатҳи Конститутсияи ҶТ модели миллии робитаи давлат ва шахс расмиёти ҳуқуқӣ пайдо кардааст. Модели мазкур дар сатҳи Конститутсия бо дарназардошти моҳияти давлати Тоҷикистон дар шакли алоқамандии тарафайни давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон расман эътироф карда мешавад. Дар доираи модели миллии шароити зарурӣ (интихобот, раёипурсӣ, ҳуқуқи муттаҳидшавӣ, гуногунии сиёсӣ ва ғ.) барои баланд гардидани сатҳи худшиносии миллии шаҳрвандон ҳамчун иштирокчиҳои фаъоли ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ фароҳам оварда мешавад. Айни замон Конститутсия санади қонунгузори миллии мебошад. Хусусияти миллии Конститутсия шакл ва мазмуни миллии модели конституционии алоқамандии тарафайни давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсонро муайян мекунад.

Модели робитаи давлат ва шахс дар марҳилаҳои гуногуни инкишофи таърихӣ, дар минтақаҳо ва мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон бо дарназардошти шароити таърихӣ, хусусиятҳои фарҳангиву тамаддунӣ амалӣ карда мешавад. Аз ин нуқтаи назар, модели фарогири (универсалии) робитаи давлат ва шахс вучуд дошта наметавонад. Муносибатҳои тарафайни байни давлат ва шаҳрвандон дар кишварҳои ҷудоғона бо дарназардошти шароити дар онҳо ҷойдоштаи ҳаёти ҷомеаи инкишоф меёбанд. Низомии интихобот ва раёипурсӣ, шаклҳои иштироки шаҳрвандон дар ҳаёти ҷамъиятӣ, сиёсӣ ва давлатӣ, тарзҳои ташкилу фаъолияти ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мамлакатҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ доранд. Аз ин рӯ, модели робитаи давлат ва шахс мазмун ва шакли миллии дорад.

Модели робитаи давлат ва шахс дар шароити ҷаҳонишавӣ, афзоиши таҳдидҳо ва ҳагарҳои ҷаҳонӣ бештар мазмуни миллии пайдо мекунад. Модели мазкур ҷузъи таркибии назарияи соҳибхитиёрии давлат буда, аз як тараф, дар давлати воқеан соҳибхитиёр имконпазир мегардад, аз тарафи дигар, бо дарназардошти манфиатҳои миллии амалӣ мешавад ва барои

тақвияти соҳибхитиёрии давлат мусоидат менамояд. Сатҳи баланди худшиносии миллӣ, мавқеи баланди шаҳрвандӣ, ҳисси баланди масъулияти иҷтимоии ҳар як яъзои ҷомеа заминаи аввалиндараҷаи таҳқим ва ҳимояи соҳибхитиёрии давлати миллӣ дар доираи модели самараноки миллии робитаи давлат ва шахс маҳсуб мешавад.

Дар зербоби дуоми боби дуом «**Инкишофи вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд**» вазъи ҳуқуқии шахс ба сифати объекти анъанавии таҳқиқоти илмӣ омӯхта мешавад. Вазъи ҳуқуқии шахс аз вазъи иҷтимоии шахс бармеояд, вале дар муқоиса бо вазъи иҷтимоии шахс бартарихо дорад. Категорияҳои «инсон», «шаҳарванд», «ҳуқуқи инсон» ва «ҳуқуқи шаҳрванд» ҳоло эътирофи расмӣ конституцсиониро пайдо намудаанд. Аз ин хотир, дар адабиёти илмӣ мафҳуми «вазъи ҳуқуқии инсон ва шаҳрванд» ба таври васеъ истифода мешавад. Дар баробари ин, мафҳумҳои «вазъияти ҳуқуқии инсон», «вазъи ҳуқуқии шаҳрванд» ва «вазъияти ҳуқуқии шахс» аз ҳам фарқ доранд. Мафҳуми вазъи ҳуқуқии шахс тавассути унсурҳои он муайян карда мешавад. Ҳамчунин, сохтор ва мазмунӣ ҳолати ҳуқуқӣ ба инобат гирифта мешаванд. Вазъи ҳуқуқии шахс бояд ҳамчун маҷмуи ҳуқуқ, озодиҳо ва уҳдадорӣҳои инсон ва шаҳрванд муайян карда шавад.

Вазъи ҳуқуқии шахс падидаи тағйирёбанда буда, аз шароити иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҳаёти ҷомеа вобаста аст. Вазъи ҳуқуқии имрӯзаи шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз вазъи ҳуқуқие, ки солҳои 1990-ум ҷой дошт, фарқи кулӣ дорад. Ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки вазъи ҳуқуқии шахс бо таъсири шароити иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа мунтазам инкишоф меёбад.

Инкишофи навъҳои дарки ҳуқуқ дар доираи назарияҳои муосири ҳуқуқ ба таҳқиқи вазъи ҳуқуқии шахс таъсир мерасонад. Вазъи ҳуқуқии шахс дар доираи гуногунии назарияҳои ҳуқуқ таҳқиқ мешавад. Дар назарияҳои муосири ҳуқуқ мафҳумҳои гуногуни ҳуқуқ, аз он ҷумла ҳуқуқи фитрӣ, ҳуқуқи позитивӣ, ҳуқуқҳои фитрии инсон ва ғайра пешниҳод мешаванд. Тарзу воситаҳои гуногуни ифодаи ҳуқуқи инсон, ки ҳоло дар назарияҳои муосири ҳуқуқ пешниҳод мешаванд, ба дарки вазъи ҳуқуқии шахс таъсир мерасонанд. Дар робита бо эълон гардидани ҳуқуқҳои фитрии инсон мафҳуми «ҳуқуқи субъективӣ» дар сатҳи нав таҳқиқ мешавад. Бо ин мақсад сохтори ҳуқуқи субъективӣ омӯхта мешавад. Алоқамандии тарафайн байни давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон дар доираи мафҳуми «ҳуқуқи субъективии оммавӣ» муайян карда мешавад.

Дар зербоби сеюм «**Робитаи давлат ва шахс дар хошияи амалӣ гардидани назарияи давлати иҷтимоӣ**» омилҳои объективӣ ва субъективӣ ташаккул ва рушди давлати иҷтимоии Тоҷикистон таҳқиқ мешаванд. Дар байни ин омилҳо мавқеи муҳимро анъанаҳои миллӣ, фарҳанги миллӣ, арзишҳои ахлоқӣ, маънавӣ ва ғайра ишғол мекунанд. Дар иҷрои вазифаҳои давлати иҷтимоӣ сифатҳои шахсии тоҷикон, ки дар тули ҳазор-

солаҳо ташаккул ёфта, аз насл ба насл мегузаранд, ба мисли саховатмандӣ, дастгирии ятимон, ғамхорӣ дар ҳаққи падару модар, кумаки иҷтимоӣ ба эҳтиёҷмандон ва ғайра нақши ҳалқунанда доранд. Давлати иҷтимоии Тоҷикистон давлати миллӣ буда, бо дарназардошти афзалияти манфиатҳои миллӣ, пеш аз ҳама, манфиатҳои миллии иҷтимоӣ, бо мақсади амалӣ намудани сиёсати иҷтимоии давлати миллии Тоҷикистон, ки сол аз сол такмил меёбад, бунёд мегардад. Манфиатҳои миллӣ бештар дар соҳаи таҳсилот, тарбияи кадрҳои миллии баландихтисос, дар соҳаи тарбияи ҷавонону наврасон дар руҳияи худшиносии миллӣ, дастгирии иҷтимоии духтарону занон дар самти амалӣ гардидани сиёсати давлат дар самти баланд бардоштани мақоми онҳо дар ҷомеа, дар соҳаи хизмати баландсифати тиббӣ баҳри таъмини солимӣ ва дарозумрии шаҳрвандони Тоҷикистон ва ғайра зоҳир мешаванд. Ташаккулу рушди устувори давлати иҷтимоии Тоҷикистон дар доираи модели нави рушди иқтисодӣ сураат мегирад. Модели нави рушди иқтисодӣ тамоюли иҷтимоӣ дошта, ба рушди давлати иҷтимоии Тоҷикистон мусоидат мекунад. Ин бори дигар собит менамояд, ки давлати иҷтимоии Тоҷикистон давлати миллӣ аст.

Давлати иҷтимоии Тоҷикистон дар паёмади ҳадафҳои рушди миллӣ инкишоф меёбад. Сармояи инсонӣ дар эъмори давлати иҷтимоӣ нақши ҳалқунанда дорад. Давлати иҷтимоии Тоҷикистон дар як вақт давлати ҳуқуқбунёд буда, дар заминаи таъмини ҳуқуқи инсон инкишоф меёбад.

Давлати иҷтимоии Тоҷикистон танҳо бо соҳаи ҳаёти иҷтимоӣ маҳдуд нашуда, рушди соҳаҳои дигари ҳаёти ҷомеаро, ки таъмини ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандонро кафолат медиҳанд, таъмин мекунад. Дар давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ робитаи тарафайни давлат ва шахс тағйир меёбад. Дар таъмини шаронти арзандаи зиндагӣ дар баробари ҳуқуқҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ҳамчунин, ҳуқуқҳои фарҳангӣ нақши муҳим доранд. Тамоюли иҷтимоии иқтисоди бозаргонӣ дар Тоҷикистон ба таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии шаҳрвандон мусоидат менамояд. Муносибатҳои бозаргонӣ аз муносибатҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ҷудо набуда, дар паёмади сиёсати иҷтимоии давлати Тоҷикистон инкишоф меёбад. Ҳолати мазкур яке аз хусусиятҳои давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоии Тоҷикистон буда, ба робитаи давлат ва шахс таъсири судманд мерасонад.

Боби сеюм **«Робитаи давлат ва шахс дар ҳошияи сиёсати ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон»** аз шаш зербоб иборат мебошад. Дар зербоби якуми боби сеюм – **«Инкишофи таҷрибаи ҷаҳонии эътироф, риоя ва амалисозии ҳуқуқи инсон»** чараёни эътироф, таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ҳамчун самти афзалиятноки фаъолияти ташкилотҳои бонуфузи байналмилалӣ ва минтақавӣ таҳқиқ мешавад. Эътироф, риоя, таъмин ва ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон бо роҳҳои зерин сураат мегирад: а) қабули санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва минтақавӣ

оид ба ҳукуки инсон; б) таъсиси сохторҳои махсуси созмонҳои байналмилалӣ оид ба таъмин, риоя ва ҳифзи ҳукуки инсон; в) таъсиси мақомоти судӣ оид ба ҳифзи ҳукуки инсон; г) таъминоти молиявӣ, моддӣ, иттилоотӣ, таҳсилотӣ ва фарҳангии ҳукуки инсон.

Санадҳои соҳаи эътироф, таъмин, риоя ва ҳифзи ҳукуки инсон гуногун буда, се сатҳи асосӣ доранд: а) санадҳои ҳукукии байналмилалӣ оид ба ҳукуки инсон; б) санадҳои минтақавии соҳаи ҳукуки инсон; в) санадҳои миллии соҳаи ҳукуки инсон. Конститутсия ва қонунҳои давлатҳои алоҳида санадҳои миллии соҳаи ҳукуки инсон мебошанд. Санадҳои миллий, аз як тараф, дар заминаи санадҳои байналмилалӣ ва минтақавии ҳукуки инсон қабул гардида, аз тарафи дигар, арзишҳои ахлоқӣ, маънавӣ, фарҳангиро ба инобат мегиранд. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва бархӯрди тамаддунҳо санадҳои миллии соҳаи ҳукуки инсон аҳаммияти арзишӣ доранд.

Сабабҳои асосии қабули санадҳои ҳукукии гуногуни байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллии ҳукуки инсон дар робита бо ҷараёни бархӯрди тамаддунӣ-фарҳангӣ, ҷаҳонишавӣ, паҳн намудани стандартҳои бештар ғарбии ҳукуки инсон, сарфи назар аз анъанаҳои миллий, фарҳанги миллий ва манфиатҳои миллии давлатҳои ҷудогона, ҳимояи соҳибхитӣҳои миллий, хоҳиш ёфтани мазмун ва моҳияти аслии ҳукуки инсон, ҳалалдор гардидани арзишҳои ахлоқӣ, маънавӣ, оилавӣ ва фарҳангии ҳукуки инсон муайян карда мешаванд.

Дар зербоби дуюми боби сеюм – «**Сиёсати ҳукукӣ дар соҳаи ҳукуки инсон дар Аврупо**» дар натиҷаи ҷамъбасту таҳлили таҷрибаи кишварҳои аврупоӣ ҳулосае пешниҳод мешавад, ки таҷрибаи таъмин ва ҳифзи ҳукуки инсон дар Аврупо дар таносуб бо таҷрибаи байналмилалӣ хусусиятҳои худро дорад. Ин хусусиятҳо бо дарназардошти омилҳои зерин муайян карда мешаванд: кишварҳои Аврупо таърихан дар пешбарӣ ва таъмини ҳукуки инсон нақши худро доранд; дар мамлакатҳои гуногуни Аврупо санадҳои ҳукукии ҷудогона оид ба ҳукуки инсон қабул ва амалӣ карда мешаванд; дар таҷрибаи Аврупо ду тамоюли асосӣ вобаста ба қабули санадҳои ҳукукии ҷудогонаи соҳаи ҳукуки инсон ва санадҳои ҳукукии умумӣ-аврупоӣ дар ин соҳа мушоҳида мешавад. Таҷрибаи аврупоӣ ҷузъи таркибии таҷрибаи ҷаҳонӣ мебошад. Бо сазою кӯшиши давлатҳои аврупоӣ дар робита бо сиёсати ҷаҳонишавӣ стандартҳои байналмилалӣ ҳукуки инсон муайян карда мешаванд. Бо мақсади паҳн намудани стандартҳои ягона кумаки молиявӣ, иқтисодӣ, гуманитарӣ ба давлатҳои ҷудогона, алаҳусус, кишварҳои тараққиқунанда расонида мешавад. Бо ин мақсад дар давлатҳои Аврупо ниҳодҳои махсуси молиявӣ иқтисодӣ таъсис дода мешаванд.

Таърихан таҷрибаи назарӣ ва амалии соҳаи ҳукуки инсон дар китбаи Аврупо ташаккул ёфта, дертар дар баробари рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ

ИМА васеъ мегардад. Дар доираи раванди мазкур заминаҳои молиявӣно иқтисодии таҷрибаи аврупоӣ-африқоӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ғанитар мегарданд. Раванди мазкур ба инкишофи таҷрибаи ҷаҳонии соҳаи ҳуқуқи инсон таъсир мерасонад. Айни замон болоравии нуфузи давлатҳои миллӣ, ба мадди аввал баромадани аҳамияти манфиатҳои миллӣ, зарурати ҳимояи соҳибхӯшиҳои давлатҳои миллӣ, вусъати тафовути фарҳангӣ-тамаддунӣ дар ҷаҳон ба раванди мазкур таъсири ҷиддӣ мерасонанд. Ба ин нигоҳ нақарда, таҷрибаи африқоӣ-аврупоӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон хусусиятҳои худро, ки бо назарияҳои англиксаксонӣ робита доранд, нигоҳ медорад. Дар ин шароит ҳуқуқи инсон ҳамчун фишанги сиёсӣ истифода мешавад. Бо ин мақсад ниҳодҳои гуногуни молиявӣ, иқтисодӣ, гуманитарӣ, таҳсилотӣ, фарҳангӣ, ҳуқуматӣ ва ғайриҳуқуматӣ истифода мешаванд. Таҷрибаи аврупоӣ дар минтақаҳои дигар паҳн мешавад. Ба раванди мазкур таъсиси ниҳодҳои махсус, ки риояи ҳуқуқи инсонро дар мамлакатҳои гуногун назорат мекунад, мусоидат менамоянд. Чунин ваколат ба сохторҳои ҳуқуматӣ, парлумонӣ, ғайриҳуқуматии давлатҳои Аврупо ва ташкилотҳои Иттиҳоди Аврупо дода шудааст. Иттиҳоди Аврупо сиёсати ягонро дар соҳаи ҳуқуқи инсон амалӣ мекунад. Ҳамчунин, созмонҳои бонуфузи аврупоӣ фаъолият доранд.

Дар зерибони сеюми боби сеюм «**Таҷрибаи давлатҳои Африқоӣ Лотинӣ дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи инсон**» таҷрибаи эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи инсон дар Африқоӣ Лотинӣ таҳлил гардида, хусусиятҳои он бо дарназардошти шароити таърихии кишварҳои Африқоӣ Лотинӣ, дарки ба худ хоси ҳуқуқҳои инсон ва умуман, ҳамаи падидаҳои ҳаёти ҷомеа, таъсири қаблии сиёсати мустамликадорӣ ба шуури халқҳои минтақа, таъсири тафовути тамаддунӣ-фарҳангӣ ба дарку амалисозии ҳуқуқи инсон, сиёсати мустақилонаи пешгирифтаи давлатҳои минтақа, қабули санадҳои мустақили минтақавии соҳаи ҳуқуқи инсон муайян карда мешаванд. Таҷрибаи соҳаи ҳуқуқи инсон дар давлатҳои Африқоӣ Лотинӣ бо ду роҳ ташаккул ёфта, инкишоф меёбад: а) ташаккули таҷрибаи миллии соҳаи ҳуқуқи инсон дар ҳар як давлати соҳибистиклоли ин минтақа; б) ташаккули таҷрибаи минтақавии соҳаи ҳуқуқи инсон дар заминаи қабули санадҳои ҳуқуқии минтақавии ҳуқуқи инсон, таъсиси фаъолияти мустақилонаи ташкилотҳои минтақавии (иттиҳодии) соҳаи ҳуқуқи инсон, робитаҳои устувори байни давлатҳои мазкур дар соҳаи ҳуқуқи инсон.

Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар таҷрибаи давлатҳои Африқоӣ Лотинӣ нақши калидӣ дорад. Он дар давлатҳои ин минтақа мустақилияти бештар дар ҳаёти сиёсӣ ва ҳуқуқӣ дошта, тибқи меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳои махсус фаъолият мекунад, доираи васеи ваколатҳо ва масъулият дорад, зери назорати ҷиддии давлат ва ҷомеаи шаҳрвандӣ амал мекунад, дар механизми миллӣ ва минтақавии ҳимояи ҳуқуқи инсон нуфузи баландро дорост. Таҷрибаи кишварҳои Африқоӣ Лотинӣ му-

стакилона ва таърихан чудо аз таҷрибаи аврупоӣ ташаккул ёфтааст. Санадҳои минтақавии ҳуқуқи инсон дар Амрико Лотинӣ мустақилона, бо назардошти шароити маҳаллӣ, анъанаҳои таърихӣ ва ҳуқуқӣ қабул шудаанд. Таҷрибаи соҳаи ҳуқуқи инсон дар минтақаи мазкур мустақилона, дар паёмади сиёсати ҳуқуқии давлатҳои минтақа инкишоф меёбад. Таҷрибаи мазкур дар шароити ҷаҳонишавӣ ва вуҷудати ихтилофоти фарҳангӣ-тамаддунӣ баҳри таъмини мустақилияти давлатҳои минтақа, амалӣ намудани механизми миллии Ҷимояи ҳуқуқи инсон тақдир меёбад. Ҷимояи соҳибхироии миллии ва манфиатҳои миллии ҷузъи сиёсати ҳуқуқии давлатҳои минтақа дар соҳаи ҳуқуқи инсон маҳсуб мешавад.

Дар зербоби чоруми боби сеюм – «**Сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар минтақаи Африқо ва давлатҳои дигар**» таҷрибаи эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқи инсон дар минтақаи Африқо бо дарназардошти шароити таърихӣ, таъсири анъанаҳои таърихӣ, омилҳои фарҳангиву тамаддунӣ таҳқиқ карда мешавад. Хусусиятҳои асосии таҷрибаи африқоии соҳаи ҳуқуқи инсон бо дарназардошти дарку амалисозии ҳуқуқи инсон, ҷомеаи анъанавии африқоӣ, меъёрҳои анъанавӣ, мустақилияти низоми ҳуқуқии давлатҳои Африқо, сиёсати мустамликадорӣ давлатҳои Ғарб дар Африқо ва ҳаракати миллии-озодихоҳӣ муайян карда мешаванд. Тарзи ҳаёти коллективӣ, ки ҷузъи ҷудонашавандаи ҳаёти коллективии халқҳои Африқо маҳсуб мешавад, боиси ташаккули дарки коллективии ҳуқуқи инсон гардидааст. Ҳуқуқҳои коллективӣ, ки дар танзими ҳаёту фаъолияти халқҳои африқоӣ нақши муҳим доранд, бо ҳуқуқи насли сеюм робита надоранд, зеро дар робита бо анъанаи африқоӣ дарк ва амалӣ карда мешаванд. Ҳолати мазкур дар ҳуҷҷатҳои африқоии ҳуқуқи инсон ба инобат гирифта мешавад. Ҳуҷҷатҳои мазкур анъанаҳои таърихиро, ки бо ҳуқуқҳои коллективӣ алоқаманданд, инъикос мекунанд.

Анъанаҳои таърихӣ, ки дар ҳаёти халқҳои африқоӣ нуфузи баланд доранд, ба дарк ва амалӣ намудани ҳуқуқи инсон таъсир мерасонанд. Ҳуқуқҳои инсон дар робита бо анъанаҳои таърихӣ ва дар доираи шуури коллективӣ дарк карда мешаванд. Дарки анъанавии ҳуқуқи инсон тарзҳои коллективии ҳаёти африқоӣҳо таъмин мекунад. Ҳуқуқҳои инсон ҳамчун падидаи иҷтимоӣ дарк карда мешаванд, чунки бо меъёрҳои иҷтимоӣ робитаи устувор доранд. Ҳуқуқҳои шахсӣ, ки дар минтақаи ғарбӣ дар робита бо назарияҳои фардигарӣ дарк карда мешаванд, миёни халқҳои африқоӣ бо дарназардошти унсурҳои устувори анъанавии шуури ҷамъиятии африқоӣҳо баҳо дода мешаванд. Шарҳи фардӣ ҳуқуқи инсон муҳолифи анъанаҳои халқҳои ин минтақа мебошад. Таҷрибаи давлати Шуравӣ низ ба дарки коллективии ҳуқуқҳои инсон дар минтақаи африқоӣ таъсир расонидааст.

Таҷрибаи риоя ва таъмини ҳуқуқи инсон дар Чин дар муқоиса бо давлатҳои дигар хусусиятҳои худро дорад. Низоми иҷтимоӣ ва ҳуқуқии

Чин дар тули ҳазорсолаҳо ҳамчун чузӣ тамаддуни мустақили чинӣ, дар робита бо назарияҳои маънавий-идеологии гуногун инкишоф ёфтааст. Дар Чини муосир ба таҳқиқоти ҳуқуқи инсон, омӯзиши ҳуқуқи инсон дар муассисаҳои таҳсилотӣ, тарғиби ҳуқуқи инсон дар байни аҳолии диққати маҳсус медиҳанд. Таҳқиқ ва омӯзиши ҳуқуқи инсон чузӣ сиёсати давлатӣ буда, мақсаднок, муташаккилона ва мунтазам гузаронида мешавад.

Дар зербоби панҷуми боби сеюм – «**Сиёсати давлатҳои исломӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон**» хусусиятҳои дарк ва амалӣ намудани ҳуқуқҳои инсон дар таҷрибаи давлатҳои исломӣ таҳқиқ мешаванд. Тафовути фарҳангӣ ва тамаддунӣ, ба инобат нагирифтани арзишҳои маънавий, ахлоқӣ, динии тамаддуни исломӣ, оқибатҳои манфии ҷаҳонишавии фарҳангӣ боиси қабули санадҳои давлатҳои исломӣ оид ба ҳуқуқи инсон гардидаанд. Тазоди арзишҳои ғарбии либералӣ ва арзишҳои анъанавии исломӣ ба дарку тавсифи ҳуқуқи инсон таъсир мерасонанд, зеро арзишҳои ғарбӣ ва исломӣ таърихан дар доираи тамаддуни мухталиф ташаккул ёфтаанд. Муҳолифати назарияҳои ғарбӣ ва исломии ҳуқуқи инсон хусусияти тамаддунӣ дошта, бо назарияи «бархӯрди тамаддуноҳо» шарҳ дода мешавад.

Назарияи исломии ҳуқуқи инсон аз Куръон, суннат ва дигар сарчашмаҳои ҳуқуқи исломӣ сарчашма мегирад, дар дохили тамаддуни исломӣ дар алоқамандӣ бо ҷаҳонбинӣ, тафаккур, фарҳанг, маънавийёт, ахлоқ, дин, анъанаҳои халқҳои мусулмон дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа, аз он ҷумла, дар самти давлатдорӣ, қонунгузорӣ ва ғайра тадриҷан рушд мекунад. Бо иштироки муштараки давлатҳои исломӣ ҳуччатҳои исломии ҳуқуқи инсон қабул карда мешаванд. Сабабҳои ғабол шудани кишварҳои мусулмонӣ барои қабули ҳуччатҳои ҳуқуқи инсон муайян карда мешаванд. Концепсияи исломии ҳуқуқи инсон аз дини ислом ҷудонашаванда буда, бешубҳа, арзишҳои дини исломро инъикос мекунад. Дар кишварҳои исломӣ як қатор ҳуқуқу озодиҳо, ки дар ҳуччатҳои байналмилалӣ инъикос ёфта, ба арзишҳои ахлоқиву маънавии исломӣ муҳолифатдоранд, ба таври манфӣ қабул карда мешаванд. Ҳуқуқи инсон дар назарияи исломӣ дар робита бо арзишҳои ҳуқуқӣ, динӣ, маънавий, ахлоқии исломӣ дарк ва шарҳ дода мешаванд. Хусусиятҳои ҳуччатҳои исломӣ оид ба ҳуқуқи инсон муайян карда мешаванд. Дар ҳуччатҳои исломӣ тавачҷуҳи аввалиндараҷа ба таъмини ҳуқуқҳои шахсӣ, аз ҷумла, ба дахлнопазирӣ, ҳифзи ном ва шаъну шараф дар давоми ҳаёт ва баъд аз марг дода мешавад. Анъанаҳои тамаддуни исломӣ дар соҳаи тарбияи кӯдакон ба инобат гирифта мешаванд.

Дар зербоби шашуми боби сеюм – «**Таълими ҳуқуқи инсон ҳамчун заминаи рушди вазъи иҷтимоӣ ва ҳуқуқии шахс: таҷрибаи ҳоричӣ**» таълими ҳуқуқи инсон ҳамчун роҳи самаранокӣ дарку тағбиқи ҳуқуқи инсон таҳқиқ мешавад. Омӯзиши ҳуқуқи инсон шартӣ аввалиндараҷаи амалӣ намудани онҳост. Ҳуқуқи инсон бидуни таълим самаранок амалӣ карда намешавад. Аз ин хотир, ба сатҳу сифати таълими ҳуқуқи инсон дар

таҷрибаи хоричӣ эътибори чиддӣ медиҳанд. Таҳлили таҷрибаи хоричӣ нишон медиҳад, ки қариб дар ҳамаи давлатҳо, дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон таълими ҳуқуқи инсон дар доираи фанни мустақил ё ҳамчун ҷузъи раванди умумии таълим ба роҳ монда шудааст. Дар кишварҳои зиёди ҷаҳон таълими ҳуқуқи инсон ҳамчун фанни мустақил дар нақшаҳои таълимӣ пешбинӣ мешавад. Дар як қатор кишварҳо омӯзиши ҳуқуқи инсон дар доираи фанҳои дигари таълимӣ, ба мисли «Ҷомеашиносӣ», «Таърих», «Фалсафа» ва ғайра ба роҳ монда мешавад. Усули умумии методологӣ ба он равона шудааст, ки ҳуқуқи инсон яққоя бо ҷанбаҳои гуногуни дарки демократия, таҳаммулпазирӣ, қонун, қонунгузорӣ, сиёсати давлатӣ ва ҷомеаи шахравандӣ омӯхта шавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ дар соҳаи таълими ҳуқуқи инсон дар заминаи қабули ҳуҷҷатҳои дахлдори байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллӣ, омода намудани асосҳои таълимӣ-методии омӯзиши ҳуқуқи инсон, фаъолияти васеи ташкилотҳои ҳукумати ва ғайриҳукумати мамлакатҳои хоричӣ, вусъати робитаи давлатҳо ва созмонҳо, наشري воситаҳои таълимӣ, китобҳои дарсӣ, тавсияҳои таълимӣ, баргузори конференсияҳо ва семинарҳои гуногуни байналмилалӣ ва минтақавӣ ташаккул ва инкишоф меёбад. Зарураат, тарз ва усулҳои таълими ҳуқуқи инсон дар ҳуҷҷатҳои байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллӣ пешбинӣ мешаванд. Асосҳои методии таълими ҳуқуқи инсон бо роҳи таҳия ва татбиқи барномаҳои таълимӣ муайян карда мешаванд. Дар таҳияи барномаҳои таълимӣ, ки стандартҳои ягонаи таълими ҳуқуқи инсонро муайян мекунанд, созмонҳои дахлдори байналмилалӣ иштирок мекунанд. Ҳуҷҷатҳои таълимӣ-методӣ дар кишварҳои ҷаҳон паҳн карда шуда, ба амалӣ гардидани мақсадҳои умумии таълими ҳуқуқи инсон мусоидат мекунанд.

Боби чорум «**Сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи инсон ҳамчун омил рушди робитаи давлат ва шахс**» ном дошта, аз чор зербоб иборат мебошад. Дар зербоби якум – «**Сиёсати ҳуқуқи ҳамчун омил рушди робитаи давлат ва шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**» марҳилаҳои ташаккул ва инкишофи назарияи сиёсати ҳуқуқӣ, асосҳои назариявии сиёсати ҳуқуқи сотсиалистии давлати Шуравӣ, тарҳрезии сиёсати сифатан нави ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ мешаванд. Шароит ва талаботи нави ҳаёти ҷомеа сиёсати нави ҳуқуқиро талаб мекунанд. Бо дарназардошти ин вазъият солҳои охир таҳқиқи ҷанбаҳои гуногуни сиёсати ҳуқуқӣ вусъат меёбад. Дар давлати ҳуқуқбунёд ҳама навҳои сиёсат бояд бо истифодаи воситаҳои ҳуқуқӣ амалӣ карда шаванд. Сиёсати ҳуқуқӣ як намуи сиёсати давлатӣ буда, бо фаъолияти давлат ҳамчун субъекти асосии ҳаёти сиёсӣ алоқаманд мебошад. Солҳои охир дар робита бо вусъати ҳамкориҳои байналмилалӣ (иктисодӣ, сиёсӣ, ҳарбӣ, гуманитарӣ ва ғ.) сатҳи байналмилалӣ сиёсати ҳуқуқи миллӣ такмил меёбад. Сиёсати ҳуқуқӣ дорои сохтори дохилӣ буда, сатҳ, намудҳо, самтҳо

ва шаклҳои татбиқи худро дорад. Намудҳои сиёсати ҳуқуқиро аз рӯйи маҳакҳои гуногун тасниф намудан мумкин аст. Ташаккули сиёсати ҳуқуқӣ, самтҳо, ҳадафҳо ва афзалиятҳои он бо дарназардошти шароити мушаххаси таърихӣ кишварҳои алоҳида сурат мегирад.

Ҳадафҳои стратегӣ ва дурнамои рушди миллӣ, ки солҳои Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян карда шуданд, барои ташаккули заминаҳои ташкилӣ, ҳуқуқӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва илмӣ сиёсати нави ҳуқуқӣ аҳамияти калидӣ доранд. Сиёсати ҳуқуқии ҚТ бо дарназардошти шароити таърихӣ, хусусиятҳои низоми ҳуқуқӣ, дурнамои инкишофи низоми қонунгузорӣ амалӣ карда мешавад. Солҳои охир дар Тоҷикистон ҳуҷҷатҳои барномавӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ бо мақсади амалӣ намудани сиёсати ҳуқуқӣ қабул шуданд. Сиёсати ҳуқуқии ҚТ дар соҳаи идоракунии давлатӣ яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати давлатӣ буда, бо дарназардошти ҳадафҳои нави идоракунии давлатӣ, таҳдидҳо ва хатарҳои ҷаҳонӣ ва ғимояи манфиатҳои миллӣ амалӣ карда мешавад. Он бо сиёсати ҳуқуқии таҳсилотӣ ва тарбиявии ҚТ, аз ҷумла, дар самти тарбияи кадрҳои идоракунии давлатӣ робитаи устувор дорад.

Дар зербоби дуоми боби чорум – «**Давлат ва шахс ҳамчун субъекти асосии сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон**» ҳуқуқи инсон ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати ҳуқуқӣ таҳқиқ мешавад. Сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ба мисли навъҳои дигари сиёсати ҳуқуқӣ бо ҳуқуқи инсон робитаи устувор дорад. Айни замон сиёсати мазкур дар таносуб бо намудҳои дигари сиёсати ҳуқуқӣ бо ҳуқуқи инсон робитаи бевосита дорад. Ҳуқуқи инсон объекти асосии сиёсати мазкур буда, мақсад, вазифаҳо ва шаклҳои татбиқи онро муайян мекунад. Афзалияти ҳуқуқи инсон ҳамчун асоси бунёдии ташкилу фаъолияти мақомоти давлатӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ зарурати тарҳрезии сиёсати мазкурро талаб мекунад. Сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон бо дарназардошти дарки ҳуқуқи инсон амалӣ карда мешавад. Аз ин хотир, заминаи илмӣ онро назарияҳои ҳуқуқи инсон ташкил медиҳанд. Аз ҷониби муаллиф таърифи мафҳуми сиёсати мазкур пешниҳод мешавад. Мафҳуми мазкур бо дарназардошти мақсад, унсурҳои таркибӣ, субъектон ва шаклҳои амалӣ намудани сиёсати мазкур муайян карда мешавад.

Давлат, мақомоти он, шахсони мансабдор, хизматчиёни давлатӣ, шахрвандон, иттиҳодияҳои ҷамъиятии онҳо, ҳизбҳои сиёсӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шахрвандӣ субъектҳои сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ба шумор мераванд. Мақсадҳои сиёсати мазкур бо дарназардошти стратегияи рушди ҷомеа ва дурнамои инкишофи равандҳои ҷомеаи ҷаҳонӣ муайян карда мешаванд, чунки ҳуқуқи инсон ҷузъи таркибии таҷрибаи ҷаҳонӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ва сиёсати давлати миллӣ мебошад. Мақсадҳои сиёсати мазкур афзалиятҳои сиёсати ҳуқуқиро, ки дар доираи иттиҳодияҳои

минтақавии байнидавлатӣ муайян карда мешаванд, ба инобат мегиранд. Ҳамчунин, мақсадҳо, вазифаҳо ва афзалиятҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инобат гирифта мешаванд. Хуччати мазкур дурнамои сиёсати ҳуқуқии соҳаи ҳуқуқи инсонро муайян мекунад. Афзалиятҳои сиёсати мазкур бо афзалиятҳои сиёсати давлатии ҷавонон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон робита устувор дорад. Механизми амалӣ намудани сиёсати мазкур мақсад, вазифаҳо, тарзу воситаҳо ва шаклҳои татбиқи амалии онро дар бар мегирад. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар татбиқи сиёсати ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон фаъолона иштирок мекунад. Бо мақсади мусоидат намудан ба иҷрои уҳдадорихои байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон ниҳодҳои махсус таъсис дода шудаанд. Ҳуқуқҷодкунӣ ва татбиқи ҳуқуқ шаклҳои муҳимми татбиқи сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон мебошанд. Риоя ва таъмини ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон принсипи бунёдии фаъолияти ҳуқуқҷодкунӣ мебошад. Тарбияи ҳуқуқӣ самти афзалиятноки сиёсати мазкур буда, бо мақсади ташаккул ва рушди фарҳанги ҳуқуқи инсон ба роҳ монда мешавад. Сиёсати ҳуқуқии тарбиявӣ дар шаклҳои гуногун, тавассути воситаҳо ва усулҳои махсус амалӣ карда мешавад. Таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон чунини ҷудонашавандаи сиёсати тарбияи ҳуқуқӣ мебошад.

Дар зерболи сеоми боби чорум – «**Ҳуқуқи инсон ҳамчун унсурҳои сиёсати давлат дар соҳаи тарбия ва таҳсилоти ҳуқуқӣ**» пешниҳод мегардад, ки сиёсати ҳуқуқии таълиму тарбия дар асоси ғояи ягонагии тарбия ва таълим ба роҳ монда мешавад. Хулосаи мазкур бо далелҳои зерин собит мегардад: а) мақсадҳои сиёсати ҳуқуқии таълиму тарбия аз як тараф мақсадҳои умумии сиёсати давлатро дар соҳаи таълиму тарбия ба инобат гирифта, аз тарафи дигар бо дарназардошти хусусиятҳои сиёсати ҳуқуқии таълиму тарбия муайян карда мешаванд; б) сиёсати мазкур, аз як ҷониб, бо назардошти вазифаҳои фарҳангии маънавии сиёсати давлатии таълиму тарбия, аз ҷониби дигар, бо истифодаи механизми тарбияи ҳуқуқӣ ва низомии таҳсилоти ҳуқуқии касбӣ амалӣ карда мешавад; в) сиёсати мазкур дар ҷараёни ҳуқуқҷодкунӣ, ҳуқуқтатбиқкунӣ, фаъолияти ҳифзи ҳуқуқӣ ва намудҳои дигари фаъолияти ҳуқуқӣ, ки бо тарбия ва омода намудани кадрҳои баландхатисоси ҳуқуқшинос робита доранд, амалӣ мегардад; г) истифодаи усулҳо ва шаклҳои тарбияи ҳуқуқиро дар раванди таҳсилоти ҳуқуқӣ дар назар дорад; д) самтҳои сиёсати мазкур бо дарназардошти сатҳи таҳсилот, вазъи ҳуқуқии муассисаҳои таҳсилотӣ, мазмуни барномаҳои таълим ва ҳолати воқеии категорияҳои гуногуни аҳоли муайян карда мешаванд; е) он бо мақсади баланд бардоштани сатҳи фарҳанги ҳуқуқӣ амалӣ карда мешавад.

Сиёсати ҳуқуқии тарбиявӣ ва таҳсилотӣ дар заминаи ҳамбастагии тарбияи ҳуқуқӣ, таълими ҳуқуқӣ ва таҳсилоти касбии ҳуқуқӣ ба роҳ монда мешавад. Он бо мақсади таъсиррасонии ҳуқуқӣ ва тарбиявӣ, тавассути

воситаҳои махсуси ҳуқуқӣ ва тарбиявӣ амалӣ мегардад. Ҳангоми татбиқи сиёсати мазкур гуногунии сатҳи таълиму тарбия, аз ҷумла таълими ҳуқуқии ибтидоӣ, таълими ҳуқуқии шаҳрвандон, таҳсилоти касбии ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии гурӯҳҳои ҷудогонаи аҳоли ба инобат гирифта мешаванд. Аҳамияти тарбия ва таълими ҳуқуқӣ ҳамчун заминаи таъмини волоияти қонун дар ҳуҷҷатҳои миллий ва байналмилалӣ эътироф шудааст. Аҳамияти таълими ҳуқуқӣ дар ташаккули волоияти қонун дар сатҳи ҳуҷҷатҳои миллий ва байналмилалӣ эътироф шудааст. Робитаи ҷудонашавандаи тарбияи ҳуқуқӣ ва таълими ҳуқуқӣ хусусияти интегративии сиёсати ҳуқуқии ягонаи тарбиявӣ-таҳсилоти ро муайян мекунад. Сиёсати ҳуқуқии тарбиявӣ-таҳсилотӣ бо низоми умумии тарбия ва таълими иҷтимоӣ (педагогӣ, меҳнатӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, сиёсӣ ва ғ) робитаи устувор дорад. Сатҳи гуногуни шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқӣ ҳангоми амалӣ намудани сиёсати ҳуқуқии мазкур ба инобат гирифта мешавад. Гуногунии мафкуравӣ, сиёсӣ, илмӣ, фарҳангӣ ба раванди амалӣ гардидани сиёсати ҳуқуқии соҳаи тарбия ва таълими ҳуқуқӣ таъсир мерасонад. Сиёсати ҳуқуқии мазкур дар доираи «Системаи давлатии таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» амалӣ карда мешавад. Самаранокии сиёсати ҳуқуқии мазкур аз ҷабҳаҳои ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ вобастагӣ дорад.

Дар зербоби чоруми боби чорум – «**Унсурҳои байналмилалӣ ва миллии сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи таълими ҳуқуқи инсон**» асосҳои сиёсати ҳуқуқии ҚТ дар соҳаи таълими ҳуқуқи инсон, пеш аз ҳама, Барномаи умумичаҳонии Созмони Милалӣ Муттаҳид оид ба таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон таҳлил карда мешаванд. Барои татбиқи сиёсати ҳуқуқии ҚТ дар ин самт дигар санадҳои байналмилалӣ ва минтақавӣ низ аҳамияти муҳим доранд. Таҷрибаи бавҷудодаи ҷаҳонӣ дар ин самт ба он асос ёфтааст, ки таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим буда, доираи васеи аҳолиро фаро мегирад. Таҷрибаи мазкур дар соҳаҳои гуногун, ба мисли таълим дар мактабҳо, донишгоҳҳо, мақомот ва муассисаҳои гуногуни давлатӣ, ҳамчунин, зимни истифодаи шаклҳои гуногуни таълим (таҳсилоти ғайрирасмӣ, ҷабҳаҳои таълимии ташкилотҳои ғайриҳуқуматӣ ва ниҳодҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ) ташаккул ёфтааст. Мутобиқи Барномаи умумичаҳонии таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон қорӣ қардан ё тақмил додани таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон муносибати ҳамаҷониба ба таълим ва омӯзишро талаб мекунад, ки арзишҳои ҷимояи ҳуқуқи инсонро инъикос мекунад. Ҳуқуқи инсон ҳамчун мавзӯи фарогир дар тамоми ҷаҳон ворид карда шуда, курсҳои ва барномаҳои махсус оид ба ҳуқуқи инсон, бахусус барномаҳои бисёрсоҳавӣ ва байнисоҳавӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон қорӣ қарда мешаванд. Таҷриба ва усулҳои роҳи иштирок дар семинарҳои фаро гирифта шудаанд. Мавод ва китобҳои дарсӣ арзишҳои дар соҳаи ҳуқуқи инсонро, ки дар Барномаи умумичаҳонии

таълим дар соҳаи ҳукуки инсон муайян шудаанд, тарғиб мекунанд. Таълим дар соҳаи ҳукуки инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои мусоидат ба муттаҳидшавии ҷомеа, кишрҳои иҷтимоии он, тантанаи ҳамгироии иҷтимоӣ, эҳтироми ҳамдигар ва таҳаммулпазирӣ пешбинӣ шудааст. Чунин мақсадҳои таълим дар соҳаи ҳукуки инсон дар Конфронси умумичаҳонии ҳукуки инсон муайян карда шудаанд (Вена, 1993).

Масъулияти асосӣ барои таъмини сифати таълим дар соҳаи ҳукуки инсон дар низоми таҳсилоти олии ба зиммаи вазоратҳо ё муассисаҳои шабеҳи маориф ё таҳсилоти олии дар ҳамкорӣ бо дигар идораҳои давлатӣ, ҳамчунин, муассисаҳои таҳсилоти олии ва коллеҷҳои дахлдори таълимӣ гузошта мешавад. Гузаронидани таҳқиқоти таълим дар соҳаи ҳукуки инсон як қадами муҳим ва зарурии тақмили низоми таълим дар ин соҳа мебошад. Ин нукта дар санадҳои созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ борҳо таъкид гардидааст. Як қатор кишварҳо аллакай дар таълими ҳукуки инсон, таҳлили ҳамаҷониба ва мунтазами раванди таълим таҷрибаи ғанӣ доранд.

Дар доираи Шурои Аврупо тақрибан 200 конвенсия ва созишномаҳо, протоколҳои иловагӣ ба онҳо қабул карда шудаанд. Шурои Аврупо ба таҳсилоти ҳукуки инсон таваччуҳи махсус зоҳир мекунад. Дар байни ҳуччатҳои байналмилалӣ, ҳамчунин, як қатор ҳуччатҳои Созмони Амният ва Ҳамкорӣ дар Аврупо (САҲА) ҷои махсусро ишғол мекунанд. Тақрибан чиҳил санад дар соҳаи таълими ҳукуки инсон аз ҷониби СММ, ЮНЕСКО, Шурои Аврупо ва САҲА қабул карда шудааст. Дар нашрияҳои хоричӣ таърифҳои зиёди мафҳуми таълим дар соҳаи ҳукуки инсон дар доираи нуктаҳои назари гуногун пешниҳод шудаанд. Таълим дар соҳаи ҳукуки инсон ҳамчун раванди таълимӣ, омӯзишӣ ва иттилоотӣ муайян карда шуда, ба ташаккули фарҳанги умумии ҳукуки инсон нигаронида шудааст. Ҳамкорӣ дар соҳаи таълими ҳукуки инсон яке аз самтҳои афзалиятноки робитаи Иттиҳоди Аврупо ва Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Таҳсилоти умумӣ ва касбӣ-техникӣ ҳамчун як самти нави ҳамкорихои дучониба барои солҳои оянда интиҳоб гардидааст. Дастгирии Иттиҳоди Аврупо дар ин самт тавассути татбиқи 3 лоиҳа ба маблағи умумии 75 миллион евро дар тӯли солҳои 2014-2020 амалӣ карда мешавад. Афзалияти асосии намоёндагии Иттиҳоди Аврупо дар Тоҷикистон таҳсилоти миёнаи умумӣ ва таълими касбӣ-техникӣ мебошад. Дар соҳаи мазкури ҳамкорӣ як қатор мақомоти давлатии ҷумҳурӣ, аз ҷумла Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон салоҳияти идоракунии доранд.

ХУЛОСА

Дар натиҷаи таҳқиқи диссертатсионӣ **хулосаҳои зерин** пешниҳод мешаванд:

1. Ташаккулу инкишофи ҳукуку озодихои инсон дар раванди ҷустуҷӯи шакли дурусти муносибати мутақобилаи одамон миёни худ ва бо давлат сураг гирифтааст. Эътирофи расмӣ, таъмин ва ҳифзи ҳукуку озодихои инсон дар чараёни инкишофи давлатдорӣ ва таҳкими пояҳои ҳукукии он имконпазир гаштааст. Давлат дар таъмину ҳифзи ҳукуку озодихои инсон нақши ҳалқунанда дорад. Айни замон ба раванди мазкур робитаи мутақобилаи давлат ва шахс, аз ҷумла тарзҳои демократии ташкили ҳаёти ҷомеа таъсири ҳалқунанда мерасонанд. [8-М]

2. Ташаккули ҳукуку озодихои инсон аз шарту шароитҳои мушаххаси давлатҳои алоҳида, сатҳи инкишофи ҷомеа, тамаддуни ҳукмфармо, сатҳи шуури ҷамъиятӣ ва омилҳои дигар вобастагӣ дорад. Ба мазмун ва моҳияти ҳукуку озодихои инсон ба таври назаррас соҳти ҷамъиятӣ, шакли давлат, вазъи сиёсӣ, вазифаҳо, мақсад ва функсияҳои давлат, ин ё он намуни мафкура (идеология), назарияҳо (назарияҳои ҳуқуқ, ҳуқуқи инсон ва ғайра) таъсир расонидаанд. Ин раванд аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳукуку озодихои инсон падидаи тағйирпазир буда, доимо дар ҳолати инкишоф қарор доранд. [7-М]

3. Робитаи давлат ва шахс дар тури ҳазорсолаҳо диққати мутафаккирон, олимон ва муҳаққиқонро дар кишварҳои гуногуни ҷаҳон ба худ ҷалб намудааст. Танҳо дар давлати ҳуқуқбунёд инсон бо ҳуқуқ ва озодихои худ расман ҳамчун арзиши волотарини иҷтимоӣ эътироф мегардад. Дар роҳи ташаккули робитаи судманди давлат ва шахс назарияи давлати ҳуқуқбунёди демократӣ омилӣ муҳим мебошад. Маҳз ба шарофати он ҳамбастагӣ ва масъулияти дутарафаи давлат ва инсон таъмин гардид. Ақидаҳои бунёдии давлати ҳуқуқбунёди демократӣ (волоияти ҳуқуқ, арзиши баланди иҷтимоии инсон ва ҳукуку озодихоӣ, худмаҳдудшавии ҳуқуқи давлат) барои таъмини робитаи давлат ва шахс дар заминаи эътироф, таъмин ва ҳифзи ҳукуку озодихои инсон ва шахрванд нақши калидӣ доранд. Айни замон назарияи давлати ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарназардошти шароити маҳаллӣ роҳандозӣ мегардад. [1-М]

4. Ба робитаи давлати ҳуқуқбунёд ва шахс назарияҳои муайяни ҳуқуқ таъсиргузор мебошанд. Дар доираи ин ё он назарияи ҳуқуқ шаклҳои гуногуни робитаи давлати ҳуқуқбунёд ва шахс роҳандозӣ мешаванд. Дар доираи назарияҳои позитивистӣ, фитрӣ-ҳуқуқӣ, фалсафӣ, либертарӣ, либералӣ, неолибералӣ, ултралибералӣ ва ғайра оид ба робитаи мутақобилаи давлат ва шахс ба хулосаҳои гуногун омадан мумкин аст. Ба робитаи давлат ва шахс тамоюли наздикшавии назарияҳои ҳуқуқ, аз ҷумла инкишофи назарияи интегративии (омехтаи) ҳуқуқ таъсир мерасонад. Ҳамзамон бо ин, дар ҳаёти имрӯза назарияҳои гуногуни ҳуқуқ дар кишварҳои ҷудоғона бо дарназардошти шароити мушаххаси таърихӣ, аз ҷумла сатҳи шуури ҷамъиятӣ, фарҳанг ва тамаддун амалӣ карда мешаванд. Раванди мазкур ҳоло ба робитаи давлат ва шахс таъсири ҳалқунанда мерасонад. [3-М]

5. Ба робитаи мутақобилаи давлат ва шахс сатҳи ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ таъсир мерасонад. Аз омилҳои мазкур сатҳи ҷаҳолнокии шаҳрвандон, иштироки онҳо дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ, амалӣ гардидани ҳуқуқу озодиҳои сиёсии шаҳрвандон, вусъати ҷаҳолияти хизматҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятии шаҳрвандон вобастагӣ дорад. Дар ҷомеаи озодаи шаҳрвандӣ, ки пояи давлати ҳуқуқбунёд маҳсуб мешавад, робитаи давлат ва шахсро метавон дар чунин шакл тасвир кард: «давлати ҳуқуқбунёд – ҷомеаи шаҳрвандӣ – инсонӣ озода бо ҳуқуқҳои ҷудонопазирӣ». [3-М]

6. Ҳуқуқу озодиҳои инсон заминаи ташаккули шакли нави робитаи давлат ва шахс мебошанд. Хулосаи мазкур бо омилҳои зерин собит мегардад: а) эътироф, риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон вазифаи давлати ҳуқуқбунёди демократӣ мебошад; б) механизмҳои давлатии таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон; в) механизмҳои давлатии ҷалби шаҳрвандон ба амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ бо истифода аз имкониятҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ; г) алоқамандии миёни ҳуқуқ, озодаи ва вазифаҳои инсон ва шаҳрванд; д) масъулияти тарафайни давлат ва шахс; е) шаклҳои гуногуни назорати тарафайни давлат ва шаҳрвандон. [4-М]

7. Дар давлати ҳуқуқбунёди демократӣ робитаи давлат ва шахс мазмуни ҳуқуқӣ дошта, дар заминаи Конститутсия, қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таъмин мешавад. Механизмҳои ҳуқуқии робитаи давлат ва шахсро ҳуқуқу озодиҳои дахлнопазирӣ инсон ва шаҳрванд, волоияти ҳуқуқ ва қонун, асосҳои конститутсионии ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, таҷзияи ҳокимияти давлатӣ, раёйпурсӣ, интихобот ва шаклҳои дигари ҳаёти демократӣ, асосҳои ҳуқуқии ташкилу ҷаҳолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ташкил медиҳанд. [12-М]

8. Дар Тоҷикистон назарияҳои ғарбӣ оид ба ҳуқуқ ва ҳуқуқи инсон бо дарназардошти анъанаҳои миллӣ, фарҳанги миллӣ, хусусиятҳои шуури ҷамъиятӣ ва афзалияти манфиатҳои миллӣ истифода мешаванд. Сатҳи амалишавии назарияҳои гуногуни (либералӣ, неолибералӣ, антропологӣ, фитрӣ-ҳуқуқӣ ва ғ.) давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон аз дарки фарҳангӣ-тамаддунии онҳо вобастагӣ дорад. Ҷаҳонишавии неолибералӣ, таҳдидҳо ва хатарҳои ҷаҳонӣ, баҳусус, хатарҳои иттилоотӣ (таъсиррасонии иттилоотии мафкуравӣ ва равонӣ ба шуури ҷамъиятӣ, истифодаи шабакаҳои иттилоотӣ ба мақсадҳои ғаразнок ва ғайра) ба дарки назарияҳои гуногун таъсиргузор мебошанд. [7-М]

9. Таҳқиқоти гузаронидашуда нишон медиҳад, ки ҳар як халқ роҳи мустақилонаи рушдро интихоб мекунад, арзишҳои ҳуқуқи инсонро бо дарназардошти тамаддун ва фарҳанги миллӣ дарк мекунад. Сатҳи инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии ҷомеа, ҳолати равонӣ, шуур ва анъанаҳои миллӣ ба ҳайси омилҳои муайянкунандаи амалигар-

донии арзишҳои давлати ҳуқуқбунёди демократӣ ва ҳуқуқи инсон баромад мекунад. Назарияҳои гуногуни ҳуқуқи инсон дар шароити ҷаҳонишавӣ ва афзалияти манфиатҳои миллий дар ҳар як кишвари ҷаҳон, аз он ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи стратегияи рушди миллий амалӣ карда мешаванд. Назария ва амалияи ҷаҳонӣ дар соҳаи робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти ҳадафҳо ва афзалиятҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода мешавад. [5-М]

10. Назарияҳои неолибералии ҳуқуқи инсон, ки гуногунрангии тамаддуниро ба назар намегиранд, дар шароити бархӯрди фарҳангӣ-тамаддунӣ ба муқобилияти халқҳои гуногун дучор мешаванд. Кӯшиши тарғиби яктарафаи арзишҳои неолибералӣ ба натиҷа намеорад, зеро ҳуқуқи инсон на фақат имкониятҳои ҳуқуқӣ, балки олами махсуси дохилии инсон мебошад. Ҳуқуқи инсон ҷаҳони маънавии инсон, ҷаҳонбинии ӯ, шуур ва худбаҳогузори ӯро инъикос менамояд. Ба дарки ҳуқуқи инсон омилҳои фарҳангӣ-маънавий таъсири халқунанда мерасонанд. [8-М]

11. Амалӣ намудани санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон ҳоло бо тафовути фарҳангӣ-тамаддунӣ дучор шудааст. Дар ҷараёни ҷаҳонишавии неолибералӣ ва алаҳхусус ултралибералӣ ба кӯшиши ҷонибдорони ин назарияҳо як қатор ҳуқуқҳои нав ҳамчун ҳуқуқҳои насли ҷорум пешкаш мешаванд. Вале ин ҳуқуқу озодиҳо бе дарназардошти таърих, фарҳанг, расму оин, анъана ва манфиатҳои миллии ин ё он халқу миллат рӯйи қор омадаанд. Эътирофи онҳо дар сатҳи қонунгузори миллий метавонад, ба манфиати давлат, генофонди миллий, ҳолати равонӣ, шуури ҷамъиятӣ ва ҷаҳонбинии одамон таъсири манфӣ расонад. [3-М]

12. Моҳияти фароғири ҳуқуқи инсон, аз як тараф, ба маънои умумии инсонӣ будани ҳуқуқи инсон, мансубияти он ба ҳар кас, сарфи назар аз наҷод, миллат, забон, вазъи иҷтимоӣ, дин ва ғайра, аз тарафи дигар, дар робита бо кӯшиши ғарбгарои он фаҳмида мешавад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ маҳз мафҳуми дуҷуми ҳуқуқҳои фароғир бештар ривож меёбад. Айни замон чунин мафҳумҳо таҷрибаи доираи ками давлатҳоро дар эҷоди ҳуқуқи инсон мутлақ гардонида, далели иштироки халқҳои дигарро инкор мекунад. Аз ин хотир, таҳқиқи ҳаматарафаи таърихи инкишофи ҳуқуқи инсон аҳаммияти илмӣ ва амалӣ дорад. [1-М]

13. Таҳқиқоти таҷрибаи давлатҳои Осиё, Африқо, Амрикои Лотинӣ ва кишварҳои исломӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон нишон медиҳад, ки интиҳоби дурусти ин ё он назарияи ҳуқуқи инсон бо дарназардошти манфиатҳои миллий яке аз роҳҳои самараноки амалӣ намудани онҳо мебошад. Сатҳи амалигардонии назарияи ҳуқуқи инсон аз пояҳои тамаддуниву фарҳангии ҷомеа вобаста аст, зеро ахлоқ, адолат, баробарӣ ва арзишҳои дигари ахлоқӣ-маънавий бо дарназардошти тамаддун ва фарҳанги миллий дарк карда мешаванд. [7-М]

14. Таҳлили таҷрибаи давлатҳои ҳақон дар соҳаи ҳуқуқи инсон собит менамояд, ки дар ҳақони муосир гуногунии назарияҳои ҳуқуқи инсон назаррас мебошад. Чараёни наздикшавии назарияҳои фитрий-ҳуқуқӣ ва неопозитивӣ, ки миёнаҳои асри гузашта ба мушоҳида мерасид, бо равандҳои нави ҳаёти ҳуқуқӣ иваз гардид. Илова бар ин, назарияҳои фитрий-ҳуқуқӣ гуногун буда, ҳадафҳои худро амалӣ мекунанд. Назарияҳои неопозитивӣ бошанд, дар шаклҳои нав зоҳир мешаванд. Шароити нави ҳаёти ҷамъиятӣ (вусъати фаъолияти иқтисодиву иҷтимоии давлатҳои муосир, бархӯрди тамаддунҳо, таҳдид ва хатарҳои ҳақонӣ ва ғ.) ба таҳқиқи назарияҳои ҳуқуқи инсон таъсир мерасонанд.

15. Дар қонунгузорӣ мустақкам гаштани ҳуқуқҳои фитрий моҳият ва табиати ҳуқуқҳои ҷудонопазири инсонро тағйир намедихад. Ҳуқуқҳои фитрии инсон ҳангоми таҷассуми қонунӣ пайдо кардан, ба таври автоматӣ ба ҳуқуқҳои позитивӣ мубаддал намегарданд, аз ҷониби давлат эътироф карда мешаванд, алоқашонро бо табиати инсон нигоҳ медоранд. Моҳияти тақсим шудани ҳуқуқҳои фитрий ва ҳуқуқҳои позитивӣ дар омехта нашудани ду падидаи гуногун, яъне қонунҳои давлат ва ҳуқуқҳои фитрии инсон дида мешавад. Усули зикршудаи дарки моҳияти ҳуқуқҳои инсон ба робитаи давлат ва шахс таъсири ҳалқунанда мерсонад. [21-М]

16. Таҳқиқоти таҷрибаи ҳақонӣ нишон медиҳад, ки ҳоло ба робитаи давлат ва шахс раванди васеъ гардидани доираи анъанавии ҳуқуқи инсон дар натиҷаи инкишофи илму технология таъсир мерасонад. Васеъшавии ҳуқуқу озодиҳои инсон ба зиёдшавии шумораи субъектҳои онҳо (давлат, аҳоли, ташкилотҳои ғайридавлатӣ, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва ғ.) оварда мерасонад. Дар рафти инкишофи наслҳои ҳуқуқи инсон давраи гузариш аз ҳуқуқҳои фардӣ ба ҳуқуқҳои коллективӣ, ба ҳуқуқҳои гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, дар маҷмӯъ аҳоли, ҳамчунин гузариш аз назарияҳои фардии ҳуқуқи инсон (классикии либералӣ) ба назарияҳои иҷтимоӣ оғоз гардид. [12-М]

17. Ҳоло дар ҳуқуқи миллӣ ва байналмилалӣ робитаи давлат ва шахс дар робита бо ҳуқуқи инсон расман эътироф карда мешавад. Айни замон Конститутсия ҳамчун санади қонунгузориҳои миллӣ модели миллии робитаи давлат ва шахсро дар робита бо ҳуқуқи инсон инъикос намуда, онро дар шароити мушаххаси кишвар, бо дарназардошти сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсату фарҳангии он ва анъанаҳои миллӣ амалӣ мекунад. Ба татбиқи он анъанаҳои миллӣ, шуури ҷамъиятӣ ва сатҳи маърифати ҳуқуқӣ таъсир мерасонанд. [20-М]

18. Робитаи давлат ва шахс аз вазъи ҳуқуқии шахс вобастагӣ дорад. Вазъи ҳуқуқи шахс дар муқоиса бо вазъи иҷтимоии шахс баргариҳо дорад, зеро он барои шахс кафолатҳои ҳуқуқии заруриро ҷиҳати қонеъ гардонидани манфиатҳо ва эҳтиётоташ, ба роҳ мондани муноси-

батҳои муътадил бо давлат, инчунин муносибатҳои мушаххаси ҳуқуқӣ фароҳам меорад. Сатҳи инкишофи вазъи ҳуқуқии шахс аз самаранокии танзими ҳуқуқӣ, аз ҷумла сифати қонунҳо ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ вобастагӣ дошта, дар доираи робитаи тарафайни давлат ва шахс (фаъолияти мақоми қонунгузор, фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ, иштироки шахрвандон дар фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ ва ғайра) таъмин мегардад. **[6-М]**

19. Пас аз баргузории Иҷлосияи таърихии XVI Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити ба эътидол омадани вазъи сиёсӣ рушди иқтисодиёт, таҳкими асосҳои ҳуқуқии ҳаёти давлатӣ ва ҷамъиятӣ, кафолатҳои зарурии вазъи ҳуқуқии шахс дар Тоҷикистон тадриҷан таъмин гаштанд. Баробари ба амал баровардани ислоҳоти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ дар вазъи ҳуқуқии шахс дар ҷумҳурӣ тағйироти кулӣ ба амал омад. Вазъи ҳуқуқии имрӯзаи инсон ва шахрванд дар ҚТ аз вазъи ҳуқуқие, ки солҳои 1990-ум ҷой дошт, куллан фарқ мекунад. Ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки вазъи ҳуқуқии шахс бо таъсири шароити иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеа боло меравад. **[6-М]**

20. Ба робитаи давлат ва шахс инкишофи вазъи ҳуқуқии шахс дар робита бо фарқияти ҳуқуқи инсон ва ҳуқуқи шахрванд таъсир мерасонад. Айни замон шахрвандон субъекти фаъоли робита бо давлат мебошанд. Шахрвандон ба давлати миллии мансубияти ҳуқуқӣ дошта, дар рушди давлатдорӣ миллии, ҷимояи манфиатҳои миллии, анъанаҳо ва фарҳанги миллии нақши ҳалқунанда доранд. Давлат барои иштироки шахрвандон дар интиҳобот, раёйпурсӣ, идоракунии давлатӣ, дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва сиёсӣ шароити мусоид фароҳам меорад. **[6-М]**

21. Таҷассуми ҳуқуқҳои дахлнопазири инсон дар санадҳои гуногуни байналмилалӣ ва минтақавӣ, инчунин дар конститутсияҳо бо дарназардошти фарҳанг, тамаддун ва анъанаҳои миллии халқҳои гуногун сурат мегирад. Ҷунин ҳолат дар таҷрибаи давлатҳои исломӣ, кишварҳои Осиё, Африқо, Амрикои Лотинӣ зоҳир мешавад. Ҳуқуқҳои инсон ва шахрванд дар Тоҷикистон бо дарназардошти анъанаҳои миллии, хусусиятҳои фарҳанги миллии эътироф ва амалӣ карда мешаванд, шароити таърихӣ, сатҳи рушди ҷомеа, ҳадафҳо ва афзалиятҳои рушди миллии Тоҷикистонро инъикос намуда, хусусиятҳои модели миллии муносибати давлат ва шахсро ифода мекунад. **[6-М]**

22. Робитаи давлат ва шахс дар заминаи алоқамандии ҳуқуқҳо озодиҳо ва вазифаҳо ба роҳ монда мешавад. Миёни ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳои шахс робитаи ногурастанӣ мавҷуд аст. Ҷунин ҳолат дар таҷрибаи ҳамаи давлатҳо ба инобат гирифта мешавад. Айни замон ифодаи ҳуқуқии робитаи ҳуқуқҳо, озодиҳо ва вазифаҳо дар давлатҳои гуногун хусусиятҳои худро дошта, шароити таърихӣ ва анъанаҳои миллиро инъикос мекунад. Илова бар ин, танҳо дар моддаи 30 Эълонияи умумии ҳуқуқи инсон вазифаҳои инсон мустақкам карда шудаанд. Ин барои як

қатор муҳаққиқон ҷиҳати асоснок кардани андешаи зарурати қабули Эъломияи умумии вазифаҳои асосии инсон сабаб гаштааст. [6-М]

23. Робитаи давлат ва шахс дар давлати иҷтимоӣ бо дарназардошти таъмини ҳуқуқҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ, вусъати ҷаъолияти иҷтимоӣ иқтисодии давлат тағйир меёбад. Таҳлили меъёрҳои Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ нишон медиҳад, ки бидуни ҷаъолияти давлат амалисозии ҳуқуқҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии инсон ғайриимкон мебошад. Айни замон дар давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ тамоми ҳуқуқҳои шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ таъмин карда мешаванд. [1-М]

24. Дар конституцияҳои миллии ин ё он модели давлати иҷтимоӣ бо дарназардошти вазъи ҳуқуқӣ ва иҷтимоии шахс, мақсадҳо ва вазифаҳои давлат, кафолатҳои имконпазири ҳуқуқҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии шахс ифодаи худро меёбад. Сиёсати иҷтимоии давлат, сатҳи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии мамлакат ба робитаи давлат ва шахс таъсир мерасонанд. [10-М]

25. Ба робитаи давлат ва шахс татбиқи моделҳои давлати иҷтимоии либералӣ, консервативӣ, сотсиал-демократӣ, исломӣ, сотсиалистӣ, скандинавӣ, олмонӣ, амрикоӣ ва ғайра, ки ҳоло дар таҷрибаи ҷаҳонӣ истифода мешаванд, таъсир мерасонад. Дар кишварҳои исломӣ, давлатҳои Африқо, Осиё, Амрикоӣ Лотинӣ моделҳои ба онҳо хоси давлати иҷтимоӣ амалӣ карда мешаванд. Дар кишварҳои пасошуравӣ модели давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ бо дарназардошти шароити таърихии онҳо, аз ҷумла дар иртибот бо ислоҳоти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ амалӣ карда мешавад. [10-М]

26. Робитаи давлат ва шахс дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи давлатдорӣ миллии, бо дарназардошти анъанаҳои миллии, тамаддун ва фарҳанги миллии ба роҳ монда мешавад. Давлати миллии Тоҷикистон, аз як тараф, арзишҳои пазируфташудаи давлати ҳуқуқбунёди иҷтимоӣ-ро ифода намуда, аз тарафи дигар, бо дарназардошти сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа, захираҳои табиӣ, иқтисодии энергетикӣ, вазъи бахши кишоварзӣ, сатҳи рушди ҷаъолияти озоди иқтисодӣ ва соҳибдорӣ, сиёсати иҷтимоӣ дар соҳаи илм, маориф, хизмати тиббӣ ва ғайра рушд мекунад. [3-М]

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Ҳангоми таҳқиқоти инкишофи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон таърихи робитаи мутақобилаи давлат ва шахсро мебард ба инобат гирифт. Робитаи давлат ва шахс, аз як тараф, дар заминаи тақмили давлатдорӣ, гузариш ба шаклҳои бештар демократии ташкилу амалисозии ҳокимияти давлатӣ, аз тарафи дигар, дар робита бо инкишофи вазъи ҳуқуқии

шахс, аз ҷумла васеъшавии ҳукуку озодиҳои шахс бояд муайян карда шавад. Ин усули аксиологии таҳқиқоти илмӣ, ки дар диссертатсия истифода шудааст, аҳамияти методологии онро собит намуд. Усули мазкур барои муайян намудани алоқамандии давлат ва инсон, моҳияти давлат ва ҳукуки инсон, моҳияти давлат ва вазъи ҳукукии шахс аҳамияти илмӣ-методологӣ дорад. **[8-М]**

2. Ҳангоми таҳқиқоти робитаи давлат ва шахс тағйирёбанда будани моҳияти давлат ва ҳукуки инсонро мебояд ба инобат гирифт. Ба робитаи давлат ва шахс сохти ҷамъиятӣ, шакли давлат, вазъи сиёсӣ, вазифаҳо, мақсад ва функсияҳои давлат, ин ё он назарияи ҳукук, аз он ҷумла назарияи ҳукуки инсон таъсир мерасонанд. Ин усули таърихӣ-ҳукуқӣ барои муайян намудани алоқамандии робитаи давлат ва шахс, давлат ва вазъи ҳукукии шахс, ҳокимият ва ҳукуқҳои инсон, таъсири шароити таърихӣ ба робитаи давлат ва шахс аҳамияти методологӣ дорад. **[12-М]**

3. Назарияҳои гуногуни ҳукуки инсон ҷузъи ҷудонашавандаи назарияҳои ҳукук (фитрӣ-ҳукуқӣ, позитивӣ, либералӣ, антропологӣ, равонӣ ва дигар) мебошанд. Ҳангоми таҳқиқи ҳукуки инсон ҳолати мазкур бояд ба инобат гирифта шавад. Моҳияти ҳукуки инсон дар ин ё он назария дар робита бо дарки ҳукук (дарки материалистӣ, идеалистӣ, либералӣ, либертарӣ, антропологӣ, равонӣ ва ғайра) муайян карда мешавад. Дар ҳаёти имрӯза моҳияти ҳукуки инсон дар заминаи назарияҳои омехта бояд муайян карда шавад. **[13-М]**

4. Таҳқиқоти робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти гуногунии нуқтаҳои назари илмӣ оид ба давлат бояд ба роҳ монда шавад. Робитаи давлат ва шахс дар назарияҳои анъанавии либералӣ дар заминаи афзалияти шахс нисбат ба давлат, дар назарияҳои неолибералӣ дар робита бо озодии беинтиҳои фард, дар назарияҳои неопозитивӣ бо дарназардошти нақши давлат дар таъмини тартиботи ҳукуқӣ, дар назарияҳои иҷтимоӣ дар иртибот бо вусъати фаъолияти иҷтимоии давлат шарҳ дода мешавад. Даҳсолаи охир раванди болоравии нақши давлат дар рушди ҳаёти ҷомеа ва ҳалли вазифаҳои ҳаётан муҳим ба мушоҳида мерасад. Раванди мазкур бо таҳкими соҳибхитӣрии давлати миллӣ, ҷимояи манфиатҳои миллӣ ва рушди давлатдорӣи миллӣ алоқамандии бевосита дорад. **[19-М]**

5. Зимни таҳқиқоти робитаи давлат ва шахс ба инкишоф ва тағйири моҳияти назарияҳои гуногун мебояд таваҷҷуҳ намуд. Бухрони назарияҳои ғарбии неолибералӣ, ки дар натиҷаи мутлақ гардонидани шахсият дар ҷомеа, эътирофи озодии беинтиҳои фард, тарғиби ба ном «арзишҳои нав» дар соҳаи ҳаёти ахлоқӣ ва маънавӣ, эълони ҳукуқҳои нави фард бо мақсади қоҳиш додани мансубияти аслии биологии инсон бештар зоҳир мешавад, ба робитаи давлат ва шахс, дарки ҳукуку озодииҳои инсон таъсир мерасонанд. Ҷаҳонишавии неолибералӣ ҳоло ба

муқобилияти шадиди давлатҳои тараққиқунанда, халққоҳе, ки аз манфиатҳои миллии хеш пуштибонӣ мекунанд, роҳи инкишофи мустақилнаро интиҳоб намуда, барои таҳкими соҳибхитиёрии милли саъю қўшиш доранд, дучор омадааст. [19-М]

6. Дар робита бо раванди ҷаҳонишавии маънавӣ-фарҳангӣ, ки ҳоло аз тарафи бештари халқу миллатҳои ҷаҳон рад карда мешавад, дарки нави ҳуқуқи озодиҳои инсон дар заминаи арзишҳои ахлоқӣ ва маънавӣ, манфиатҳои милли, фарҳанги милли ва соҳибхитиёрии комил мушоҳида мешавад. Дарқу таҳлили анъанавии ҳуқуқи инсон ҳоло бо усулҳои навроҳӣ, нуқтаҳои назар ва назарияҳои нав иваз мешавад. Ба раванди мазкур шароити тағйирёбандаи ҳаёти ҷомеа, ҳадафҳои аслии ҷаҳонишавӣ, афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои нави ҷаҳонӣ ба амнияти иттилоотӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва озӯварӣ таъсир мерасонанд. [13-М]

7. Ҳоло моҳияти ҳуқуқи инсон дар иртибот бо ҳадафҳои сиёсӣ ва идеологӣ тағйир ёфта истодааст, ба сиёсати давлатҳои абарқудрат ҳадафҳои ширкатҳои иқтисодию молиявии фаромиллӣ тобӣ карда мешаванд. Идеологияи ҳуқуқи инсон ҳамчун самти нави фаъолияти сиёсӣ ва идеологӣ ташаққул ёфта, ҳуқуқи инсон дар фаъолияти мақсадноки идеологӣ истифода мешавад. Раванди мазкур хангоми таҳқиқоти минбаъдаи ҳуқуқи инсон бояд ба инобат гирифта шавад. [1-М]

8. Ба моҳияти ҳуқуқи инсон инкишофи ҷомеаи иттилоотии ҷаҳонӣ таъсири ҳалқунанда мерасонад. Технологияҳои иттилоотӣ, аз як тараф, барои таълими ҳуқуқи инсон, паҳншавии ҳуқуқи инсон, дастрасии санадҳои гуногун оид ба ҳуқуқи инсон аҳамият дошта, аз тарафи дигар, дар паҳн намудани иттилооти бардурӯғ, ғаразнок, яктарафа оид ба вазъи риояи ҳуқуқи инсон дар мамлакатҳои гуногун, тарғиби идеологияи экстремистӣ ва террористӣ истифода мешаванд. Ҳоло ҳуқуқи инсон ҷузъи ҷанги иттилоотӣ буда, дар фишори идеологӣ ва равонӣ ба халқҳои гуногун, паҳн намудани фарҳанги бегона, бо мақсади тағйир додани сохтори конституционӣ дар давлатҳои алоҳида, даъвати шахрвандон ба муқобилияти сиёсӣ, иваз намудани речаи сиёсӣ, ташвиқоти ҳисси нобоварӣ нисбат ба роҳбарияти сиёсӣ истифода мешавад. Аз ин рӯ, муқобилияти шадид ба таъсиррасонии иттилоотии идеологӣ ва равонӣ кафили ҳимояи соҳибхитиёри ва манфиатҳои милли мебошад. Раванди иттилоотонии ҳуқуқи инсон дар таҳқиқоти илмӣ минбаъд бояд ба инобат гирифта шавад. [1-М]

9. Ба таҳқиқи робитаи давлат ва шахс, моҳияти ҳуқуқи инсон тағйироти босуръати ҷомеаи ҷаҳон, аз ҷумла болоравии нақши давлатҳои Шарқ (Чин, Ҳиндустон, кишварҳои Осиёи Ҷануби Шарқӣ ва дигар) дар иқтисодиёти ҷаҳон, бӯҳрони назарияҳои неолибералии ҳуқуқи инсон, афзоиши таваччуҳи халқу миллатҳо ба осори таърихӣ хеш, фарҳанги милли ва анъанаҳои милли таъсир мерасонанд. Ра-

вандҳои мазкур солҳои наздик бештар вусъат хоҳанд ёфт ва зимни таҳқиқоти минбаъда бояд ба инобат гирифта шаванд. [8-М]

10. Тафовути фарҳангиву тамаддунӣ, ки ҳоло дар иртибот бо бӯҳрони мазмуни ахлоқӣ-маънавии назарияҳои неолибералӣ бештар мушоҳида мешавад, ҳангоми таҳқиқи робитаи давлат ва шахс, аз он ҷумла ҳуқуқи инсон бояд ба инобат гирифта шавад. Солҳои наздик тафовути фарҳангиву тамаддунӣ дар робита бо муқобилияти фарҳангии халқҳои бештари ҷаҳон дар кишварҳои рушдкунанда ба сатҳи нав хоҳад баромад. Ба инобат гирифтани тафовути фарҳангиву тамаддунӣ ҳоло яке аз принципҳои муҳими таҳқиқоти методологии ҳуқуқи инсон буда, имкон медиҳад, ки ҳуқуқи инсон бо дарназардошти анъанаҳои миллии таҳқиқ карда шавад. [2-М]

11. Ҳимояи манфиатҳои миллии ҚТ дар шароити бӯҳрони идеологияи неолибералӣ, афзоиши таҳдидҳо ва хатарҳои нави ҷаҳонӣ, зарурати таҳкими Истиқлолияти давлатӣ аҳамияти ҳаётан муҳим дорад. Моҳияти ҳуқуқи инсон, вазъи ҳуқуқи шахс, робитаи шахс бо давлат бо дарназардошти афзалияти манфиатҳои миллии бояд муайян карда шавад. Манфиатҳои миллии Тоҷикистон дар раванди ҳуқуқҷодкунӣ, эътироф, таъмин, амалисозӣ, татбиқ, тафсир, ҳимояи ҳуқуқи инсон, имплементатсияи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ оид ба ҳуқуқи инсон ба қонунгузори Тоҷикистон бояд ҳамеша ба инобат гирифта шаванд. [2-М]

12. Зимни таҳқиқи ҳуқуқи инсон алоқамандии онро ба ахлоқ, маънавиёт, одоб, арзишҳои иҷтимоии миллии (ватандӯстӣ, худшиносии миллии, ҳудогоҳӣ) мебошад ба инобат гирифт. Таълими ҳуқуқи инсон дар робита бо тарбияи ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ бояд ба роҳ монда шавад. Меъёрҳои иҷтимоӣ (ахлоқӣ, маънавӣ, оилавӣ, эстетикӣ ва ғ.) ҷузъи механизми тарбияи ҳуқуқӣ ва таълими ҳуқуқи инсон мебошанд. Тарбияи комплексии ҳуқуқи иҷтимоӣ ҳангоми омӯзиши ҳуқуқи инсон дар робита бо анъанаҳои миллии ба роҳ монда шуда, ба ҳимояи манфиатҳои миллии, ки ҳоло мазмуни ҳуқуқи инсонро ташкил медиҳанд, мусоидат мекунад. [15-М]

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

І. Монографияҳо:

[1-М]. Миралиев, И.К. Правовое государство и права человека [Текст]: монография / И.К. Миралиев. – Душанбе: Сино, 2015. – 256 с. (16 п.л.).

[2-М]. Миралиев, И.К. Ҷойгоҳи ҳуқуқи инсон дар давлати ҳуқуқбунёд [Матн]: монография / И.К. Миралиев. – Душанбе, 2021. – 153 с. (9,5 ҷ. ч.).

**П. Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризишаванда ва
тавсиякардаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъби расидаанд:**

[3-М]. Миралиев, И.Қ. Алоқамандии ҳуқуқи инсон ва давлати ҳуқуқбунёд [Матн] / И.Қ. Миралиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2012. – № 3/2 (83). – С. 73-77 (0,3 ҷ. ч.). – ISSN 2413-5151.

[4-М]. Миралиев, И.Қ. Теоретико-методологические основы концепции прав человека в правовом государстве [Текст] / И.Қ. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – 2012. – № 3/8 (101). – С. 123-126 (0, 31 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[5-М]. Миралиев, И.Қ. Правовой статус человека и гражданина [Текст] / И.Қ. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – 2013. – № 3/7 (124). Раздел 1. – С. 97-100 (0, 31 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[6-М]. Миралиев, И.Қ. Современные трактовки взаимосвязи правового государства и прав человека [Текст] / И.Қ. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – 2014. – № 3/1 (128). – С. 120-126 (0, 5 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[7-М]. Миралиев, И.Қ. Взаимосвязь правового государства и прав человека в рамках их доктринальных трактовок [Текст] / И.Қ. Миралиев // Правовая жизнь. – 2016. – № 1 (13). – С. 36-50 (0,4 п. л.). – ISSN 2307-5198.

[8-М]. Миралиев, И.Қ. К вопросу о понятии и принципах правовой политики в сфере прав человека [Текст] / И.Қ. Миралиев // Правовая жизнь. – 2017. – № 2 (18). – С. 84-90 (0,4 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[9-М]. Миралиев, И.Қ. Конституционная модель правового государства и прав человека в условиях правовой действительности Таджикистана [Текст] / И.Қ. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/3. – 230-235 (0,5 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[10-М]. Миралиев, И.Қ. Механизмы реализации правовой политики в сфере прав человека [Текст] / И.Қ. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/9. – С. 226-229 (0,31 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[11-М]. Миралиев, И.Қ. Низомҳои ҳуқуқи омехта [Матн] / И.Қ. Миралиев, Н. Зокирова // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 3 (20). – С. 152-160 (0,5 ҷ. ч.). – ISSN 2414-9217.

[12-М] Миралиев, И.Қ. Ташаккул ва инкишофи ғояҳои бунёди оид ба муносибати байниҳамдигарии давлат ва шахс [Матн] / И.Қ. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – № 4 (20). – С. 6-15 (0,7 ҷ. ч.). – ISSN 2414 9217.

[13-М]. Миралиев, И.Қ. Инкишофи ақидаҳои оид ба алоқамандии давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон [Матн] / И.Қ. Миралиев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – № 4 (32). – С. 26-37 (0,7 ҷ. ч.). – ISSN 2307-5198.

[14-М]. Миралиев, И.Қ. Сиёсати давлатҳои исломӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон [Матн] / И.Қ. Миралиев // Паёми ДМТ. Шумораи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 11. – С. 220-224 (0,4 ҷ. ҷ.). – ISSN 2413-5151.

[15-М]. Миралиев, И.Қ. Принсипҳои ҳадафҳои сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.Қ. Миралиев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 3 (39). – С. 30-34 (0,31 ҷ. ҷ.). – ISSN 2307-5198.

[16-М]. Миралиев, И.Қ. Ташкилҳои ва марҳилаҳои асосии инкишофи судҳои иқтисодӣ дар Тоҷикистон то замони Истиқлолияти давлатӣ [Матн] / И.Қ. Миралиев, Н. Зокирова // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 3 (20). – С. 25-39 (0,9 ҷ. ҷ.). – ISSN 2414-9217.

[17-М]. Миралиев, И.Қ. Сиёсати ҳуқуқӣ ҳамчун омилҳои ҳуқуқии рушди ҷомеа [Матн] / И.Қ. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 3 (20). – С. 78-94 (0,9 ҷ. ҷ.). – ISSN 2414-9217.

[18-М]. Миралиев, И.Қ. Низомии муносири судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон: заминаҳои ҳуқуқии таъсис ва фаъолияти он [Матн] / И.Қ. Миралиев, Н. Зокирова // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 4 (20). – С. 54-63 (0,7 ҷ. ҷ.). – ISSN 2414-9217.

[19-М]. Миралиев, И.Қ. Заминаҳои илмӣ-методологии инкишофи назарияҳои робитаи давлат ва шахс [Матн] / Р.Ш. Шарофзода, И.Қ. Миралиев // Қонунгузорӣ. – 2023. – № 2 (50). – С. 12-18 (0,5 ҷ. ҷ.). – ISSN 2410-2903.

[20-М]. Миралиев, И.Қ. Афзалиятҳои ва амалисозии сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар ҚТ [Матн] / И.Қ. Миралиев // Паёми ДМТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 7. – С. 256-261 (0,6 ҷ. ҷ.). – ISSN 2413-5151.

[21-М]. Миралиев, И.Қ. Оид ба мафҳуми сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи инсон [Матн] / И.Қ. Миралиев // Аҳбори ДДҲБСТ. – 2023. – № 3 (96). – С. 5-9 (0,4 ҷ. ҷ.). – ISSN 2411-1945.

III. Мақолаҳои илмие, ки дар маҷмуаҳо ва дигар нашриҳои илмӣ-амалӣ ҷоп шудаанд:

[22-М]. Миралиев, И.Қ. Теория о взаимосвязи прав человека и государства: генезис и трансформация идей [Текст] / И.Қ. Миралиев // Государствоведение и права человека. – 2016. – № 2 (02). – С. 103-111 (0,5 п. л.). – ISSN 2414-9217.

[23-М]. Миралиев, И.Қ. Ҳуқуқи инсон дар давлати иҷтимоӣ [Матн] / И.Қ. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2016. – № 3 (03). – С. 35-39 (0,3 ҷ. ҷ.). – ISSN 2414-9217.

[24-М]. Миралиев, И.Қ. Правовой статус человека и гражданина [Текст] / И.Қ. Миралиев // Права человека: история, теория и практика / под ред. д.ю.н. Диноршоева А.М. и д.ю.н. Азизова У.А. – Душанбе, 2016. – С. 451-470 (3,4 п. л.).

[25-М]. Миралиев, И.К. Назарияҳо дар бораи робитаи мутақобилаи давлат ва ҳуқуқҳои инсон [Матн] / И.К. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2017. – № 2 (06). – С. 111-112 (0,12 ч. ч.). – ISSN 2414-9217.

[26-М]. Миралиев, И.К. Назаре ба мафҳум ва предмети илми ҳуқуқи инсон [Матн] / И.К. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2018. – № 1(09). – С. 24-30 (0,6 ч. ч.). – ISSN: 2414-9217.

[27-М]. Миралиев, И.К. Назаре ба мафҳум ва предмети илми ҳуқуқи инсон [Матн] / И.К. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – № 3(19). – С. 152-159 (0,7 ч. ч.). – ISSN 2414-9217.

[28-М]. Миралиев, И.К. Тамаддуни зардуштӣ ва ҷойгоҳи он дар шиноҳти ҳуқуқ ба саломатӣ [Матн] / И.К. Миралиев // Аҳбори Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – № 3-4. – С. 26-35 (0,8 ч. ч.).

[29-М]. Миралиев, И.К. Кафолатҳои таъмини озодии вичдон ва эътиқоди динӣ дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.К. Миралиев // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ: маводи конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эломияи умумии ҳуқуқи башар. – Душанбе, 2014. – С. 42-48 (0,4 ч. ч.).

[30-М]. Миралиев, И.К. Проблемаҳои амалишавии ҳуқуқҳои инсон дар шароити давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон [Матн] / И.К. Миралиев // Такмили қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон: маводи конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 30-юмин солгарди қабули Конвенсияи СММ оид ба зидди шиканча ва дигар муносибатҳои ғайриинсонӣ. – Душанбе, 2015. – С. 31-35 (0,3 ч. ч.).

[31-М]. Миралиев, И.К. Мафҳум ва махсусияти муносибати ҳуқуқҳимоявӣ [Матн] / И.К. Миралиев // Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон ва равандҳои мӯсири рушди ҳуқуқи инсон: мушқилот ва дурнамо: маводи конференсия байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба 70-умин солгарди қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2019. – С. 80-84 (0,3 ч. ч.).

[32-М]. Миралиев, И.К. Влияние национального законодательства о защите прав человека и на состояние и перспективу института защиты прав человека в Республике Таджикистан [Текст] / И.К. Миралиев // Права человека проблемы, пути решения и перспектива: материалы международной научно-практической конференции, посвященной Дню принятия Всеобщей декларации прав человека. – Душанбе, 2019. – С. 69-75 (0,4 п. л.).

[33-М]. Миралиев, И.К. Понятие защиты прав человека [Текст] / И.К. Миралиев // Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллий: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-назариявӣ бахшида ба «25-солагии қабули Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 2019. – С. 194-200 (0,4 ч. ч.).

[34-М]. Миралиев, И.Қ. Назарияҳои пешрафта оид ба муносибати мутақобилаи давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқҳои инсон [Матн] / И.Қ. Миралиев // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи ҳуқуқи инсон (7 декабри с. 2020). – Душанбе, 2020. – С. 92-102 (0,6 ҷ. ч.).

[35-М]. Миралиев, И.Қ. Правовая политика как фактор правового развития общества [Текст] / И.Қ. Миралиев // Сборник материалов IX Международной научно-практической конференции Леденцовские чтения. «Бизнес. Наука. Образование. Правовые и экономические аспекты» (секция высшего образования с участием специалистов и обучающихся среднего профессионального образования и школьников) (22 апреля 2021 года). – Саратов, 2021. – С. 537-545 (0,5 п. л.).

[36-М]. Миралиев, И.Қ. Сиёсати ҳуқуқи ҳамчун омили ҳуқуқи рушди ҷомеа [Матн] / И.Қ. Миралиев // Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон (7 декабри с. 2021). – Душанбе, 2021. – С. 50-60 (0,68 ҷ. ч.).

[37-М]. Миралиев, И.Қ. Мақоми ниҳоди Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар низоми ҳуқуқи Амрикои Лотинӣ [Матн] / И.Қ. Миралиев // Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз: маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон (9 декабри с. 2022). – Душанбе, 2022. – С. 55-63 (0,6 ҷ. ч.).

[38-М]. Миралиев, И.Қ. Ҳимояи ҳуқуқҳои кӯдак дар раванди барҳӯрди тамаддунҳо ва таҳдиду хатарҳои ҷаҳони муосир [Матн] / И.Қ. Миралиев, Б.А. Ҳасанов // Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо: маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-амалӣ бахшида ба 75-умин солгарди қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон ва рӯзи байналмилалии мубориза бар зидди коррупсия (1-2 декабри с. 2023). – Душанбе, 2023. – С. 454-461 (0,6 ҷ. ч.).

[39-М]. Миралиев, И.Қ. Заминаҳои ташаккул ва инкишофи робитаи давлат ва шахс дар афкори мутафаккирони тоҷику форс [Матн] / И.Қ. Миралиев // Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: маводи конференсияи байналмилалии илмию назариявӣ (5 декабри с. 2023). – Душанбе, 2023. – С. 98-106 (0,5 ҷ. ч.).

IV. Китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ:

[40-М]. Миралиев, И.Қ. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ [Матн]: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисоси ғайриҳуқуқшиносӣ / И.Қ. Миралиев; Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор А.Ф. Холиқов. – Душанбе: Олами китоб, 2010. – 400 с. (25 ҷ. ч.).

[41-М]. Миралиев, И.К. Ҳуқуқи инсон дар нақшаҳо [Матн]: воситаи таълимӣ / И.К. Миралиев, Б.А. Сафаров, Д.С. Сафаров, И.И. Саидов. – Душанбе: Бахманруд, 2013. – 207 с. (13 ҷ. ч.).

[42-М]. Миралиев, И.К. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи инсон [Матн] / И.К. Миралиев; Зери таҳрири н.и.х., дотсент Э.С. Насурдинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 320 с. (20 ҷ. ч.).

[43-М]. Миралиев, И.К. Права человека (в схемах) [Текст]: учебное пособие / А.М. Диноршоев, И.К. Миралиев, Ш.Ф. Искандаров. – Душанбе, 2015. – 174 с. (11 ҷ. ч.).

[44-М]. Миралиев, И.К. Ҳуқуқи инсон (дар нақшаҳо) [Матн]: воситаи таълимӣ / И.К. Миралиев, Ш.Ф. Искандаров. – Душанбе, 2019. – 192 с. (12 ҷ. ч.).

[45-М]. Миралиев, И.К. Ҳуқуқи инсон (дар нақшаҳо) [Матн]: воситаи таълимӣ [Матн] / Б.А. Сафарзода, Д.С. Раҳмон, И.К. Миралиев, И.И. Саидзода, Ш.Ф. Искандаров, Ҷ. Саъдизода. – Душанбе, 2019. – 192 с. (12 ҷ. ч.).

[46-М]. Миралиев, И.К. Ҳуқуқи инсон. Қисми 1 [Матн]: воситаи таълимӣ / А.Ф. Холиқзода, Б.А. Сафарзода, Д.С. Раҳмон, И.К. Миралиев, Ҷ. Саъдизода, Ф.М. Шоев. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 144 с. (9 ҷ. ч.).

[47-М]. Миралиев, И.К. Механизмҳои ҳимояи ҳуқуқи инсон [Матн]: китоби дарсӣ / Б.А. Сафарзода, Д.С. Раҳмон, И.К. Миралиев, Ҷ. Саъдизода, Ш.Ш. Шосаидзода, Ш.Ф. Искандаров, Н.Ф. Сафарзода, Ф.Н. Салимов. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. – 480 с. (30 ҷ. ч.).

Ба чоп 06.02.2024 ичозат дода шуд. Андозаи 60x84^{1/16}.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитурои Times New Roman.
Чузи чопи шартӣ __, __.
Теъдоди нашр __ нусха. Супориши № __.

ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

УДК: 341.4 (575.3)

ББК: 67.91 (2Т)

М – 63

На правах рукописи

МИРАЛИЕВ ИСФАНДИЁР КАРАХОНОВИЧ

**МЕЖДУНАРОДНАЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ТЕОРИЯ
И ПРАКТИКА ВЗАИМООТНОШЕНИЯ
ГОСУДАРСТВА И ЛИЧНОСТИ: ТЕОРЕТИКО-
МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ И СРАВНИТЕЛЬНО-
ПРАВОВОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание ученой степени
доктора юридических наук по специальности 12.00.01 –
теория и история права и государства; история учений о
праве и государстве**

Душанбе – 2024

Работа выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета.

Научный руководитель: **Шарофзода Рустам Шароф** – доктор юридических наук, профессор кафедры истории и теории государства и права юридического факультета ТНУ

Официальные оппоненты: **Элназаров Давлатшо Ходжаевич** – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой государственно-правовых дисциплин Российско-Таджикский (Славянский) университета

Гафурзода Абдухалил Давлатали – доктор юридических наук, профессор, Заместитель Генерального Секретаря Совета МПА СНГ Полномочный представитель Маджлиси Оли Парламента Республики Таджикистан в МПА СНГ

Буризода Эмомали Бозор – доктор юридических наук, профессор, заведующий отделом истории государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной Академии наук Таджикистана

Ведущая организация: Академия МВД Республики Таджикистан (г. Душанбе)

Защита диссертации состоится 28 мая 2024 г. в 10:00 часов на заседании Диссертационного совета БД.КОА-018 при Таджикском национальном университете (734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, зал Диссертационного совета юридического факультета).

С диссертацией можно ознакомиться на сайте www.tnu.tj и в Центральной научной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, пр. Рудаки,17).

Автореферат разослан « ____ » _____ 2024 г.

Учёный секретарь диссертационного совета,
доктор юридических наук, профессор **Назаров А.К.**

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Права человека, постепенно сформировавшиеся в форме идей и теорий, постепенно выступают непосредственным объектом правового регулирования. На начальных этапах формирования правовой идеологии и юридического мировоззрения мыслители и философы осознали, что без государства, без содействия властных структур, государственных ресурсов фактическое обеспечение прав человека невозможно. Люди с первых дней осознания своих прав и свобод, их гарантии и защиту связывали с тем или иным регулирующим средством, и в то же время, возлагая надежду на правителей, осознавали, что только политическая власть способна решать их проблемы. В процессе исторического развития человек постоянно боролся и проявлял героизм во имя приобретения прав, которые обеспечивали ему достойную жизнь и свободу. Это доказано юридической наукой, в частности, историей прав человека.

С течением времени права человека как компонент морали и культуры, идей и теорий преобразовались в центральный компонент государственной политики. На государственном уровне разрабатываются и принимаются специальные документы по правам человека. Права человека признаются как естественные права и свободы, гарантируемые государством. Принимаются декларации, хартии, конституции и иные нормативные правовые акты, которые закрепили права человека, создали необходимые гарантии для их обеспечения. Признание, соблюдение и защита прав человека возлагаются на государство. Республика Таджикистан, осознавая данную ответственность, на уровне Конституции провозгласила человека, его права и свободы высшей ценностью. Суть данного положения в контексте идеи гуманизма выразил Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании: «развитие человеческого капитала является ключевым фактором повышения уровня, качества и эффективности социальных сфер, особенно образования, здравоохранения, науки и инноваций, а также эффективной деятельности научных учреждений»¹.

После Второй мировой войны произошли коренные изменения в сфере признания, соблюдения и защиты прав человека. В рамках данной тенденции на международном и национальном уровне принимаются декларации, программы, стратегии, концепции, конституции, законы и иные нормативные правовые акты, которые способствовали совершенствованию взаимоотношения государства и личности. В конце

---

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарм Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node> (санаи мурочиат: 29.12.2023 с.).

прошлого и в начале нового столетия совершенствуются правовые основы международного и национального механизма взаимоотношения государства и личности. В то же время на данный процесс оказывают влияние культурно-цивилизационные различия в контексте распространения западных стандартов прав человека. Следует подчеркнуть, что культурно-цивилизационные различия проявлялись также и на предыдущих этапах исторического развития. Культурное и цивилизационное многообразие является естественным законом исторического развития. Игнорировать данную закономерность и искусственное создание единообразных культур и цивилизаций практически невозможно, поскольку различие культур и цивилизаций имеет естественную природу, и именно данное многообразие и различие служат условием их развития. Поэтому различие культур и цивилизаций существовало на всех этапах исторического развития. Однако данное различие проявляется в разных формах, в частности, в активной и пассивной форме. В некоторых случаях различие культур и цивилизаций проявляется открыто, в форме непримиримого антагонизма, противостояния и конфликта. В других случаях данное различие не проявляется открыто. Уровень и формы проявления культурно-цивилизационных различий зависят от исторических условий, политического режима, политики государства, уровня обеспеченности национальных интересов, защиты национальных традиций и национального суверенитета. Принятие Всеобщей декларации прав человека и иных международных актов способствовало повсеместному признанию прав человека; победа над фашизмом вдохновила человечество, были упразднены фашистские режимы. Первая и Вторая мировые войны нанесли огромный финансовый и материальный ущерб, миллионы людей были лишены жизни. Учреждение Организации Объединенных Наций и принятие важнейших международных актов внесло существенный вклад в обеспечение прав человека.

Несмотря на это, после нескольких десятилетий оказалось, что права человека зиждутся на идеологических постулатах западной цивилизации и не признаются в таком их понимании в других регионах, обладающих собственной культурой и цивилизацией. В результате начинает активно проявляться культурно-цивилизационное различие в восприятии прав человека. В разных регионах (Азия, Африка, Латинская Америка и др.), в арабских странах принимаются региональные акты по правам человека. Принимаются Африканская Хартия по правам человека, Арабская Хартия по правам человека, Каирская Декларация о правах человека в исламе и др., которые послужили основой для реализации региональной культурно-цивилизационной политики в сфере прав человека. Кроме того, конфликт цивилизаций на фоне национально-освободительной борьбы, роста авторитета националь-

ных государств, неприятия западных стандартов прав человека, защиты национальных интересов выходит на новый уровень.

Все указанные выше процессы оказывают решающее влияние на взаимоотношение государства и личности на фоне переоценки сущности прав человека, связанных с правами человека нравственных и духовных ценностей, а также активизации национальных государств на международной арене с целью защиты суверенитета и национальных интересов. Взаимоотношение государства и личности выходит на международный уровень, поскольку внешняя политика любого государства является продолжением его внутренней политики. Глобальные вызовы и угрозы (международный терроризм, незаконный оборот наркотических средств, транснациональная преступность, стихийные бедствия и др.) требуют активизации усилий всех государств. В последние десятилетия активизируется совместная деятельность государств, международных и региональных организаций в сфере предупреждения и ликвидации последствий изменения климата на планете, обеспечения продовольственной безопасности, доступа к чистой питьевой воде, предотвращения голода и т.д. От решения указанных и иных глобальных проблем зависит обеспечение прав человека. Экономический и финансовый потенциал национального государства, энергетические, сырьевые и иные ресурсы, уровень благосостояния населения на фоне глобальных вызовов и угроз, а также уровень решения глобальных проблем человечества оказывают прямое воздействие на взаимоотношение государства и личности.

Активизация конфликта политических, этнических, культурных, идеологических, религиозных интересов, необходимость защиты нравственных и духовных ценностей в условиях негативного влияния чужой культуры способствуют росту противодействия универсальным стандартам прав человека, противоречащим национальной культуре. Формирование нового международного правопорядка, противостояние сторонников однополярного и многополярного мира, усиление геополитических и геоэкономических проблем также влияют на указанный процесс. Активизация деятельности сверхдержав и транснациональных финансово-экономических организаций в сфере глобализации без учета национальных интересов развивающихся стран приводит к усложнению глобальных проблем и росту национального самосознания.

Неолиберальная теория, которая опирается на идею индивидуализма и провозглашает абсолютную и ничем не ограниченную свободу индивида, привела к кризису нравственных и духовных ценностей. Данный процесс, который проявляется в последние годы на фоне финансового, экономического, политического, информационного и культурного давления на

развивающиеся страны, активизирует процесс защиты национальных интересов.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон подчеркивает, что «в процессе построения прогрессивного и справедливого общества ключевую роль играет вопрос формирования правового образования граждан»².

На фоне активизации указанных выше общемировых процессов научное исследование международного и национального уровня взаимоотношения государства и личности является актуальным. Научное исследование взаимоотношения государства и личности с учетом международного, регионального и национального опыта позволяет обобщить и анализировать опыт деятельности международных и региональных организаций, отдельных государств в сфере обеспечения и защиты прав человека, которые являются фундаментальной основой взаимоотношения государства и личности. Кроме того, данное исследование позволяет раскрыть особенности национальной модели взаимоотношения государства и личности с учетом исторических условий, складывающихся в отдельных странах, а также на фоне культурного и цивилизационного многообразия. Данное исследование требует широкого применения сравнительно-правового метода.

Историко-культурные основы взаимоотношения государства и личности сформировались в глубокой древности и развивались на последующих этапах исторического развития. В разные периоды истории формировались и совершенствовались идеологические, психологические, теоретические и культурно-цивилизационные основы взаимоотношения государства и личности. Они тесно переплетались с правовыми основами. Анализ культурно-цивилизационных основ взаимоотношения государства и личности имеет научное, практическое и культурное значение для познания его правового содержания и формы. В то же время исследование концепций прав человека имеет значение для анализа гуманитарной сущности взаимоотношения государства и личности.

Содержание взаимоотношения государства и личности можно раскрыть в рамках анализа правовой политики в сфере прав человека, правовых источников, разных концепций прав человека, исторических, культурных и цивилизационных условий развития прав человека. На предыдущих этапах исторического развития в силу нераздельности

---

² Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарм Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2023. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node> (санаи мурочиат: 29.12.2023 с.).

разных сфер человеческого знания различные аспекты теории прав человека выступали неотъемлемыми частями философии, этики и иных наук. В современный период теория прав человека формируется и развивается как самостоятельная сфера научного знания. Данный процесс способствует совершенствованию взаимоотношения государства и личности.

Актуальность темы заключается в том, что человечество, признавая права и свободы в качестве одного из величайших достижений человеческой цивилизации, реализует необходимые внутригосударственные и международные меры по их обеспечению. Перспектива развития взаимоотношения государства и личности зависит от данной фундаментальной ценности. Следует констатировать, что поскольку данная фундаментальная ценность в условиях глобализации становится объектом культурно-цивилизационных противоречий, ее исследование различными науками, в частности, юридическими науками, имеет особое значение.

Таким образом, выбранная тема с научной, методологической, политической и культурной точки зрения является актуальной в условиях культурно-цивилизационных конфликтов, усиления глобальных вызовов и угроз, защиты национальных интересов независимого Таджикистана. Научно-методологическое и сравнительно-правовое исследование взаимоотношения государства и личности на международном, региональном и национальном уровне имеет научное, практическое и культурное значение для выстраивания национальной модели взаимоотношения государства и личности в Таджикистане с учетом приоритета национальных интересов. Исследование взаимоотношения государства и личности на основе обобщения опыта международных и региональных организаций, а также отдельных государств позволяет раскрыть, с одной стороны, общие закономерности развития взаимоотношения государства и личности, с другой – его особенности, проявляющиеся в большей мере в контексте культурного и цивилизационного многообразия. Указанный опыт необходимо учитывать при выстраивании взаимоотношения государства и личности в Таджикистане.

Актуальность темы диссертационного исследования подтверждается тем, что его результаты способствуют реализации стратегических документов государства Таджикистан, в частности, Национальной стратегии Республики Таджикистан в сфере защиты прав человека на период до 2038 года, утвержденной Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 5 августа 2023 года, № 357.

Степень разработанности научной темы. Круг вопросов, которые анализировались в процессе исследования, является широким, и по различным их аспектам высказали свои идеи отечественные и зару-

бежные авторы. Проблема прав человека приобрела значение в юридической среде Таджикистана после обретения Государственной независимости. Отечественные авторы, такие как Н.А. Абдуллоев³, У.А. Азизода⁴, Г.С. Азизкулова⁵, З. Ализода⁶, Н.И. Бобоева⁷, И.Х. Бободжонзода⁸, Э.Б. Буризода⁹, А.М. Диноршоев¹⁰, Дж.М. Зоиров¹¹, А.И. Имомов¹²,

---

³ См.: Абдуллоев Н.А., Абдуллоев П.С. Развитие международно-правовой помощи РТ по уголовным делам за годы независимости // Развитие судебного права, уголовного права и правоохранительной деятельности в РТ: материалы республиканской научно-практической конференции. – Душанбе, 2015. – С. 87-106.

⁴ См.: Азизов У.А. Становление и развитие институтов преступления и наказания на территории дореволюционного Таджикистана. – Душанбе: Андалеб-Р, 2014. – 200 с.

⁵ См.: Азизкулова Г.С. Правовое воспитание в Таджикистане (история вопроса) // Материалы республиканской научно-практической конференции на тему: «Ответственность родителей в обучении и воспитании детей». – Душанбе, 2012. – С. 62-65.

⁶ См.: Ализода З. Эволюция парламентаризма в Республике Таджикистан // Центральная Азия и Кавказ. – 2008. – № 2 (56). – С. 100-107; Ализода З. Накши Эълומияи умумии ҳуқуқи инсон дар рушди ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон ва равандҳои муносири рушди ҳуқуқи инсон: мушкилот ва дурнамо (маводи конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ бахшида ба 70-умин солгарди қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон) / зери таҳрири номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2019. – С. 13-16.

⁷ См.: Бобоева Н.И. Эволюция государственной власти в историческом Таджикистане: IX-XIV вв.: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2014. – 200 с.

⁸ См.: Бабаджанов И.Х. Право человека на соматическую целостность в контексте развития биомедицинских технологий / И.Х. Бабаджанов, В.П. Сальников, Ш.Т. Тагайназаров // Юридическая наука: история и современность. – 2017. – № 4. – С. 80-95; Бабаджанов И.Х. Охрана права внутриутробного ребенка на жизнь: законодательство России, Республики Таджикистан и других стран // Вестник Таджикского национального университета. – 2014. – № 3/1 (128). – С. 86-93.

⁹ См.: Буриев И.Б. Таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – 200 с.; Буриев И.Б. Институты таджикской государственности: теория и практика / отв. ред.: академик Тахиров Ф.Т., проф. Чиркин В.Е. – Душанбе: Дониш, 2016. – 360 с.; Он же. Источники права исламского периода таджикской государственности: теория и практика / отв. ред. академик АН РТ Тахиров Ф.Т. – 2-е изд. – Душанбе: Ирфон, 2017. – 224 с.

¹⁰ См.: Диноршоев А.М. Теоретические вопросы имплементации международно-правовых норм в законодательстве РТ // Проблемы соотношения международного и национального права: материалы межвузовской конференции. – С. 31-36; Диноршоев А.М. Место Уполномоченного по правам человека в РТ в системе органов государственной власти // Правовая жизнь. – 2015. – № 2. – С. 88-93; Диноршоев А.М. Закрепление прав и свобод человека и гражданина в Республике Таджикистан по Конституции 1994 г. // Современная гуманитарная наука: проблемы и перспективы развития: материалы международной научной конференции, 16 июня 2015 г. – С. 48-54.

¹¹ См.: Зоиров Д.М. Таджики: от государства Саманидов до суверенной государственности. – СПб.: Реноме, 2014. – 287 с.

З.Х. Искандаров¹³, Ш.Ф. Искандаров¹⁴, А.Х. Маликова¹⁵, М.А. Махмудзода¹⁶,
И.Т. Махмудов¹⁷, Х.М. Мирзамонзода¹⁸, Э.С. Насриддинзода¹⁹, О.Э. Рахмон²⁰,
Д.С. Рахмон²¹, Р.Х. Рахимзода²², С.А. Раджабов²³, Б.А. Сафарзода²⁴,

---

¹² См.: Имомов А. Ҳуқуқи конституцсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон: китоби дарсӣ. – Нашри чорум бо тағйироту иловаҳо. – Душанбе: Офсет Империя, 2017. – 760 с.; Имомов А. Аҳамият ва нақши Конститутсия дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии давлат ва ҷомеа // Наука и инновация (Научный журнал). Серия гуманитарных наук. – 2014. – №3. – С. 110-115; Имомов А. Ҳуқуқ ба таҳсил қисми таркибии сиёсати иҷтимоии давлат // Конститутсия – роҳнамои ҳуқуқи шаҳрвандон ба таҳсил. – Душанбе, 2014. – С. 13-20.

¹³ См.: Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизми миллии ҳимояи он. – Душанбе, 2007. – 198 с.; Искандаров З.Х. Адвокатуран судӣ. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2015. – 250 с.

¹⁴ См.: Искандаров Ш.Ф. О современном понятии прав ребёнка по законодательству Республики Таджикистан // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2020. – № 9. – С. 324-327; Искандаров Ш.Ф. Специализированные государственные правозащитные институты по правам человека в Таджикистане: история, теория и современная практика: монография. – Душанбе: Протехро, 2019. – 210 с.; Искандаров Ш.Ф. К вопросу о понятии гарантий прав человека // Правовая жизнь. – 2018. – № 1 (21). – С. 47-53; Искандаров Ш.Ф. К вопросу о неправительственных правозащитных организациях как институте по правам человека // Правовая жизнь. – 2014. – № 4 (08). – С. 48-54; Искандаров Ш.Ф. К вопросу о роли Всеобщей декларации прав человека в признании, установлении и закреплении прав и свобод человека: материалы научно-теоретической конференции, посвященной 65-летию ВДПЧ. – Душанбе, 2014. – С. 49-67.

¹⁵ См.: Маликова А.Х. Национальные особенности модели социального государства в Таджикистане // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Серия: философия и право. – 2012. – № 1. – С. 148-153.

¹⁶ См.: Махмудзода М.А. Конституционное правосудие в Республике Таджикистан: гарантии правовой защиты Основного закона // Вестник НАНТ. Сер. общественных наук. – 2020. – № 3. – С. 53-57; Он же. Системообразующая функция Конституции Республики Таджикистан: теоретический и практический аспект // Вестник Конституционного суда Республики Таджикистан. – 2018. – № 1. – С. 80-87.

¹⁷ См.: Махмудов И.Т. Нақши интиҳобот дар инкишофи демократия дар Тоҷикистон // Нақши падидаи интиҳобот дар бунёди давлати демократӣ (маҷмауи мақолаҳо) / зери таҳрири д.и.х. Насурдинов Э.С. – Душанбе: Андалеб-Р, 2015. – С. 40-43.

¹⁸ См.: Гафуров Х.М. Судебная защита: теоретико-методологический аспект. монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 167 с.; Гафуров Х.М. Вопросы судебной защиты в контексте реализации судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан // Вестник ТНУ. – 2015. – № 3/11 (188), ч. 2. – С. 64-67.

¹⁹ См.: Насриддинзода Э.С. Фарҳанги ҳуқуқӣ. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 316 с.; Насриддинзода Э.С. Назарияи давлат ва ҳуқуқ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: Меҳрона, 2017, 2019. – 204 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: монография / отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – М.: Норма, 2014. – 352 с.; Насурдинов Э.С. Правовая культура: теоретико-методологический аспект: монография. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 160 с.; Насурдинов Э.С. Проблемы формирования правовой культуры в условиях становления демократического государства в Таджикистане. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 196 с.

²⁰ См.: Рахмон О.Э. Развитие законодательства о правах и свободах женщин в Таджикистане. – Душанбе: ЭР-граф, 2014. – 191 с.

²¹ См.: Рахмон Д.С. Права человека в условиях глобализации: теоретические и методологические проблемы: Монография. – Душанбе, 2019. – 376 с.

Н.Ф. Сафарзода²⁵, И.И. Саидзода²⁶, Дж. Саъдизода²⁷, Ф.Т. Тахиров²⁸, А.Г. Холиқзода²⁹, Р.Ш. Шарофзода³⁰, Т.Ш. Шарипов³¹, Ф.М. Шоев³² и др. внесли

²² См.: Рахимов Р.Х., Солиев К.Х. Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва нақши он дар таҳкими ҳуқуқи инсон // Проблемаҳои муҳими фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва нақши он дар таҳкими ҳуқуқи инсон: Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, 15 мартӣ соли 2012. – Душанбе: ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012. – С. 29-32; Рахимзода Р.Х. Исламское право и оперативнорозыскная политика // Мир политики и социологии. – 2016. – № 7. – С. 81-92; Рахимзода Р.Х. Письменные источники Древнего Востока и сыскная деятельность // Мир политики и социологии. – 2016. – № 5. – С. 166-173; Рахимзода Р.Х. Экономическая безопасность государства и оперативнорозыскная политика (некоторые общие методологические подходы) // Правовое поле современной экономики. – 2015. – № 11. – С. 110-117; Рахимзода Р.Х. Таъмини қафолатҳои ҳуқуқҳои конститусионии шаҳрвандон ҳангоми амалии намуҷдани фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ // Маводҳои конференсияи байналмилалӣ бахшида ба 20-солагии таъсиси Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Адолати судии конститусионӣ-қафолати таъмини волоияти Конститутсия». – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – С. 112-117.

²³ См.: Раджабов С.А. Имплементация норм международного гуманитарного права в Республике Таджикистан: проблемы теории и практики: монография. – Душанбе: Дониш, 2006. – 295 с.

²⁴ См.: Сафарзода Б.А. Международные стандарты в области прав человека: История и современность / отв. ред. Ф.Т. Тахиров. – Душанбе, 2016. – 345 с.; Сафаров Б.А. Ҳуқуқи байналмилалӣ ҳуқуқи инсон ва аҳамияти омӯзиши он дар замони муосир // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ: Маводи конфронси илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи башар / зери таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 8-15.

²⁵ См.: Сафарзода, Н.Ф. Права человека: от культурного различия к диалогу цивилизаций: монография / Н.Ф. Сафарзода, Д.С. Рахмон, Дж. Саъдизода. – Душанбе: ТАЙАРОН, 2018. – 176 с.

²⁶ См.: Саидов И.И. Иҷрои уҳдадорихон байналхалқии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ: Маводи конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи башар / зери таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 68-78; Саидов И.И. Некоторые теоретические аспекты имплементации норм международных документов по правам человека в законодательство РТ. // Вестник ТНУ. – 2014. – № 3/5 (142). – С. 92-97.

²⁷ См.: Саъдизода Ҷ. Ташаккулёбии фарҳанги ҳуқуқи инсон дар шароити эъмори давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ. – Душанбе, 2017. – 241 с.; Саъдизода Ҷ. Аз таърихи рамзҳои оид ба ҳуқуқи инсон: дар мисоли Рашан // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ: Маводи конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи башар) / зери таҳрири н.и.х. Сафаров Б.А. – Душанбе, 2014. – С. 79-85; Саъдизода Дж. Культура прав человека как средство обеспечения прав и свобод человека и гражданина в правовом государстве // Проблемы соотношения международного и национального права. Материалы межвузовской научно-практической конференции 24-25 марта 2014 года / под общ. ред. Е.М. Павленко, А.М. Диноршоева. – Москва-Душанбе, 2014. – С. 264-272; Саъдизода Ҷ. Оид ба омӯзиши ҳатмии фанни таълимии ҳуқуқи инсон дар низомии таҳсилоти олии // Ахбори Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – № 2. – С. 29-34.

²⁸ См.: Тахиров Ф.Т. Актуальные проблемы истории и теории государства и права в условиях государственной независимости Республики Таджикистан. – Душанбе: Дониш, 2009. – 369 с.; Тахиров Ф.Т., Халиков А.Г. Декларация Великого Кира как исторический источник о правах и свободах человека // Духовная культура таджиков в истории мировой цивилизации: сб. ст. – Душанбе, 2002. – С. 113-126.

²⁹ См.: Холиқзода А.Г. Мухтасари қонунномаи Сосониён: Мотекони ҳазор додестон – ҳазор амсоли додгоҳӣ (ҳуқуқи бостон). – Душанбе: ЭР-граф, 2015. – 156 с.

большой вклад в исследование историко-правовых и практических аспектов взаимоотношений государства и личности.

Проблема взаимоотношения государства и личности до сих пор является актуальной и нерешенной, и выступает объектом научного исследования правоведов, философов, экономистов и политологов в рамках разных подходов и теорий. Исследователи-юристы и иных сфер в конце XX века и в начале XXI века, такие как С.С. Алексеев³³, Ю.С. Бадалянц³⁴, Л.И. Глухарева³⁵, З. Бжезинский³⁶, Б.А. Кистяковский³⁷, Е.А. Лукашева³⁸,

---

³⁰ См.: Сотиволдиев Р.Ш. Хуқуқ ва хуқуқи инсон // Проблемаҳои назарияи давлат ва хуқуқ. – Душанбе, 2010. – С. 82-161; Сотиволдиев Р.Ш. Хуқуқ ва инсон // Назарияи давлат ва хуқуқ. – Душанбе, 2018. – С. 389-414; Сотиволдиев Р.Ш. Права человека в контексте основных тенденций их доктринального, идеологического и практического понимания и воплощения // Государствование и права человека. – 2016. – № 3 (03). – С. 22-29.

³¹ См.: Шарипов Т.Ш. Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кӯмак ба қурбониёни савдои одамон». – Душанбе, 2015. – 506 с.; Шарипов Т.Ш., Сафаров А.И. Муқовимат ба савдои одамон: воситаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, 2015. – 296 с.

³² См.: Шоев Ф.М. Государственно-правовые взгляды Мухаммада Газали: дис. ... канд. юрид. – Душанбе, 2018. – 218 с.

³³ См.: Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. – М., 1999. – 712 с.; Он же. Право на пороге нового тысячелетия: некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. – М.: Статут, 2000. – С. 225-240; Права человека: энциклопедический словарь / отв. ред. С.С. Алексеев. – М.: Норма, 2009. – 654 с.

³⁴ См.: Бадалянц Ю.С. Права человека. – Рязань, 2006. – 519 с.

³⁵ См.: Глухарева Л.И. Права человека в системе теории права и государства: общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы: дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2004. – 417 с.; Глухарева Л.И. Права человека. Гуманитарный курс. – М., 2002. – 215 с.; Глухарева Л.И. Права человека в современном мире (социально-философские основы и государственно-правовое регулирование). – М., 2003. – 225 с.; Глухарева Л.И. Универсальность и социокультурный релятивизм прав человека // Право и права человека: Сб. науч. тр. юридического факультета МГПУ. Кн. 5. – М., 2003. – С. 24-38.

³⁶ См.: Бжезинский З. Великая шахматная доска: господство Америки и его геостратегические императивы / пер. с англ. – М.: Изд-во АСТ, 2016. – 702 с.

³⁷ См.: Кистяковский Б.А. Философия и социология права. – СПб., 1999. – 268 с.; Он же. Социальные науки и право. – СПб., 1999. – С. 284-290; Он же. Государственное право (общее и русское). Лекции // Философия и социология права. – СПб., 1999. – 798 с.

³⁸ См.: Права человека / под ред. Лукашевой Е.А. – М., 1999. – 573 с.; Права человека: Учебник для вузов / под ред. Е.А. Лукашевой. – М., 2009. – 560 с.; Лукашева Е.А. Права человека в контексте конфликта культур // Вестник Российской Академии наук. – 2007. – Т. 77. – № 2. – С. 115-120; Лукашева Е.А. Человек, право, цивилизация: нормативно-ценностное измерение. – М., 2011. – 384 с.; Общая теория прав человека / рук. авт. кол. и отв. ред. д-р юрид. наук Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 1996. – 520 с.; Права человека: итоги века, тенденции, перспективы / под общ. ред. Е.А. Лукашевой. – М., 2002. – 420 с.; Лукашева Е.А. Права человека: конфликт культур // Наш трудный путь к праву: Материалы философско-правовых чтений памяти академика В.С.Нерсисянца. – М., 2006. – С. 241-255.

М.Н. Марченко³⁹, Г.И. Муромцев⁴⁰, П.И. Новгородцев⁴¹, В.С. Нерсесянц⁴², В.М. Сырых⁴³, Л.Р. Сюкияйнен⁴⁴, С. Хантингтон⁴⁵ и др. высказали ценные суждения по актуальным вопросам прав человека, провели исследования, заслуживающие внимания. В то же время, несмотря на актуальность данной проблемы, взаимоотношение государства и личности не изучено в контексте взаимосвязи с культурными и цивилизационными аспектами международного, регионального и национального опыта в сфере прав человека.

Несмотря на проведенные исследования, в отечественной юридической науке до недавнего времени не проведено исследование взаимоотношения государства и личности в контексте международного, регионального и национального опыта, в рамках совместного применения культурно-цивилизационного и сравнительно-правового методов. Данное диссертационное исследование является одним из первых исследований взаимоотношения государства и личности на основе обобщения и анализа опыта деятельности международных, региональных организаций, отдельных

---

³⁹ См.: Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права. – М., 2001. – 760 с.; Марченко М.Н. Глобализация и ее воздействие на современное национальное государство (методологический аспект) // Теоретико-методологические проблемы права. Вып. 2. – М.: Зерцало-М, 2007. – С. 53-88; Марченко М.Н. Государство и право в условиях глобализации. – М., 2011. – 400 с.; Марченко М.Н. Тенденции развития права в современном мире: учебное пособие. – М., 2015. – 280 с.; Марченко М.Н. Сравнительное правоведение. Общая часть. – М., 2001. – 560 с.; Марченко М.Н. Курс сравнительного правоведения. – М., 2002. – 1068 с.

⁴⁰ См.: Муромцев Г.И. О некоторых методологических проблемах современной российской юридической науки // Право и государство в изменяющемся мире: материалы Всероссийской конференции, посвященной памяти профессора О.А. Жидкова. – М., 2007. – С. 17-30; Муромцев С.А. Определение и основное разделение права. – СПб., 2004.

⁴¹ См.: Новгородцев П.И. О задачах русской интеллигенции // Сочинения. – М., 1995. – 224 с.; Новгородцев П.И. Об общественном идеале // Сочинения. – М., 1995. – С. 47; Новгородцев П.И. О задачах современной философии права // Сочинения. – М., 1995. – С. 54.

⁴² См.: Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. – М.: Норма, 1997. – 652 с.; Нерсесянц В.С. Философия права: учебник. – 2-е изд. – М.: Норма, 2011. – 848 с.; Нерсесянц В.С. Права человека в истории политико-правовой мысли // Права человека. – М., 2000. – С. 36-55; Проблемы общей теории права и государства / под ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2001. – 813 с.; Проблемы общей теории права и государства / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. – М., 2001. – 455 с.; Нерсесянц В.С. Общая теория права и государства. – М.: Норма, 2015. – 455 с.; Нерсесянц В.С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире // Государство и право. – 2005. – № 5. – С. 40-53.

⁴³ См.: Сырых В.М. История и методология юридической науки. – М., 2012. – 464 с.

⁴⁴ См.: Сюкияйнен Л.Р. Мусульманское право. – М., 1986. – 238 с.; Сюкияйнен Л.Р. Исламская концепция прав человека: Теоретические основы, тенденции и перспективы развития // Права человека, итоги века, тенденции, перспективы / под общ. ред. чл.-корр. РАН Е.А. Лукашевой. – М., 2002. – С. 289-300; Сюкияйнен Л.Р. Права человека в диалоге исламской и западной правовых культур // Ишрак: ежегодник исламской философии. – 2011. – № 2. – С. 266-289.

⁴⁵ См.: Хантингтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / пер. с англ. А. Башкирова. – М.: ООО «Издательство АСТ». 2004. – 635 с.; Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. – М., 2003. – 603 с.

государств, широкого круга международных и региональных документов, а также опыта Республики Таджикистан. В диссертации взаимоотношение государства и личности исследуется во взаимосвязи с правами человека.

Связь исследования с программами либо научной тематикой.

Диссертация выполнена в рамках перспективной программы научно-исследовательских работ кафедры прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета – «Теоретические вопросы развития правовой системы РТ в контексте глобализационных процессов на 2016-2020 годы» и «Теоретические вопросы развития правовой системы РТ в контексте глобализационных процессов на 2021-2025 годы».

Общая характеристика исследования

Цель исследования. Целью диссертационного исследования является научно-методологический, сравнительно-правовой и культурно-цивилизационный анализ международной и национальной теории и практики взаимоотношения государства и личности на основе научных источников, международных, региональных и национальных актов.

Задачи исследования. Для достижения цели исследования в диссертации поставлены следующие задачи:

- изучение фундаментальных идей взаимоотношения государства и личности в контексте разных теорий;
- исследование особенностей формирования взаимоотношения государства и личности в разных регионах;
- исследование исторических, культурно-цивилизационных и научных основ взаимоотношения государства и личности;
- раскрытие современных основных форм взаимоотношения государства и личности;
- раскрытие взаимоотношения правового государства и прав человека в рамках политико-правовых учений Востока и Запада;
- анализ конституционной модели взаимоотношения государства и личности в Республике Таджикистан и определение путей ее реализации;
- раскрытие основных тенденций развития правового положения личности в современных условиях;
- раскрытие понятия, сущности и форм взаимоотношения государства и личности в условиях реализации концепции социального государства;
- исследование взаимоотношения государства и личности с учетом международного опыта в сфере прав человека;
- анализ взаимоотношения государства и личности в контексте правовой политики в сфере прав человека в отдельных регионах;

– выявление основных путей формирования и совершенствования национальной модели взаимоотношения государства и личности во взаимосвязи с правами человека;

– обобщение международного, регионального и национального опыта в сфере образования по правам человека как условия налаживания эффективного взаимоотношения государства и личности;

– исследование понятия, целей и приоритетов правовой политики в сфере прав человека как условия эффективного взаимоотношения государства и личности;

– обоснование основных результатов диссертационного исследования с целью выявления тенденций и перспектив дальнейшего исследования взаимоотношений государства и личности в изменяющемся обществе;

– предложение практических рекомендаций по совершенствованию взаимоотношения государства и личности в Республике Таджикистан.

Объект исследования. Объект исследования составляют общественные отношения, политическая практика и основные тенденции жизни общества, в контексте которых формируется и реализуется международная, региональная и национальная правовая политика в сфере прав человека.

Предмет исследования. Предмет исследования составляют научно-познавательные, идеологические, культурно-цивилизационные основы теорий, практики и правовой политики в сфере прав человека, на базе которых выстраивается взаимоотношение государства и личности.

Этап, место и период исследования. Диссертационное исследование охватывает разные периоды развития теории и практики прав человека, начиная с древности, до современного периода. В работе проведен историко-правовой и сравнительно-правовой анализ исторического процесса становления и развития прав человека, правовой политики, взаимоотношения государства и личности, форм её проявления, практики реализации теории и нормативных установлений по правам человека в разные исторические периоды, в разных регионах мира, включая Республику Таджикистан. В рамках диссертационного исследования исследуется международная и национальная практика взаимоотношения государства и личности в государствах современного мира и в Таджикистане. Осуществлен сравнительно-правовой анализ законодательства и опыта стран Запада, Африки, Латинской Америки, арабских государств в сфере взаимоотношения государства и личности. Период проведения исследования охватывает 2018-2023 годы. Автор до утверждения темы диссертации проводил анализ истории прав человека, правовой политики в сфере прав человека, а также взаимоотношения государства и личности, и опубликовал монографию.

Теоретические основы исследования. Теоретическую основу исследования составляют научные труды зарубежных и отечественных авторов. В процесс исследования использованы труды У.А. Азиззода, Н.И. Бобоева, И.Х. Бободжонзода, Э.Б. Буризода, З. Бжезинский, Л.И. Глухарева, А.М. Диноршох, А.И. Имомов, Ш.Ф. Искандаров, Б.А. Кистяковский, Е.А. Лукашева, М.Н. Марченко, М.А. Махмудзода, Г.И. Муромцев, Э.С. Насриддинзода, П.И. Новгородцев, В.С. Нерсисянц, Д.С. Рахмон, И.И. Саидзода, Б.А. Сафарзода, Дж. Саъдизода, Л.Р. Сюкиййнен, Ф.Т. Тохиров, А.Г. Холикзода, Р.Ш. Шарофзода, Ф.М. Шоев, Н.Ф. Сафарзода и др. С учетом особенностей объекта диссертационного исследования в качестве научной основы исследования использованы теоретические положения официальных документов по правам человека. Теоретическую основу диссертации составляют результаты исследований, которые проведены авторитетными международными и региональными организациями. Общеизвестные в юридической науке выводы и научные положения составляют теоретическую основу идей, выводов и рекомендаций автора.

Методологические основы исследования. Методологическую основу исследования составляют общенаучные и специальные методы, такие как диалектика, функциональный, системный, логический, исторический, социологический, статистический, формально-юридический, сравнительно-правовой, конкретно-исторический анализ и др.

Диссертационное исследование проведено на основе философских понятий и категорий (функция, форма, содержание и др.). Посредством метода диалектики осуществлен анализ становления и развития взаимоотношения государства и личности на исторической территории проживания таджиков, выявлены исторические условия и иные факторы, влияющие на него. В рамках социологического метода обобщается и анализируется международный и национальный опыт взаимоотношения государства и личности. В процесс анализа взаимоотношения государства и личности посредством статистического метода определяется уровень гарантирования и реализации прав человека в Таджикистане и иных государствах.

Посредством формально-юридического метода раскрывается нормативно-правовая основа взаимоотношения государства и личности, в частности, осуществляется анализ норм, принципов и иных компонентов международных и региональных актов, а также законодательства. Посредством сравнительно-правового метода изучаются законодательство РТ, нормативные правовые акты зарубежных государств, международные и региональные акты по правам человека, раскрываются их общие и отличительные черты. На основе историко-правового метода раскрываются исторические условия формирования и развития взаимоотношения государства и личности на международном

и национальном уровне, реализации прав человека в деятельности международных и региональных организаций, государств мира. В результате историко-правового исследования темы диссертации определено, что взаимоотношения государства и личности прошли разные исторические периоды.

Совместное применение указанных методов способствовало всестороннему, полному и объективному анализу исследуемой темы и решению поставленных задач.

Эмпирическая база исследования. В процессе исследования использованы Конституция РТ, конституционные законы, законы, кодексы, постановления Правительства РТ, государственные программы и стратегии. Наряду с национальными актами, использованы также международные правовые акты в сфере прав человека, законодательство отдельных государств по правам человека. Используются также акты, принятые в связи с деятельностью Уполномоченного по правам человека в зарубежных странах и в РТ, акты ООН, иных международных и региональных организаций, статистический материал.

Научная новизна исследования. В рамках данного диссертационного исследования впервые в отечественной юридической науке проведен анализ взаимоотношения государства и личности в контексте международного, регионального и национального опыта в сфере прав человека, с учетом приоритета национальных интересов и с целью предложения национальной модели взаимоотношения государства и личности. Данное исследование проведено в контексте современных общемировых процессов, в частности, глобализации, цивилизационного конфликта, неолиберализма, неолиберальной глобализации, кризиса западной индивидуалистической идеологии, противодействия западной идее индивидуализма, значения национальных интересов, которые оказывают воздействие на взаимоотношение государства и личности, и основное внимание уделено анализу духовно-культурных компонентов взаимоотношения государства и личности.

В диссертации исследуются понятие, сущность, цели, содержание и формы взаимоотношения государства и личности. В процессе исследования посредством применения культурно-цивилизационного подхода раскрываются закономерности и тенденции развития международной и национальной практики взаимоотношения государства и личности с учетом особенностей культур и цивилизаций. В диссертации в контексте защиты национальных интересов исследуются процесс реализации взаимоотношения государства и личности в мировой практике, в разных регионах и в Таджикистане, особенности реализации международных и региональных актов по правам человека в контексте защиты национальных интересов и культурно-цивилизационных особенностей Таджикистана. При исследовании указанных проблем научно обоснованы идеи и предложения автора

о взаимоотношении государства и личности, правовом положении личности, правах человека, правовой политике в сфере прав человека.

В результате диссертационного исследования обоснованы следующие научные результаты:

- взаимоотношение государства и личности исследуется в контексте международной, региональной и национальной правовой политики в сфере прав человека;

- в рамках исследования понятия «взаимоотношение государства и личности» в научных трудах, в частности, с учетом многообразия взглядов и понятий, определена авторская позиция по данной проблеме;

- выявляются и анализируются теоретические и культурные основы взаимоотношения государства и личности в истории таджикско-персидской правовой мысли;

- обобщается и анализируется исторический и современный опыт взаимоотношения государства и личности посредством сравнительно-правового метода;

- выявляется влияние опыта взаимоотношения государства и личности на становление системы прав и свобод человека и гражданина;

- в рамках культурно-цивилизационного анализа международного и национального опыта взаимоотношения государства и личности выявлена перспектива его развития с учетом приоритета национальных интересов Республики Таджикистан;

- в рамках анализа национальных, региональных и международных актов по правам человека раскрывается их роль в реализации взаимоотношения государства и личности;

- анализируется опыт Республики Таджикистан в сфере взаимоотношения государства и личности, в частности, его культурно-цивилизационные компоненты;

- в рамках анализа правовой политики Республики Таджикистан в сфере прав человека как условия развития взаимоотношения государства и личности раскрываются его национальные компоненты;

- в рамках анализа путей и способов реализации взаимоотношения государства и личности предлагаются эффективные рекомендации по его упрочению.

Положения, выносимые на защиту. Научная новизна диссертационного исследования подтверждается следующими **научными положениями**, которые выносятся на защиту:

1. Вопрос о взаимоотношении государства и личности воспринимался и анализировался на земле предков таджиков во взаимосвязи с историко-социальными условиями, особенностями культуры и цивилизации таджиков. Таджики, будучи созидательной цивилизацией нацией, внесли весомый вклад в развитие мировой культуры и цивилизации.

Таджикские мыслители имеют собственный взгляд на взаимоотношение государства и личности, человека и государства, сущности прав и свобод человека. Таджикские мыслители, начиная с глубокой древности, наряду с анализом иных важных вопросов государственности, высказывали ценные идеи и суждения о месте человека в обществе, его взаимоотношениях с внешней средой, с государством, о достоинстве человека, его правах и свободах. Суждения, идеи, точки зрения таджикских мыслителей, будучи формой отражения национальной культуры, чаяний и надежд таджиков, коренным образом отличаются от взглядов мыслителей Запада.

2. Теория мыслителей и политических деятелей предков таджиков – Великого Кира, Ануширвана Справедливого, Фаррухмарда, сына Бахрома, Рузбеха, Абунасра Фараби, Абуали ибн Сино, Абурайхана Бируни, Абул-фазла Балъами, Абулькаси́ма Фирдоуси, Насира Хисрава, Мавляна Балхи, Абдурахмана Джамии, Хусейна Ваиза Кашифи и др. о взаимоотношении государства и личности, созданная на основе опыта национальных государств и научных идей, обладает следующими особенностями: приоритет идеалов гуманизма (высокое положение человека в мире, защита морального уважения и веры в человека, пропаганда и агитация гуманного отношения правителей и чиновников к человеку) как условия познания мира; приоритет моральных, разумных, нравственных, культурных методов как первоочередное условие справедливого восточного управления в истории народа; игнорирование чужеродных идей, осторожное отношение к западно-центристским тенденциям в процессе становления системы управления и защиты политического, национального и социального самосознания; обеспечение культурной и моральной независимости от неограниченной личной свободы, являющейся следствием вожделеющей и неразумной деятельности и никак не связанной с нравственностью и духовностью; правовая и социальная взаимосвязь человека с государством на основе моральных, духовных и правовых ценностей как условие благополучного общества; неуклонная вера в интеллектуальные, созидательные и творческие способности человека, его историческую миссию; пропаганда теории совершенного государства, благодетельного человека и справедливого общества, в котором гарантируются честь и достоинство человека, его счастье и достойная жизнь.

3. После революций на европейском континенте, на фоне социальных преобразований произошло бурное развитие права и совершенствование системы государственного управления. Становление системы управления и правовое развитие упрочили политический, военный и экономический потенциал западных государств, повысили их роль и авторитет в мире среди иных цивилизаций с экономической и технической точки зрения. Это способствовало активизации защиты геополитических и колонизатор-

ских интересов, актуализации поиска путей распространения западной циклизации в других регионах. Повышение политического, идеологического и геополитического потенциала западных государств создало условия для распространения западных концепций о правах человека, взаимоотношении государства и личности, включая западно-центристские идеи. Упрочение западно-центристских идей в качестве нового политического и геополитического процесса не только связано с распространением политической и правовой практики западных государств в других регионах мира, но актуализировало проблему неуклонного внедрения западных ценностей в странах мира. В научных трудах, опубликованных в 90-х годах, после распада Советского государства, основное внимание уделяется правовым актам Европы и США о правах человека. Затем распространяется западная либеральная теория, которая абсолютизирует личность свободного индивида. В 2000-х годах предпринимаются попытки по распространению новых западных морально-духовных и правовых «ценностей», игнорирующих национальные традиции. Распространение чуждой иным нациям западной культуры провозглашается частью политики западных государств.

4. Глобализация на основе национальных интересов сверхдержав и необходимость защиты развивающимися странами собственной политической и национальной независимости придали западно-центристской идеологии новые теоретические, экономические, политические и правовые очертания. Позитивная государственная практика, опирающаяся на нравственные и духовные факторы правотворчества как позитивного познавательного и практического процесса формирования региональных интересов народов, наций и сверхдержав, вступая в компромисс с негативными подходами и практикой формирования неразумного материально-духовного восприятия окружающего мира, начинает испытывать влияние конфликта культур, трансляции ценностей, цветных революций, переоценки истории на фоне западно-центристских усилий по созданию единой цивилизации посредством объединения различных культур. Распространение западной культуры, чуждой другим нациям, выступает как компонент политики западных держав. Данное обстоятельство пошатнуло нормальное и справедливое взаимоотношение государства и личности как на уровне сложившейся теории и практики прежних государств, так и молодых государств.

5. Развитие разных теорий взаимоотношения государства и личности зависит от конкретных условий отдельных государств, развития общества, цивилизации, уровня общественного сознания и иных культурно-духовных условий. В рамках позитивистских, естественных, философских, либертарных и иных теорий формируются разные выводы о взаимоотношении государства и прав человека. Теория правового,

демократического и социального государства обеспечивает разумные и справедливые контуры взаимоотношения человека и государства. Взаимоотношение правового государства и прав человека служит формой равной и взаимной связи между государством и человеком посредством взаимных прав и обязанностей, которые выстраиваются на основе верховенства права и правового закона в гражданском обществе. В то же время разные теории правового государства (позитивистская, либеральная, консервативная и др.) реализуются в РТ с учетом исторических условий, культуры, цивилизации и национальных традиций.

6. Становление и развитие взаимоотношения государства и личности (человек, гражданин) в разных регионах и странах отражает их культурные и цивилизационные особенности. Универсальная теория взаимоотношения государства и личности не может существовать, поскольку экономические, социальные, политические, культурные, правовые отношения между государством и личностью, властью и гражданами, должностными лицами и населением в каждом отдельном государстве имеют свои особенности. В РТ реализуется национальная теория взаимоотношения государства и человека с учетом конкретной исторической обстановки, уровня социально-экономического, политического, духовного развития, а также национальных интересов. Она реализуется, с одной стороны, на основе общепризнанных идей, норм и ценностей (честь и достоинство человека, неприкосновенность личности, верховенство закона, разделение властей и др.), при условии, что они не противоречат национальной культуре. С другой стороны, национальная модель реализуется в рамках стратегии национального развития, с учетом приоритета национальных интересов.

7. Научная категория «взаимоотношение государства и личности» используется с целью изучения реальных взаимоотношений государственной власти и населения, на ее основе раскрываются понятия «государство и человек», «государство и свобода человека», «государство и права человека», «власть и население» и др. Взаимоотношения государства и прав человека требуют исследования следующих вопросов: правовое положение личности; круг прав, свобод и обязанностей человека; соотношение правового положения человека и гражданина; гарантии прав человека; влияние политического режима, демократических форм жизни общества на реализацию прав человека.

8. Теория взаимоотношения государства и личности приобретает в большей мере национальные черты в условиях глобализации, глобальных вызовов и угроз. Национальная теория взаимоотношения государства и личности, будучи составной частью теории государственного суверенитета, реализуется с учетом приоритета национальных интересов и целей Национальной стратегии развития РТ и способствует упрочению суверенитета государства. Содержание указанной теории составляют идеологи-

ческие и правовые компоненты национального самосознания, высокой гражданской ответственности, защиты национальных ценностей во взаимодействии с ценностями прав человека, защиты государственного суверенитета, ценностных взаимоотношений государства и населения.

9. В социальном государстве взаимоотношения государства и личности проявляется в следующих направлениях: а) социальные, экономические и культурные права выходят на первый план; б) активизируется социальная, экономическая и культурная деятельность государства; в) свободное развитие каждой личности и обеспечение достойных условий жизни провозглашается первоочередной задачей государства. В обеспечении достойных условий жизни наряду с социальными и экономическими правами заметную роль играют также культурные права. Деятельность государства в культурной сфере осуществляется с целью развития отечественного человеческого потенциала посредством воспитательных, образовательных, культурных, информационных, идеологических и психологических мер. В результате формируются национальные компоненты социального государства (высококвалифицированные отечественные кадры, высокий уровень общественного сознания, национальное самосознание, патриотизм и др.). В условиях развития социально ориентированной рыночной экономики в Таджикистане предпринимательство и другие формы свободной экономической деятельности осуществляются с целью повышения качества жизни населения, в рамках социальной политики государства Таджикистан, оказывают эффективное влияние на взаимоотношения государства и личности.

10. Основными причинами принятия разных международных и национальных правовых актов по правам человека являются: конфликт цивилизаций и национальных культур; снижение значения жизни человека в результате мировых войн; большое количество погибших людей в мировых, региональных и гражданских войнах; подрыв места и достоинства человека на основе интересов, связанных с наживой, войнами, верованием; глобализация, усиление глобальных вызовов и угроз (международный терроризм, торговля людьми, незаконный оборот наркотиков, транснациональная организованная преступность и др.), конфликт между универсальными стандартами прав человека и культурно-цивилизационным многообразием; защита национального суверенитета в условиях политизации прав человека, подчинения прав человека политическим и геополитическим целям, применения двойных стандартов прав человека; подчинение прав человека идеологическим целям и интересам в деятельности активных субъектов процесса глобализации, что чревато искажением реального содержания и истинной сущности прав человека; попытки подчинения традиционных теорий прав человека целям неолиберальных теорий, в которых личные интересы индивида превалируют над интересами государства, общества и граждан; искаже-

ние и изменение понятия, сущности и свержение реальных прав человека, особенно моральных, духовных, семейных и культурных ценностей прав человека.

11. На европейском континенте практика в сфере прав человека исторически формировалась в контексте позитивистских, естественно-правовых, антропологических, либеральных теорий и развивалась по двум направлениям: принятие актов по правам человека в отдельных европейских странах и в рамках Европейского Союза. Европейский опыт соблюдения и защиты прав человека является неотъемлемой частью общемирового опыта, поскольку европейские страны являются активными членами авторитетных организаций по правам человека. В то же время благодаря усилиям европейских государств выработаны международные стандарты прав человека в рамках глобализации. Европейские государства, которые исторически в рамках колонизаторской политики, затем – политики глобализации распространяли свой авторитет в разных странах мира, предпринимают шаги по пропаганде международных стандартов прав человека в иных регионах мира. Данная политика предполагает оказание финансовой, экономической и гуманитарной помощи определенным странам, особенно развивающимся странам. С этой целью в государствах Европы создаются специализированные финансовые и экономические институты. Указанные институты на фоне глобализации приобретают статус транснациональных структур. Такая финансовая и международная поддержка извне оказывает влияние на выстраивание взаимоотношения государства с человеком и гражданином в развивающихся странах.

12. Теоретический и практический опыт в сфере прав человека исторически сформировался на европейском континенте и впоследствии был расширен благодаря усилению социально-экономической мощи США. Становление и развитие финансового, экономического, политического и военного потенциала США привело к тому, что международный опыт в сфере прав человека приобрел, с одной стороны, западную, англосаксонскую, американо-европейскую, атлантическую особенность, с другой – общемировую тенденцию. Однако национально-освободительное движение в Азии, Африке и Латинской Америке, образование национальных суверенных государств на базе бывших колоний, самостоятельный вектор политики данных государств, проявление отличительных свойств исламских и иных государств (Китай, иные государства Юго-Восточной Азии), а также конфликт культур и цивилизаций оказывают влияние на попытки США и государств Европы по продвижению универсального опыта в сфере прав человека. Несмотря на это, американо-европейский опыт в сфере прав человека в контексте его англосаксонской, североатлантической, протестантской, католической специфики все более упрощается. Данный опыт является ныне частью политики США и государств Европы. Автори-

тет сверхдержав США и Европы позволяет распространять данный опыт в мире посредством разных финансовых, экономических, гуманитарных, образовательных, культурных, правительственных и неправительственных рычагов и институтов.

13. Опыт в сфере прав человека условно является «европейским», поскольку фактически европейский опыт выходит далеко за пределы государств Европы. В структуре политических институтов государств Европы образованы специализированные институты с целью надзора, контроля и даже проверки соблюдения прав человека в иных государствах. В случаях нарушения прав человека в разных государствах правительственные, парламентские, неправительственные структуры Европы выступают с заявлениями, направляют своих представителей посредством использования возможностей европейских организаций (Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе, Уполномоченный Совета Европы, Европейский суд по правам человека и др.), а также образуют специализированные полномочные организации.

14. Опыт признания, соблюдения и защиты прав человека в Латинской Америке в контексте следующих факторов имеет свои особенности: а) опирается на приоритет культурных, цивилизационных и политических компонентов; б) формируется на основе специфического восприятия прав человека, связанного с образом жизни европейских мигрантов и местного населения; в) колониальная политика в Латинской Америке способствовала росту самосознания и неприятия колонизаторов; г) отражает особенности культуры и цивилизации народов континента; д) развивается в рамках самостоятельной политики государств Латинской Америки в сфере защиты суверенитета, активного противодействия народов данного континента политике западных сверхдержав; е) выдвигает на первый план принятие самостоятельных региональных актов по правам человека, обладающих культурными и цивилизационными особенностями; ж) развивается по двум направлениям – формирование национального опыта в каждом государстве и регионального опыта в сфере прав человека в рамках принятия региональных актов, образования региональных организаций по права человека и сотрудничества государств региона в сфере прав человека.

В механизме защиты прав человека в Латинской Америке заметная роль отводится Уполномоченному по правам человека. Уполномоченный по правам человека в государствах Латинской Америки, являясь центральным элементом механизма защиты прав человека, в отличие от иных континентов обладает следующими особенностями: а) большая самостоятельность в политической и правовой сферах; б) регламентация статуса Уполномоченного на уровне Конституции и специальных законов; в) широкий круг полномочий и ответственности; г) пристальное внимание государств Латинской Америки к деятельности Уполномоченного; д) высо-

кий авторитет Уполномоченного в национальном и региональном механизме защиты прав человека.

15. Правовые региональные акты по правам человека в Латинской Америке разработаны и приняты ещё до принятия Всеобщей декларации прав человека. Это служит доказательством того, что опыт в сфере прав человека складывался в Латинской Америке самостоятельно, с учетом национальных целей и интересов государств данного региона и до сегодняшних дней сохраняет свою самостоятельность благодаря реализации свободной политики данных государств. Процесс глобализации, конфликт цивилизаций, культурное различие способствуют упрочению самостоятельности опыта в сфере прав человека в Латинской Америке. Государства Латинской Америки, хотя географически близки к США, сохраняют и защищают самостоятельный опыт в сфере прав человека, невзирая на политическое и геополитическое давление со стороны США. На процесс защиты указанного самостоятельного опыта повлияло имевшее место военное, политическое, финансовое и иное вмешательство США в дела государств Латинской Америки (Никарагуа, Куба, Гватемала и др.). На указанный процесс оказали влияние также другие факторы, например, колониальная политика, репрессии американских индейцев, рост бедных слоёв населения.

16. Опыт признания, соблюдения и защиты прав человека, который складывался в Африке как основа справедливого взаимоотношения государства и личности, в контексте культурных и цивилизационных особенностей, обладает следующими свойствами: а) восприятие и реализация прав человека в сравнении с другими регионами происходили исторически позднее, поскольку права человека на протяжении столетий развивались в качестве неотъемлемой части социальных норм (мораль, религия, обычаи и традиции и др.); традиционные нормы в семье, в жизни племени, в общественной, экономической, культурно-духовной жизни оказывают воздействие на восприятие и реализацию прав человека; в) выступает частью традиционной правовой системы; г) колониальная политика государств Запада на африканском континенте не оказала в сравнении с иными регионами существенного влияния на африканский опыт в сфере прав человека, поскольку исторические традиции являются более устойчивыми, а национальное законодательство (хотя и принято под влиянием колонизаторов) не вмешивается в личную жизнь (браки, семья, племя и др.); национально-освободительное движение, которое происходило в основном под влиянием Советского государства и в рамках мирового социалистического движения, оказало решающее воздействие на становление африканского опыта; е) во всех африканских документах по правам человека основное и цементирующее место занимают не индивидуальные (западные индивидуальные) права, а права коллективные.

17. Традиции народов Африки повлияли на классификацию прав человека и права народов Африки, в частности, на Африканскую Хартию

прав человека и прав народов. Коллективные права африканских народов, которые оцениваются в научных классификациях, особенно в западных исследованиях как права третьего поколения, трактуются в африканских документах как права личные. Личные социальные, экономические, политические и иные права (в смысле прав человека) воспринимаются в контексте традиционного сознания и коллективных способов организации жизни. Западная интерпретация прав человека противоречит африканскому их восприятию. Коллективные африканские права, которые исторически сформировались в рамках исторических традиций, главным образом, африканских племён, сохраняют свою сущность среди местного населения. Кроме того, на восприятие прав человека на африканском континенте оказала влияние подготовка местных кадров в советских университетах, распространение социалистической и коммунистической идеологии, советский опыт обеспечения социальных и экономических прав.

18. Конфликт культур и цивилизаций, игнорирование нравственных, духовных, религиозных ценностей исламской цивилизации в процессе принятия и реализации международных актов по правам человека, несоответствие западной либеральной идеологии теории и практике исламских государств, противоречия между западными и исламскими теориями прав человека, попытки распространения западных норм жизни извне в процессе неолиберальной глобализации, негативные последствия культурной глобализации являются факторами, способствовавшими принятию исламских документов по правам человека (Всеобщая исламская декларация прав человека, Каирская декларация о правах человека в исламе, Арабская Хартия о правах человека). Способы выражения прав человека в исламских документах отличается от международных актов. В исламских документах первостепенное внимание уделяется обеспечению личных прав, в частности, на неприкосновенность личности, на защиту имени, чести и достоинства в нынешней и загробной жизни. Гарантируется равенство прав мужчин и женщин (в сфере брака, неприкосновенности чести и достоинства, самостоятельного гражданского статуса, финансовой самостоятельности). Основное внимание уделяется правам ребёнка на правильное содержание, на образование, на финансовое, физическое и духовное обеспечение со стороны родителей, общества и государства. Традиции исламской цивилизации учитываются в сфере воспитания детей. Так, гарантируются права матери и беременной женщины на особый уход, права родителей в сфере воспитания детей с учетом интересов и будущего детей, нравственных ценностей и исламских норм, а также права родителей на поддержку и заботу со стороны детей, родственников и близких.

19. Формирование западных теорий прав человека исторически происходило в рамках христианской цивилизации. Универсальные понятия прав чело-

века, развиваясь в рамках религиозного общества, отвечали потребностям новой модели общественного устройства, которые возникли после буржуазных революций. На развитие международного права в сфере прав человека оказали влияние западные протестантские, католические, классические либеральные, а ныне влияют неопротестантские и неолиберальные теории. С учетом данного обстоятельства некоторые исследователи подтверждают наличие неопротестантской концепции прав человека, которая распространяется в рамках неолиберальной глобализации. Информационно-технологическая революция и формирование глобального информационного общества содействует неолиберальной глобализации, в частности, в контексте распространения западных теорий прав человека. Поэтому противоречия западных и исламских теорий прав человека носят цивилизационный характер и оцениваются в рамках теории «конфликт цивилизаций».

20. В современном мире все более ощущается потребность в образовании по правам человека. С целью обеспечения образования по правам человека приняты международные правовые акты. Помимо этого, вырабатываются методические основы образования по правам человека посредством разработки и применения разных программ при поддержке международных организаций. Методические рекомендации, учебные пособия, учебники и иные публикации с целью образования по правам человека подготавливаются при участии международных организаций. Данные документы распространяются в рамках мирового сообщества и способствуют выработке единых методических основ образования по правам человека.

21. В РТ национальная теория взаимоотношения государства и личности реализуется с учетом конкретной исторической обстановки, уровня социально-экономического, политического, культурного развития, национальных традиций. Она, с одной стороны, осуществляется в форме идей, норм и ценностей, признанных мировым сообществом (честь и достоинство человека, неприкосновенность личности, верховенство закона, разделение властей и др.), с другой стороны, формируется под влиянием национальных ценностей, национальных традиций, правовых достижений предков. Указанная теория реализуется в рамках стратегии национального развития, приоритета национальных интересов РТ.

Взаимоотношение государства и личности в РТ развивается в рамках правовой политики в сфере прав человека. Правовая политика в сфере прав человека – это целенаправленная, организованная и систематическая деятельность государства, его органов и учреждений, институтов гражданского общества, в частности, граждан по признанию, защите и обеспечению прав и свобод человека и гражданина в рамках создания специальных правообеспечительных, правозащитных механизмов и применения правовых средств. Принципы правовой политики в сфере прав человека –

это фундаментальные идеи, требования и ценности, которые отражают свойства и основное содержание данной политики, на основе которых осуществляется деятельность государственной власти, общественных и политических субъектов с целью реализации идей, программ и иных политических и правовых мер в сфере прав человека. Взаимная ответственность государства и личности является одним из первоочередных принципов правовой политики в сфере прав человека.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Выводы и научные положения диссертации могут применяться в процессе дальнейшего исследования взаимоотношения государства и личности, прав человека, правовой политики, правовой политики в сфере прав человека, теорий прав человека, духовно-культурных компонентов прав человека, реализации адекватных условиям Таджикистана теорий прав человека с учетом национальных интересов.

Научные результаты диссертационного исследования способствуют исследованию международной и национальной теории и практики взаимоотношения государства и личности, путей реализации теорий прав человека, международных стандартов прав человека с учетом культурно-цивилизационного многообразия. Культурно-цивилизационный научный подход, широко примененный в диссертационном исследовании, имеет научное значение для исследования права, правовой политики, правовой жизни и прав человека как составных частей культуры и цивилизации. Результаты диссертационного исследования взаимоотношения государства и личности в разных регионах мира, формирования и развития ценностей прав человека, культурно-цивилизационных свойств прав человека, соотношения общечеловеческих и национальных компонентов прав человека имеют большое теоретическое значение для дальнейшего исследования теории и практики взаимоотношения государства и личности.

Представленные автором выводы о закономерностях и тенденциях исторического развития и практики взаимоотношения государства и личности могут использоваться при историко-правовом исследовании взаимоотношения государства и личности в контексте прав человека, в рамках правовой политики в сфере прав человека, с учетом многообразия типов культуры и цивилизации.

Практические рекомендации диссертационного исследования имеют прикладное значение для совершенствования правотворчества, законодательства, толкования и применения права в сфере реализации прав человека как основы взаимоотношения государства и личности. Практические рекомендации исследования имеют значение для дальнейшего совершенствования взаимоотношения государства и личности в Таджикистане с учетом международного и регионального опыта, многообразия

культур и цивилизаций, культурно-цивилизационного конфликта в современном мире.

Выводы и рекомендации диссертационного исследования, представленные в процессе исследования международной и региональной практики в сфере образования по правам человека, имеют практическое значение для совершенствования образования по правам человека в Таджикистане с учетом опыта зарубежных государств, международных и региональных организаций, международных и региональных правовых документов, иностранного учебного материала.

Результаты диссертационного исследования могут применяться в учебном процессе при изучении теоретико-исторических юридических дисциплин, истории и теории прав человека, образования по правам человека, а также отраслевых юридических дисциплин, связанных с анализом реализации прав человека. Выводы диссертации о многообразии культур и цивилизаций имеют познавательное значение для общественных дисциплин. Результаты диссертационного исследования могут применяться в процессе диссертационных исследований, при написании выпускных квалифицированных, дипломных, магистерских работ.

Степень достоверности результатов исследования подтверждается в сравнении с общепризнанными в науке идеями и понятиями, сформулированными автором научными положениями и практическими выводами, методами научного исследования, в частности, сравнительно-правовым и культурно-цивилизационным подходом, результатами обобщения и анализа международного, регионального и национального опыта взаимоотношения государства и личности, исторических и современных источников права, информационных ресурсов.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Тема и содержание диссертационного исследования соответствует паспорту научной специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве.

Личный вклад соискателя ученой степени. Личный вклад автора диссертации подтверждается научной новизной исследования, вынесенными на защиту научными положениями, выводами и рекомендациями автора, монографиями, научными статьями, опубликованными в изданиях, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан, и иных изданиях, а также докладами автора на международных и республиканских научно-практических конференциях и семинарах.

Апробация и применение результатов диссертационного исследования. Диссертация выполнена на кафедре прав человека и сравнительного правоведения юридического факультета Таджикского национального университета, неоднократно обсуждалась на ее заседаниях. Ос-

новые положения исследования докладывались в форме выступлений на следующих международных и республиканских конференциях:

а) международные:

– Международная научно-практическая конференция на тему: «Всеобщая декларация прав человека и современные тенденции развития прав человека: проблемы и перспективы» – доклад на тему: «Понятие и особенности правозащитных отношений». – Душанбе, 2019;

– Международная научно-практическая конференция на тему: «Права человека: проблемы, пути решения и перспективы» – доклад на тему: «Влияние национального законодательства на защиту прав человека, на состояние и перспективы института защиты прав человека в Республике Таджикистан». – Душанбе, 2019;

– Международная научно-практическая конференция на тему: «Конституция Республики Таджикистан и национальная правовая система: основы развития и перспективы юридической науки» – доклад на тему: «Понятие защиты прав человека». – Душанбе, 2019;

– IX Международная научно-практическая конференция Леденсовских чтений «Бизнес. Образование. Правовые и экономические аспекты» – доклад на тему: «Правовая политика как правовой фактор развития общества». – Саратов, 2021;

– Международная научно-практическая конференция, посвященная дню принятия Всеобщей декларации прав человека – доклад на тему: «Права человека: история и современность» – доклад на тему: «Статус института Уполномоченного по правам человека в правовой системе Латинской Америки». – Душанбе, 2022;

– Международная научно-практическая конференция, посвященная 75-летию принятия Всеобщей декларации прав человека и Международному дню борьбы с коррупцией – доклад на тему: «Защита прав ребёнка в процессе конфликта цивилизаций, вызовов и угроз современного мира» – доклад на тему: «Защита прав человека и проблема противодействия коррупции в современном мире: концепции, реальность и перспективы». – Душанбе, 2023;

– Международная научно-практическая конференция на тему: «Теоретические вопросы формирования культуры прав человека в Таджикистане» – доклад на тему: «Основы формирования и развития взаимоотношения государства и личности в творчестве таджикско-персидских мыслителей». – Душанбе, 2023.

б) республиканские:

– Научно-практическая конференция, посвященная 65-летию Всеобщей декларации прав человека – доклад на тему: «Гарантии обеспечения свободы совести и религиозных убеждений в законодательстве Республики Таджикистан». – Душанбе, 2014;

– Научно-практическая конференция, посвященная 30-летию принятия Конвенции ООН против насилия и иных негуманных обращений – доклад на тему: «Проблемы реализации прав человека в условиях построения правового государства в Таджикистане». – Душанбе, 2015;

– Научно-практическая конференция, посвященная Дню прав человека – доклад на тему: «Передовые теории о взаимосвязи правового государства и прав человека». – Душанбе, 2020;

– Научно-практическая конференция, посвященная принятию Всеобщей декларации прав человека – доклад на тему: «Правовая политика как правовой фактор развития общества». – Душанбе, 2021.

Публикации по теме диссертации. По теме диссертации опубликованы 2 монографии, 2 учебника, 6 учебных пособий, 37 научных статей, в том числе 19 статей в журналах, рецензируемых и рекомендованных Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан, 18 статей в иных изданиях.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из списка сокращений терминов, введения, четырёх глав, включающих 17 параграфов, заключения и списка использованной литературы. Общий объём диссертации составляют 520 страниц.

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Во **введении** определяются актуальность темы, степень ее разработанности, связь работы с программами (проектами) или научными темами, цель, задачи, объект, предмет научного исследования, теоретические и методологические основы, научная новизна и выносимые на защиту научные положения, теоретическое и практическое значение, степень достоверности результатов исследования, соответствие диссертации паспорту научной специальности, личный вклад соискателя ученой степени, апробация результатов исследования, структура и объём диссертации.

В первой главе **«Становление и развитие концепция взаимоотношения государства и личности в процессе эволюции прав человека»**, включающей четыре параграфа, исследуется эволюция взглядов о правах человека, становление и развитие идеологических, культурных и теоретических основ взаимоотношения государства и личности на Востоке и Западе.

В первом параграфе первой главы **«Становление и развитие идеологических и культурных основ взаимоотношения государства и личности в таджикско-персидской политической и правовой мысли»** установлено, что проблема взаимоотношения государства и личности, привлекая внимание таджикско-персидских мыслителей, анализируется в особой форме, в специфической культурной и цивилизационной среде. В таджикско-персидской политико-правовой мысли о взаимоотношении государства и личности предлагаются высокие гуманные идеи о значимой роли человека в мире и его чести и достоин-

стве, необходимости налаживания добродетельных отношений правителей и чиновников с человеком, раскрываются нравственные, духовные, культурные основы гуманного взаимоотношения государства и личности, пропагандируются идеалы взаимопонимания, солидарности, взаимопомощи, дружбы, благотворительности как первоочередные основы благодетельного государства.

Проведенное исследование подтверждает, что проблема взаимоотношения человека и государства, сущность прав и свобод человека на Востоке, в том числе на территории исторических предков таджиков, разрешена в рамках качественно иной исторической обстановки, в качестве компонента культуры и цивилизации народов Востока. Таджики, будучи созидательной нацией, внесли весомый вклад в развитие мировой культуры и цивилизации. Таджикско-персидские мыслители имеют собственное представление о взаимоотношении человека и общества, человека и государства, сущности прав и свобод человека. Проблема взаимоотношения человека и государства воспринималась и анализировалась в условиях исторического Таджикистана в контексте взаимосвязи с культурой и цивилизацией таджиков. Взгляды, идеи, подходы таджикско-персидских мыслителей, будучи формой отражения национальной культуры, надежд и чаяний таджиков, коренным образом отличаются от взглядов мыслителей Запада. Данное значимое положение необходимо учитывать при исследовании исторического процесса развития концепций прав человека, в том числе концепций взаимоотношения человека и государства.

Во втором параграфе первой главы **«Становление и развитие концепций взаимоотношения государства и личности в западной мысли и современной науке»** исследуется историческое развитие различных концепций взаимоотношения государства и личности в рамках изучения идей и концепций мыслителей Запада (соотношение позитивного, естественного и божественного права, теория общественного договора, либеральная теория права, теория разделения властей, концепции правового государства, социологические, консервативные теории и др.), а также советских и современных теорий. В западных странах в разные исторические периоды многочисленные концепции, в которых анализировались проблемы прав человека, соотношение права и справедливости, права и свободы, способы организации государственной власти, соотношение государства и общества, оказывали влияние на выбор той или иной формы взаимоотношения государства и личности. Данное взаимоотношение выстраивалось на основе той или иной теории.

На взаимоотношение государства и личности в большей мере оказывало влияние развитие сущности и официального признания прав человека. Юридические документы, принятые в разные периоды исторического развития западных стран, закрепляли права человека, оказывали влияние на взаимоотношение государства и личности. На этом основании сформу-

лирован вывод о том, что исследование взаимоотношения государства и личности необходимо осуществлять в рамках изучения прав человека.

Помимо этого, при исследовании взаимоотношения государства и личности необходимо учитывать развитие сущности разных западных теорий. Так, в истории западных стран несколько раз изменялась сущность либеральных, естественно-правовых, позитивистских теорий. К тому же в указанных теориях по мере развития общества пропагандировались западно-центристские идеи. Указанные идеи вступают в противоречие с национальными интересами иных государств. Данный процесс, с одной стороны, оказывая влияние на восприятие прав человека, с другой стороны, изменяет содержание взаимоотношения государства и личности.

В третьем параграфе первой главы **«Современные теории взаимоотношения государства и личности»** в результате исследования разных теорий о взаимоотношении государства и личности сформулирован вывод о том, что указанное взаимоотношение оказывает влияние на различные типы правопонимания. В юридической научной литературе предлагаются различные идеи о сущности взаимоотношения государства и личности в контексте превалирования государства или права, преимущества прав человека или социальной ценности государства, ценностного восприятия прав человека, активизации роли современного государства в жизни общества. По результатам исследования указанных точек зрения предлагается авторское определение понятия «взаимоотношение государства и личности». Автор предлагает также допустимые формы взаимоотношения правового государства и прав человека.

Обоснован вывод о том, что в рамках разных теорий обосновываются соответствующие выводы о взаимоотношении государства и личности, но в то же время западные теории, основанные на идеях индивидуализма, должны применяться с учетом исторических условий Таджикистана. На взаимоотношение государства и личности оказывают влияние многие факторы. В условиях построения правового государства эффективность взаимоотношения государства и личности зависит от уровня развития гражданского общества. Уровень взаимодействия гражданского общества и государства, самостоятельность гражданского общества по отношению к государству, его способность влиять на государство посредством контрольных механизмов, уровень политического, экономического, социального развития общественных организаций граждан, активность и самостоятельность граждан образуют здоровую среду для взаимодействия государства и личности.

В четвёртом параграфе первой главы **«Развитие современных теорий взаимоотношения правового государства и прав человека»** сформулирован вывод о том, что в юридической литературе существуют разные взгляды о понятии правового государства. Верховенство права высту-

пает как неотъемлемый и необходимый признак правового государства. В то же время существуют разные взгляды о понятии права и верховенстве права, путях обеспечения верховенства прав в правовом государстве. Многообразие теории правового государства оказывает влияние на исследование сущности верховенства права. В результате понятие верховенства права раскрывается в контексте верховенства закона или прав человека. Кроме того, широко культивируемая в литературе идея о западном происхождении прав человека привела к многообразию понимания прав человека, распространению универсальной теории, а также к обоснованию вывода об однолинейном развитии прав человека в рамках западного опыта. Такого рода идеи и теории игнорируют объективный процесс развития прав человека, в частности, не учитывают опыт восточных стран, способствуют противодействию незападным страна проникновению в их культурную среду чуждых морально-духовных ценностей.

Культурно-цивилизационное различие затрудняет единообразное понимание прав и свобод человека. Идея индивидуализма, выработанная в западных теориях, способствует культурно-цивилизационному различию. Отношение ученых к индивидуалистической оценке прав человека не является однозначным. Ряд ученых излагают идею о несостоятельности индивидуалистической интерпретации прав человека. На индивидуалистическую оценку прав человека оказывают влияние условия социальной жизни, подверженные изменению. В течение многих лет преимуществом пользовалась универсальная теория прав человека. Распространению указанной теории способствовали многие факторы. Одним из таких факторов выступает идея закрепления основных прав человека в международных актах. Реализация международных актов по правам человека, в частности, международных стандартов прав человека затрудняется в условиях усиления культурно-цивилизационных различий. Правовая глобализация также оказывает влияние на указанный процесс. Кроме того, процесс европеизации и американизации в сфере прав человека усиливает противодействие иных народов мира западным индивидуалистическим теориям. Указанные процессы влияют на исследование взаимоотношения государства и личности.

Вторая глава **«Теория и практика взаимоотношения государства и личности в Республике Таджикистан»** включает три параграфа. В первом параграфе **«Конституционная модель взаимоотношения государства и личности в Республике Таджикистан»** сформулирован вывод о том, что в Конституции РТ получила официальное правовое воплощение национальная модель взаимоотношения государства и личности. Данная модель официально провозглашена на уровне Конституции с учетом сущности государства Таджикистан в форме взаимосвязи правового государства и прав человека. В рамках

национальной модели создаются необходимые условия (выборы, референдум, право на объединение, политический плюрализм и др.) для повышения уровня национального самосознания граждан как активных участников государственной и общественной жизни. В то же время Конституция является актом национального законодательства. Национальные свойства Конституции определяют форму и содержание конституционной модели взаимосвязи правового государства и прав человека.

Модель взаимоотношения государства и личности реализуется в разные периоды исторического развития, в разных регионах и странах мира с учетом исторических условий, культурных и цивилизационных особенностей. С этой точки зрения не может существовать универсальная модель взаимоотношения государства и личности. Взаимоотношения между государством и гражданами развиваются в отдельных странах с учетом существующих условий жизни общества. Системы выборов и референдума, формы участия граждан в общественной, политической и государственной жизни, способы организации и функционирования институтов гражданского общества в разных странах отличаются друг от друга. Поэтому национальная модель взаимоотношения государства и личности имеет национальную форму и содержание

Модель взаимоотношения государства и личности в условиях глобализации, усиления глобальных вызовов и угроз приобретает в большей мере национальные свойства. Данная модель, будучи неотъемлемой частью государственного суверенитета, с одной стороны, возможна лишь в суверенном государстве, с другой стороны, воплощается с учетом национальных интересов и содействует упрочению суверенитета государства. Высокий уровень национального самосознания, высокая гражданская позиция, высокий уровень социальной ответственности каждого члена общества служат первоочередными условиями упрочения и защиты суверенитета национального государства в рамках эффективной национальной модели взаимоотношения государства и личности.

Во втором параграфе второй главы **«Развитие правового положения человека и гражданина»** правовое положение личности изучается в качестве традиционного объекта научного исследования. Правовое положение личности обусловлено социальным положением личности, однако имеет преимущества по сравнению с социальным положением. Категории «человек», «гражданин», «права человека», «права гражданина» ныне получили официальное конституционное выражение. Исходя из этого, в научной литературе широко используется понятие «права и свободы человека и гражданина». Вместе с тем категории «правовое положение человека», «правовое положение гражданина» и

«правовое положение личности» различаются. Понятие правового положения личности раскрывается посредством анализа его компонентов. Кроме того, учитывается структура и содержание правового положения личности. Правовое положение личности необходимо интерпретировать как совокупность прав, свобод и обязанностей личности.

Правовое положение личности, будучи изменяющимся социальным явлением, зависит от социальных, экономических, политических и культурных условий жизни общества. Нынешнее правовое положение личности в Республике Таджикистан коренным образом отличается от правового положения личности, которое существовало в 1990-х годах. Это свидетельствует о том, что правовое положение личности динамично развивается под воздействием экономических, политических, социальных и культурных условий.

Развитие типов правовопонимания в рамках современных концепций права влияет на исследование правового положения личности. Правовое положение личности исследуется в рамках многообразия теорий права. В современных теориях права предлагаются разные понятия права, в частности, естественного права, позитивного права, естественных прав человека и др. Разные средства и способы выражения прав человека, которые предлагаются в современных теориях права, оказывают влияние на исследование правового положения личности. Понятие «субъективное право» в силу провозглашения естественных прав человека исследуется на качественно новом уровне. С этой целью анализируется структура субъективного права. Взаимодействие правового государства и прав человека раскрывается в рамках понятия «публичное субъективное право».

В третьем параграфе второй главы **«Взаимоотношение государства и личности в рамках реализации теории социального государства»** исследуются объективные и субъективные условия становления и развития социального государства Таджикистан. Среди данных условий значительную роль выполняют национальные традиции, национальная культура, нравственные, духовные ценности и др. В решении задач социального государства ключевую роль играют личные качества таджиков, сформировавшиеся тысячелетиями, переходящие из поколения в поколение, такие, как благотворительность, поддержка сирот, забота в отношении родителей, социальная помощь нуждающимся и др. Социальное государство Таджикистан, будучи национальным государством, формируется с учетом приоритета национальных интересов, в первую очередь, социальных национальных интересов, с целью реализации социальной политики национального государства Таджикистан, которое совершенствуется с каждым годом. Национальные интересы в большей мере проявляются в сфере образования, подготовки высококвалифици-

рованных национальных кадров, в сфере воспитания подростков и молодёжи в духе национального самосознания, социальной поддержки девушек и женщин в контексте реализации политики государства по повышению их роли в обществе, в сфере качественных медицинских услуг с целью обеспечения здоровья и продолжительности жизни граждан Таджикистана и т.д. Становление и устойчивое развитие социального государства Таджикистан происходит в рамках новой модели экономического роста. Новая модель экономического роста, имея социальную направленность, способствует развитию социального государства Таджикистан. Это в очередной раз подтверждает, что социальное государство Таджикистан является государством национальным.

Социальное государство Таджикистан развивается в рамках целей национального развития. Человеческий капитал играет ключевую роль в построении социального государства. Социальное государство Таджикистан, будучи одновременно правовым государством, развивается на основе обеспечения прав человека.

Социальное государство Таджикистан, не ограничиваясь исключительно социальной сферой, обеспечивает развитие иных сфер жизни общества, гарантирующих права и свободы граждан. В правовом социальном государстве изменяется взаимоотношение государства и личности. В обеспечении достойных условий жизни наряду с экономическими и социальными правами значительную роль играют также культурные права. Социальная направленность рыночной экономики в Таджикистане способствует обеспечению социальных, экономических и культурных прав граждан. Рыночные отношения, которые неотделимы от социальных, экономических и культурных отношений, развиваются в рамках социальной политики государства Таджикистан. Данное обстоятельство, будучи одной из особенностей правового социального государства Таджикистан, оказывает эффективное влияние на взаимоотношение государства и личности.

Третья глава **«Взаимоотношение государства и личности в контексте международной правовой политики в сфере прав человека»** включает шесть параграфов. В первом параграфе **«Развитие мирового опыта признания, соблюдения и реализации прав человека»** исследуется процесс признания, обеспечения и защиты прав и свобод человека как приоритетного направления деятельности авторитетных международных и региональных организаций. Признание, соблюдение, обеспечение и защита прав и свобод человека осуществляются следующими путями: а) принятие международных и региональных правовых актов по правам человека; б) учреждение специализированных структурных подразделений международных организаций в сфере обеспечения, соблюдения и защиты прав человека; в) учреждение су-

дебных органов по защите прав человека; г) финансовое, материальное, информационное, культурное обеспечение прав человека.

Акты в сфере признания, обеспечения, соблюдения и защиты прав человека, будучи разными, имеют три уровня: а) международные правовые акты по правам человека; б) региональные акты в сфере прав человека; в) национальные акты по правам человека. Конституция и законы отдельных государств являются национальными актами в сфере прав человека. Национальные акты, с одной стороны, принимаются на основе международных и региональных правовых актов по правам человека, с другой стороны, учитывают моральные, духовные, культурные ценности. Национальные акты по правам человека в условиях глобализации и цивилизационных конфликтов имеют ценностное значение.

Основные причины принятия международных, региональных и национальных актов по права человека выявляются в контексте культурно-цивилизационных различий, глобализации, распространения в большей мере западных стандартов прав человека, независимо от национальных традиций, национальной культуры и национальных интересов отдельных государств, защиты национального суверенитета, изменения истинной сущности и содержания прав человека, деформации моральных, духовных, семейных, культурных ценностей прав человека.

Во втором параграфе третьей главы **«Правовая политика в сфере прав человека в Европе»** в результате обобщения и анализа опыта европейских стран обоснован вывод о том, что опыт обеспечения и защиты прав человека в Европе по сравнению с международным опытом имеет свои особенности. Данные особенности раскрыты с учетом следующих факторов: европейские страны исторически внесли свою лепту в процесс формирования и обеспечения прав человека; в разных европейских странах приняты и реализуются отдельные правовые акты по правам человека; в европейской практике наблюдаются две тенденции в связи с принятием отдельных правовых актов по правам человека и общеевропейских правовых актов в данной сфере. Европейский опыт является структурной частью мирового опыта. Благодаря усилиям государств Европы разработаны международные стандарты прав человека. С целью распространения единых стандартов оказывается финансовая, экономическая, гуманитарная помощь отдельным государствам, особенно развивающимся странам. С этой целью в государствах Европы создаются специализированные финансовые и экономические институты.

Исторически теоретический и практический опыт в сфере прав человека первоначально складывается на европейском континенте, затем расширяется благодаря социально-экономическому процветанию США. В рамках указанного процесса усиливаются финансово-

иконические основы американско-европейского опыта в сфере прав человека. Данный процесс оказывает влияние на мировой опыт в сфере прав человека. В то же время повышение авторитета национальных государств, выход на первый план значения защиты национальных интересов, необходимость защиты суверенитета национальных государств, усиление культурно-цивилизационных различий в мире оказывают решающее воздействие на указанный процесс. Несмотря на это, американско-европейский опыт в сфере прав человека сохраняет свои особенности, которые связаны с англосаксонскими теориями. В этих условиях права человека используются как средство политического давления. С этой целью используются различные финансовые, экономические, гуманитарные, образовательные, культурные, правительственные и неправительственные институты. Европейский опыт распространяется в других странах. Активизации данного процесса способствует учреждение специализированных институтов, которые контролируют соблюдение прав человека в разных странах. Такие полномочия предоставлены правительственным, парламентским, неправительственным институтам государств Европы и организациям Европейского Союза. Европейский Союз осуществляет единую политику в сфере прав человека. Кроме того, функционируют авторитетные европейские организации.

В третьем параграфе третьей главы **«Опыт государств Латинской Америки в сфере защиты прав человека»** в рамках анализа опыта признания, соблюдения и защиты прав человека в Латинской Америке раскрываются его особенности с учетом исторических условий стран Латинской Америки, особого восприятия прав человека и в целом явлений общественной жизни, предыдущего влияния колониаторской политики на сознание народов региона, влияния культурно-цивилизационных различий на восприятие и реализацию прав человека, осуществления самостоятельной политики государствами региона, принятия самостоятельных региональных актов по правам человека. Становление и развитие опыт государств Латинской Америки в сфере прав человека происходит в двух направлениях: 1) становление опыта в сфере прав человека в каждом независимом государстве региона; 2) становление регионального опыта в сфере прав человека в рамках принятия региональных правовых актов по правам человека, учреждения и самостоятельного функционирования региональных организаций (объединений) в сфере прав человека, устойчивого сотрудничества государств региона в сфере прав человека

Уполномоченный по правам человека занимает ключевое место в практике государств Латинской Америки. Уполномоченный по правам человека в государствах региона обладает большей самостоятельно-

стью в политической правовой жизни, функционирует на основе Конституции и специальных законов, обладает широким кругом полномочий и ответственностью, находится под пристальным контролем государства и гражданского общества, обладает авторитетом в национальном и региональном механизме защиты прав человека. Опыт стран Латинской Америки исторически формировался и развивался самостоятельно, независимо от европейского опыта. Региональные акты по правам человека приняты в Латинской Америке самостоятельно, с учетом исторических условий, исторических и правовых традиций. Опыт в сфере прав человека в данном регионе развивается самостоятельно, в рамках правовой политики государств региона. Данный опыт совершенствуется в условиях глобализации, усиления культурно-цивилизационных различий, с целью обеспечения самостоятельности государств региона, реализации национального механизма защиты прав человека. Защита национального суверенитета и национальных интересов является частью правовой политики государств региона в сфере прав человека.

В четвертом параграфе третьей главы **«Правовая политика в сфере прав человека на африканском континенте и в других государствах»** исследуется опыт стран Африки в сфере признания, соблюдения и защиты прав человека с учетом исторических условий, влияния исторических традиций, культурных и цивилизационных факторов. Основные особенности африканского опыта в сфере прав человека раскрываются с учетом восприятия и реализации прав человека, традиционного африканского общества, традиционных норм, самостоятельности правовых систем африканских государств, колонизаторской политики западных государств на африканском континенте, национально-освободительного движения. Коллективный образ жизни, который является неотъемлемой частью традиционной жизни африканских народов, послужил причиной коллективного восприятия прав человека. Коллективные права, которые играют важную роль в жизнедеятельности африканских народов, не имеют отношения к правам третьего поколения, поскольку воспринимаются и реализуются в контексте африканских традиций. Данное обстоятельство учитывается при принятии африканских документов по правам человека. Указанные документы отражают исторические традиции, связанные с коллективными правами.

Исторические традиции, которые обладают высоким авторитетом в жизни африканских народов, влияют на восприятие и реализацию прав человека. Права человека воспринимаются в контексте исторических традиций и в рамках коллективного сознания. Традиционное восприятие прав человека обеспечивает коллективные способы организации жизни африканских народов. Права человека воспринимаются как

социальное явление, поскольку сохраняют устойчивую связь с социальными нормами. Личные права, которые воспринимаются на Западе в рамках индивидуалистических теорий, среди африканских народов оцениваются с учетом устойчивых традиционных компонентов общественного сознания африканцев. Индивидуалистическая оценка прав человека противоречит традициям народов данного региона. Опыт Советского государства также оказал влияние на коллективное восприятие прав человека на африканском континенте.

Опыт соблюдения и обеспечения прав человека в Китае имеет свои особенности по сравнению с другими государствами. Социальная и правовая система Китая в течение тысячелетий развивалась как часть самостоятельной китайской цивилизации, в рамках разных духовно-идеологических теорий. В современном Китае уделяется пристальное внимание исследованию прав человека, изучению прав человека в образовательных учреждениях, пропаганде прав человека среди населения. Исследование и изучение прав человека, будучи частью государственной политики, осуществляется целенаправленно, организовано и постоянно.

В пятом параграфе третьей главы **«Политика исламских государств в сфере прав человека»** исследуются особенности восприятия и реализации прав человека в практике исламских государств. Культурно-цивилизационное различие, игнорирование духовных, нравственных, религиозных ценностей исламской цивилизации, негативные последствия культурной глобализации способствовали принятию исламских актов по правам человека. Конфликт западных либеральных ценностей и исламских духовных ценностей оказывает влияние на восприятие и оценку прав человека, поскольку западные и исламские ценности исторически сформировались в рамках разных цивилизаций. Противоречия западных и исламских концепций прав человека, имеющие цивилизационную направленность, оцениваются в рамках теории «конфликта цивилизаций».

Исламская концепция прав человека берет начало от Корана, сунны и иных источников исламского права, развивается в рамках исламской цивилизации во взаимосвязи с кругозором, сознанием, культурой, духовностью, моралью, религией, традициями мусульманских народов в разных сферах жизни общества, в частности, в сфере государственности, законодательства и др. При коллективном участии исламских государств приняты исламские документы по правам человека. Раскрываются причины активизации исламских стран в сфере принятия документов по правам человека. Исламская концепция прав человека неотделима от исламской религии и, разумеется, отражает ценности исламской религии. В исламских странах ряд прав и свобод, которые

отражены в международных документах, но противоречат нравственно-духовным исламским ценностям, воспринимаются негативно. Права человека в исламской концепции воспринимаются и оцениваются с учетом правовых, религиозных, духовных, нравственных ценностей. раскрываются особенности исламских документов по правам человека. В исламских документах первоочередное внимание уделяется обеспечению личных прав, в частности, гарантированию личной неприкосновенности, защите имени и личного достоинства в нынешней и загробной жизни. Учитываются традиции исламской цивилизации в сфере воспитания детей.

В шестом параграфе третьей главы **«Образование в сфере прав человека как основа развития социального и правового положения личности: зарубежный опыт»** образование в области прав человека исследуется как эффективное направление восприятия и реализации прав человека. Образование в области прав человека служит первоочередным условием их реализации. Права человека не могут эффективно реализовываться вне образовательного процесса. Поэтому в зарубежной практике уделяют самое пристальное внимание образованию в области прав человека. Анализ зарубежной практики показывает, что почти во всех странах, в разных регионах мира образование в области прав человека осуществляется в рамках отдельной учебной дисциплины или как часть общего учебного процесса. Во многих странах мира образование в области прав человека как самостоятельная учебная дисциплина предусматривается в учебных планах. В ряде стран образование в области прав человека осуществляется в рамках иных учебных дисциплин, таких как «Социология», «История», «Философия» и др. Общий методологический подход направлен на то, чтобы права человека изучались наравне с различными аспектами понимания демократии, толерантности, закона, законодательства, государственной политики, гражданского общества и др.

Мировой опыт в сфере образования по правам человека складывается и развивается в рамках принятия соответствующих международных, региональных и национальных документов, создания учебно-методической основы образования в области прав человека, широкой деятельности правительственных и неправительственных организаций зарубежных стран, активизации сотрудничества государств и организаций, издания учебных пособий, учебников, методических рекомендаций, проведения различных международных и региональных конференций и семинаров. Необходимость, способы и методы образования в области прав человека определяются в международных, региональных и национальных документах. Методические основы образования в области прав человека вырабатываются путем разработки и принятия

учебных программ. В разработке учебных программ, которые определяют единые стандарты образования по правам человека, участвуют соответствующие международные организации. Учебно-методические документы, которые распространяются в странах мира, содействуют реализации общих целей образования в области прав человека.

Четвертая глава **«Правовая политика Республики Таджикистан в сфере прав человека как условие развития взаимоотношения государства и личности»** включает четыре параграфа. В первом параграфе **«Правовая политика как условие развития взаимоотношения государства и личности в Республике Таджикистан»** исследуются этапы формулирования и развития теории правовой политики, теоретические основы социалистической правовой политики Советского государства, формирование качественно новой правовой политики в Республике Таджикистан. Новые условия и потребности жизни общества требуют выработки новой правовой политики. С учетом данного обстоятельства в последние годы активизируется исследование различных аспектов правовой политики. В правовом государстве все разновидности правовой политики должны реализовываться посредством правовых средств. Правовая политика, будучи видом политики государства, связана с деятельностью государства как главного субъекта политической жизни. В последние годы в контексте активизации международного сотрудничества (экономического, политического, военного, гуманитарного и др.) повышается международный уровень национальной правовой политики. Правовая политика, обладая внутренней структурой, имеет разные виды, уровни, направления и формы реализации. Виды правовой политики можно классифицировать на основе разных критериев. Выстраивание правовой политики, ее направлений, целей, приоритетов происходит с учетом исторических условий отдельных государств.

Стратегические цели и перспективы национального развития, которые определены в годы государственной независимости Республики Таджикистан, имеют ключевое значение для формирования организационных, правовых, социальных, экономических, научных основ правовой политики. Правовая политика Республики Таджикистан реализуется с учетом исторических условий, особенностей правовой системы, перспектив развития системы законодательства. В последние годы в Республике Таджикистан приняты программные документы и нормативные правовые акты с целью эффективной реализации правовой политики. Правовая политика РТ в сфере государственного управления, являющаяся одним из приоритетных направлений государственной политики, реализуется с учетом новых целей государственного управления, противодействия глобальным вызовам и угрозам, защиты национальных интере-

сов. Она имеет устойчивую связь с правовой политикой в сфере юридического образования и правового воспитания, в частности, в области подготовки кадров для государственного управления.

Во втором параграфе четвертой главы **«Государство и личность как основные субъекты правовой политики в сфере прав человека в Республике Таджикистан»** права человека исследуются как неотъемлемая часть правовой политики. Правовая политика в сфере прав человека, как и иные виды правовой политики, имеет устойчивую связь с правами человека. В то же время данная политика в сравнении с другими разновидностями правовой политики имеет прямую связь с правами человека. Права человека, будучи основным объектом данной политики, определяют цели, задачи, формы ее реализации. Приоритет прав человека как фундаментальной основы организации и деятельности государственных органов и институтов гражданского общества обосновывает необходимость выстраивания указанной политики. Правовая политика в сфере прав человека реализуется с учетом восприятия прав человека. Поэтому ее научную основу составляют концепции прав человека. Предлагается авторское определение понятия правовой политики. Данное понятие раскрывается с учетом целей, структурных компонентов, субъектов, форм реализации правовой политики.

Государство, его органы, должностные лица, государственные служащие, граждане, их общественные объединения, политические партии, институты гражданского общества являются основными субъектами правовой политики в сфере прав человека. Цели данной политики определяются с учетом стратегии развития общества и перспектив развития мировых процессов, поскольку права человека являются неотъемлемой частью мировой практики в сфере прав человека и политики национального государства. Цели указанной политики учитывают приоритеты правовой политики, которые вырабатываются в рамках региональных межгосударственных объединений. Кроме того, учитываются цели, задачи и приоритеты Национальной стратегии развития Республики Таджикистан. Данный документ определяет перспективы развития правовой политики в сфере прав человека. Приоритеты данной политики имеют устойчивую связь с приоритетами государственной молодежной политики в Республике Таджикистан. Механизм реализации указанной политики включает цель, задачи, способы, средства, формы ее практического воплощения. Республика Таджикистан активно участвует в реализации международной правовой политики в сфере прав человека. С целью содействия выполнению международных обязательств в сфере прав человека в Таджикистане созданы специализированные институты. Правотворчество и применение права являются важными формами реализации правовой политики в сфере

прав человека в Таджикистане. Соблюдение и обеспечение прав человека является фундаментальным принципом правотворческой деятельности. Правовое воспитание является приоритетным направлением указанной политики и осуществляется с целью формирования и развития культуры прав человека. Воспитательная правовая политика реализуется в различных формах, посредством специальных средств и методов. Образование в сфере прав человека является неотъемлемой частью воспитательной правовой политики.

В третьем параграфе четвертой главы **«Права человека как компонент политики государства в сфере правового воспитания и образования»** обоснован вывод о том, что воспитательная и образовательная политика осуществляется в рамках идеи нераздельности воспитания и образования. Данный вывод подтверждается следующими доводами: а) цели воспитательно-образовательной политики, с одной стороны, учитывают общие цели политики государства в сфере образования и воспитания, с другой стороны, определяются исходя из особенностей образовательно-воспитательной политики; б) данная политика осуществляется, с одной стороны, с учетом культурно-духовных задач государственной политики в сфере образования и воспитания, с другой стороны, посредством механизма правового воспитания и системы профессионального юридического образования; в) данная политика реализуется в процессе правотворчества, правоприменения, правоохранительной деятельности и иных видов юридической деятельности, которые связаны с воспитанием и подготовкой квалифицированных юридических кадров; г) предполагает применения методов и форм правового воспитания в процессе юридического образования; д) направления указанной политики определяются с учетом уровней образования, правового статуса образовательных учреждений, содержания учебных программ, фактического положения различных категорий населения; е) реализуется с целью повышения уровня правовой культуры.

Правовоспитательная и образовательная политика осуществляется на основе взаимодействия правового воспитания, правового обучения и профессионального юридического образования. При реализации данной политики учитывается многообразие уровней и видов воспитания и образования, в частности, первоначальное правовое обучение, правовое обучение граждан, профессиональное юридическое образование, правовое воспитание определенных социальных групп населения. Значение правового воспитания и обучения как условия обеспечения верховенства закона признано в национальных и международных документах. Неразрывная взаимосвязь правового воспитания и правового обучения подчеркивает интегративные свойства единой правовоспитательной и образовательной политики. Правовоспитательная и

образовательная политика имеет устойчивую связь с общим механизмом социального воспитания и обучения (педагогическое, трудовое, нравственное, эстетическое, политическое и др.). Разный уровень правосознания и правовой культуры учитывается при реализации указанной правовой политики. Идеологическое, политическое, научное, культурное многообразие воздействует на процесс реализации правовой политики в сфере правового воспитания и обучения. Данная правовая политика реализуется в рамках «Государственной системы обучения в сфере прав человека в Республике Таджикистан». Эффективность указанной правовой политики зависит от деятельности институтов гражданского общества.

В четвертом параграфе четвертой главы **«Международные и национальные компоненты правовой политики Республики Таджикистан в сфере образования по правам человека»** анализируются основы правовой политики РТ в сфере образования по правам человека, прежде всего, Всемирная программа Организации Объединенных Наций по образованию по правам человека. Для реализации правовой политики Республики Таджикистан в данном направлении имеют большое значение также иные международные и региональные документы. Сформированная международная практика в данной сфере основана на том, что образование в сфере прав человека является неотъемлемой частью учебного процесса и охватывает широкие круги населения. Данный опыт сформировался в различных сферах, например, в сфере обучения в школах, университетах, государственных органах и учреждениях, а также посредством применения разных форм обучения (неофициальное обучение, образовательная деятельность неправительственных организаций и институтов гражданского общества).

Основная ответственность за обеспечение качества образования по правам человека в системе высшего образования возложена на министерства и образовательные учреждения в сфере высшего образования, работающие во взаимодействии с другими государственными учреждениями, а также учреждения среднего образования и соответствующие образовательные колледжи. Проведение исследования образования в сфере прав человека является важным и необходимым шагом в совершенствовании образования в данной сфере. Данное положение неоднократно фиксировалось в документах авторитетных международных организаций. Ряд стран уже накопили богатый опыт в сфере образования по правам человека, проводят постоянный и всесторонний анализ образовательного процесса.

В рамках Совета Европы в данной сфере принято около 200 конвенций и соглашений и дополнительных протоколов к ним. Совет Европы уделяет особое внимание образованию по правам человека. Сре-

ди международных документов важное место занимает ряд документов Организации по безопасности и Сотрудничеству в Европе (ОБСЕ). Около 40 документов в сфере образования по правам человека принято ООН, ЮНЕСКО, Советом Европы, ОБСЕ. В зарубежных публикациях предложены многочисленные определения понятия образования по правам человека в рамках разных подходов. Образование в сфере прав человека оценивается как учебный, познавательный и информационный процесс и направлено на формирование общей культуры прав человека. Сотрудничество в сфере образования по правам человека является одним из приоритетных направлений взаимодействия Европейского Союза (ЕС) и Республики Таджикистан. Общее и профессионально-техническое образование обозначено как новое направление двустороннего сотрудничества на последующие годы. Поддержка Европейского Союза в данном направлении заключается в реализации трёх проектов на общую сумму 75 млн. евро в период 2014-2020 годов. Основным приоритетом Представительства ЕС в Таджикистане является общее среднее и профессионально-техническое образование. В данной сфере сотрудничества управленческими функциями наделены соответствующие государственные органы страны, в частности, Министерство образования и науки Республики Таджикистан.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В результате диссертационного исследования представляются следующие **выводы**:

1. Становление и развитие прав и свобод человека происходило в процессе поиска разумной формы взаимоотношений людей между собой и с государством. Официальное признание, обеспечение и защита прав и свобод человека стало возможным в процессе развития государственности и упрочения ее правовых устоев. Государство играет ключевую роль в обеспечении и защите прав и свобод человека. В то же время на указанный процесс оказывают решающее влияние взаимоотношение государства и личности, демократические формы организации жизни общества. [8-А]

2. Формирование прав и свобод человека зависит от конкретных условий отдельного государства, уровня развития общества, господствующей цивилизации, уровня общественного сознания и иных факторов. На содержание и сущность прав и свобод человека решающим образом влияют общественное устройство, форма государства, политический режим, цели, задачи и функции государства, тот или иной тип идеологии, учения (теории права (теории права, теории прав человека и др.). Указанный процесс свидетельствует о том, что права и свободы человека являются изменяющимися явлениями, находятся в процессе постоянного развития. [7-А]

3. Взаимоотношение государства и личности на протяжении тысячелетий привлекало внимание мыслителей, ученых, исследователей в разных странах мира. Только в правовом государстве человек с правами и свободами провозглашается высшей социальной ценностью. Теория правового государства служит важным условием выстраивания эффективного взаимоотношения государства и личности. Благодаря этому обеспечивается взаимосвязь и взаимная ответственность государства и человека. Фундаментальные идеи правового государства (верховенство права, социальная ценность человека, его прав и свобод, правовое самоограничение государства) имеют ключевое значение для обеспечения взаимоотношения государства и личности в рамках признания, обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина. В то же время теория правового государства реализуется в Таджикистане с учетом местных условий. [1-А]

4. Определенные теории права оказывают влияние на взаимоотношение правового государства и личности. В рамках той или иной теории права выстраиваются разные формы взаимоотношения правового государства и личности. В рамках позитивистских, естественно-правовых, философских, либертарной, либеральных, неолиберальных, ультралиберальных теорий можно прийти к разным выводам по поводу взаимоотношения государства и личности. На взаимоотношение государства и личности оказывают влияние тенденции сближения разных теорий права, в том числе развитие интегральной (синтетической) теории права. В то же время разные теории права реализуются в разных странах с учетом конкретных исторических условий, в частности, уровня общественного сознания, культуры и цивилизации. Указанный процесс оказывает решающее влияние на взаимоотношение государства и личности. [3-А]

5. На взаимоотношение государства и личности оказывает влияние уровень формирования и развития гражданского общества. От указанного условия зависит уровень активности граждан, их участия в политической и общественной жизни, реализации политических прав и свобод граждан, активизации деятельности политических партий и общественных объединений граждан. В гражданском обществе, которое является фундаментом правового государства, взаимоотношение государства и личности можно представить следующим образом: «правовое государство – гражданское общество – свободный человек с его неприкосновенными правами». [3-А]

6. Права и свободы человека служат основой выстраивания новой формы взаимоотношения государства и личности. Данный вывод подтверждается следующими обстоятельствами: а) признание, соблюдение и защита прав и свобод человека и гражданина является задачей правового демократического государства; б) государственные механизмы обеспечения прав и свобод человека; в) государственные механизмы привлечения граждан к реализации государственной власти посред-

ством использования преимуществ гражданского общества; г) взаимосвязь прав, свобод и обязанностей человека и гражданина; д) взаимная ответственность государства и личности; е) различные формы взаимного контроля со стороны государства и граждан. [4-А]

7. В правовом демократическом государстве взаимоотношение государства и личности, имея правовое содержание, обеспечивается Конституцией, законами и иными нормативными правовыми актами. Правовые механизмы взаимоотношения государства и личности включают неприкосновенные права и свободы человека и гражданина, верховенство права и закона, конституционные основы общественной и государственной жизни, разделение государственной власти, референдум, выборы и иные формы демократической жизни, правовые основы организации и деятельности органов государственной власти и органов местного самоуправления. [12-А]

8. В Таджикистане западные теории права и прав человека применяются с учетом национальных традиций, национальной культуры, особенностей общественного сознания и приоритета национальных интересов. Уровень реализации разных (либеральные, неолиберальные, антропологические, естественно-правовые и др.) теорий правового государства и прав человека зависит от их культурно-цивилизационного восприятия. Неолиберальная глобализация, глобальные вызовы и угрозы, особенно информационные угрозы (информационное идеологическое и психологическое воздействие на общественное сознание, использование социальных сетей в корыстных целях и т.д.) влияют на уровень восприятия разных теорий. [7-А]

9. Проведенное исследование показывает, что каждый народ выбирает самостоятельный путь развития, ценности прав человека оценивает в контексте национальной культуры и цивилизации. Уровень социально-экономического, политического и культурного развития общества, психология, сознание и национальные традиции выступают как условия реализации ценностей правового демократического государства и прав человека. На фоне глобализации и приоритета национальных интересов разные теории прав человека реализуются в каждой стране, в том числе в Республике Таджикистан, в рамках стратегии национального развития. Теория и общемировой опыт взаимоотношения государства и личности используется с учетом целей и приоритетов Национальной стратегии развития Республики Таджикистан. [5-А]

10. Неолиберальные теории прав человека, которые игнорируют многообразие цивилизаций, на фоне конфликта культур и цивилизаций испытывают сопротивление разных народов. Попытки одностороннего распространения неолиберальных ценностей не увенчаются успехом, поскольку права человека представляют собой не правовые возможности, но отра-

жают особый внутренний мир человека. Права человека отражают его духовный мир, его кругозор, самооценку. На уровень оценки прав человека решающее влияние оказывают духовно-культурные условия. [8-А]

11. Реализация международных правовых актов по правам человека ныне соприкасается с культурно-цивилизационными различиями. В процессе неолиберальной, особенно ультралиберальной глобализации благодаря усилиям ряда представителей указанных теорий предлагаются так называемые права четвертого поколения. Однако данные права формулируются без учета истории, культуры, обычаев, традиций и национальных интересов той или иной нации. Их признание на уровне национального законодательства может оказать негативное воздействие на интересы государства, на национальный генофонд, психологию, общественное сознание, мировосприятие людей. [3-А]

12. Универсальная сущность прав человека. с одной стороны, понимается в контексте их общечеловеческой сути, их принадлежности каждому человеку, независимо от расы, национальности, языка, социального положения, религиозной принадлежности и т. д., а с другой стороны – в рамках их европеизации. В условиях глобализации в большей мере распространяется именно вторая трактовка универсальных прав человека. В то же время подобные понятия абсолютизируют опыт ограниченного числа государств в формулировании прав человека, игнорируют факт участия других народов. Поэтому всестороннее исследование истории развития прав человека имеет научное и практическое значение. [1-А]

13. Исследование опыта государств Азии, Африки, Латинской Америки, исламских стран в сфере прав человека показывает, что правильный выбор той или иной теории прав человека с учетом национальных интересов является одним из эффективных путей их реализации. Уровень реализации теории прав человека зависит от культурных и цивилизационных основ общества, поскольку мораль, справедливость, равенство и иные морально-духовные ценности оцениваются в рамках национальной культуры и цивилизации. [7-А]

14. Анализ опыта государств мира в сфере прав человека подтверждает, что в современном мире наблюдается многообразие теорий прав человека. Процесс сближения естественно-правовых и неопозитивистских теорий, который наблюдался в середине прошлого века, сменился новыми тенденциями правовой жизни. Кроме того, естественно-правовые теории многообразны и преследуют собственные цели. А неопозитивистские теории проявляются в новых формах. Новые условия общественной жизни (активизация социально-экономической деятельности современных государств, конфликт цивилизаций, глобальные вызовы и угрозы и др.) оказывают влияние на исследование теорий прав человека.

15. Закрепление естественных прав в законодательстве не изменяет их сущность и природу неотъемлемых прав человека. Естественные права человека при их отражении в законе автоматически не преобразовываются в права позитивные, признаются государством, сохраняют связь с природой человека. Суть разделения естественных и позитивных прав проявляется в раздельности законов государства и естественных прав человека. Данный подход к познанию сущности прав человека оказывает существенное влияние на оценку взаимоотношения государства и личности. [21-А]

16. Исследование мирового опыта показывает, что ныне на взаимоотношения государства и личности оказывает влияние процесс расширения круга традиционных прав человека на фоне развития науки и технологии. Расширение прав и свобод человека приводит к расширению круга их субъектов (государство, население, неправительственные организации, гражданское общество и др.). В процессе развития поколений прав человека начинается период перехода от индивидуальных прав к правам коллективным, к правам отдельных социальных групп населения, в целом населения, а также от индивидуалистических теорий (классические либеральные) к социальным теориям. [12-А]

17. Ныне в национальном и международном праве взаимоотношение государства и личности в контексте прав человека признается официально. При этом Конституция, как акт национального законодательства, отражая национальную модель взаимоотношения государства и личности в контексте прав человека, реализует её в конкретных условиях страны, с учетом уровня социально-экономического, политического, культурного развития, национальных интересов. На ее реализацию оказывают влияние национальные традиции, общественное сознание, уровень правовой осведомленности. [20-А]

18. Взаимоотношение государства и личности зависит от правового положения личности. Правовое положение личности обладает преимуществами по сравнению с социальным положением личности, поскольку обеспечивает правовые гарантии для удовлетворения интересов и потребностей личности, налаживания нормальных отношений с государством, а также в рамках правовых отношений. Уровень развития правового положения личности зависит от эффективности правового регулирования, в частности, от качества законов и иных нормативных правовых актов, обеспечивается в рамках взаимоотношения государства и личности (деятельность законодательного органа, правотворческая деятельность, участие граждан в правотворчестве и т. д.). [6-А]

19. После XVI исторической Сессии Верховного Совета Республики Таджикистан, в условиях нормализации политической обстановки, развития экономики, упрочения правовых основ государственной и

общественной жизни постепенно были обеспечены гарантии правового положения личности в Таджикистане. По мере осуществления экономической, социальной, политической, правовой реформы произошли коренные изменения в правовом положении личности. Нынешнее правовое положение человека и гражданина в Республике Таджикистан в корне отличается от правового положения личности, которое существовало в 1990-е годы. Это свидетельствует о том, что правовое положение личности постоянно развивается под влиянием экономических, политических, социальных, культурных условий.

20. На взаимоотношение государства и личности оказывает влияние развитие правового положения личности в контексте разделения прав человека и прав гражданина. В то же время граждане являются активными субъектами взаимоотношений с государством. Граждане, имея правовую связь с национальным государством, играют ключевую роль в развитии национальной государственности, в защите национальных интересов, национальных традиций и национальной культуры. Государство создает необходимые условия для участия граждан в референдуме, в выборах, в государственном управлении, в общественной и политической жизни. [6-А]

21. Неприкосновенные права человека отражаются в разных международных и региональных актах, а также в конституциях с учетом культуры, цивилизации и национальных традиций разных народов. Данное обстоятельство ярко проявляется на практике исламских государств, стран Азии, Африки, Латинской Америки. Права человека и гражданина признаются и реализовываются с учетом национальных традиций, особенностей национальной культуры, отражают уровень развития общества, цели и приоритеты национального развития Таджикистана, выражают свойства национальной модели взаимоотношения государства и личности. [6-А]

22. Взаимоотношение государства и личности выстраивается на основе нераздельности прав, свобод и обязанностей. Существует неразрывная связь между правами, свободами и обязанностями личности. Данное обстоятельство учитывается в практике всех государств. В то же время правовое оформление взаимосвязи прав, свобод и обязанностей личности, имея свои особенности в разных государствах, отражает исторические условия, национальные традиции. Однако только в ст. 30 Всеобщей декларации прав человека закреплены обязанности человека. Это послужило поводом для выдвижения рядом исследователей идеи принятия Всеобщей декларации об основных обязанностях человека. [6-А]

23. Взаимоотношение государства и личности в социальном государстве изменяется в контексте обеспечения социально-экономических и культурных прав, активизации социально-экономической деятельности

государства. Анализ Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах человека показывает, что без поддержки государства невозможно реализовать экономические, социальные и культурные права человека. В то же время в правовом социальном государстве обеспечиваются все личные, политические, экономические, социальные, культурные права. [1-А]

24. В национальных конституциях оформляется та или иная национальная модель социального государства с учетом правового и социального положения личности, целей и задач государства, всевозможных гарантий экономических, социальных и культурных прав личности. Социальная политика государства, уровень социально-экономического развития общества влияют на взаимоотношения государства и личности. [10-А]

25. На взаимоотношение государства и личности оказывает влияние воплощение либеральной, консервативной, социал-демократической, исламской, скандинавской, германской, американской и иных моделей социального государства, которые используются на практике государствами мира. В исламских государствах, странах Азии, Африки, Латинской Америки реализуются свойственные им модели социального государства. В постсоветских странах реализуется модель правового социального государства с учетом их исторических условий, в частности, в контексте социальной и экономической реформы. [10-А]

26. Взаимоотношение государства и личности осуществляется в Республике Таджикистан в рамках национального государства, национальной культуры и цивилизации. Национальное государство Таджикистан, с одной стороны, отражает общепризнанные ценности правового социального государства, с другой стороны, развивается с учетом уровня социально-экономического развития общества, природных богатств, энергетического потенциала республики, состояния сельскохозяйственной отрасли, уровня развития свободной экономической деятельности и предпринимательства, социальной политики в сфере науки, образования, медицинских услуг и т. д. [3-А]

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

1. При исследовании развития прав и свобод человека необходимо учитывать взаимоотношение государства и личности. Взаимоотношение государства и личности раскрывается, с одной стороны, в рамках совершенствования государственных, перехода к более демократическим формам организации и функционирования государственной власти, с другой стороны, в контексте развития правового положения личности, в частности, расширения прав и свобод личности. Этот аксиологический подход, примененный в данной работе, подтвердил свое методологическое

значение. Указанный подход имеет научно-методологическое значение для раскрытия взаимоотношения государства и человека, сущности государства и прав человека, сущности государства и правового положения личности. [8-А]

2. При исследовании взаимоотношения государства и личности необходимо учитывать изменчивость сущности государства и прав человека. На сущность взаимоотношения государства и личности оказывают влияние общественное устройство, форма государства, политическая обстановка, цели, задачи и функции государства, та или иная теория, в частности, теория прав человека. Данный историко-правовой подход имеет методологическое значение для раскрытия взаимоотношения государства и личности, соотношения государства и правового положения личности, власти и прав человека, воздействия исторических условий на взаимоотношение государства и личности. [12-А]

3. Разные теории прав человека являются неотъемлемой частью теорий права (естественно-правовые, позитивистские, либеральные, антропологические, психологические и др.). Данное обстоятельство необходимо учитывать при исследовании прав человека. Сущность прав человека в той или иной теории раскрывается в контексте оценки права (материалистическая, идеалистическая, либеральная, либертарная, антропологическая, психологическая и др.). В нынешних условиях сущность прав человека необходимо раскрывать в рамках интегративной (синтетической) теории. [13-А]

4. Взаимоотношение государства и личности необходимо исследовать в контексте многообразия подходов к государству. Взаимоотношение государства и личности оценивается в традиционных либеральных теориях в контексте неограниченной свободы индивида, в позитивистских теориях с учетом роли государства в обеспечении правопорядка, в социальных теориях в рамках активизации социальной деятельности государства и т.д. В последнее десятилетие наблюдается повышение роли государства в развитии общества, в решении жизненно важных задач. Указанный процесс связан с упрочением суверенитета национального государства, развитием национальной государственности. [19-А]

5. При исследовании взаимоотношения государства и личности необходимо обращать внимание на развитие и изменение сущности разных теорий. Кризис западных неолиберальных теорий, который в большей мере проявляется в результате абсолютизации личности в обществе, признавая неограниченной свободы индивида, пропаганды так называемых «новых ценностей» в нравственной и духовной сферах жизни, провозглашения новых прав индивида с целью игнорирования истинной биологической сути человека, оказывает влияние на взаимоотношение государства и личности, оценку прав и свобод человека. Неолиберальная глобализация ныне встречает активное сопротивление развивающихся государств, наро-

дов, отстаивающих свои национальные интересы, осуществивших самостоятельный выбор своего пути развития, стремящихся к упрочению национального суверенитета. [19-А]

6. В контексте духовно-культурной глобализации, которая критически оценивается большинством народов и наций, наблюдается новая оценка прав и свобод человека на основе моральных и духовных ценностей, национальных интересов, национальной культуры, прочного суверенитета. Традиционная оценка и анализ прав человека ныне сменяется новыми подходами, методами, теориями. На данный процесс оказывают влияние изменяющиеся условия жизни общества, истинные цели глобализации, нарастание новых глобальных вызовов и угроз информационной, политической, экономической, продовольственной безопасности. [13-А]

7. Ныне меняется сущность прав человека в соответствии с идеологическими и политическими целями, подчиняется политике сверхдержав, целям транснациональных финансовых и экономических корпораций. Идеология прав человека, которая формируется как новое направление идеологической и политической деятельности, права человека, используются в целенаправленной идеологической деятельности. Данную тенденцию необходимо учитывать в дальнейших исследованиях прав человека. [1-А]

8. На сущность прав человека оказывают влияние развитие глобального информационного общества, информационные технологии. С одной стороны, они имеют значение для обеспечения образования по правам человека, распространения прав человека, доступности различных актов по правам человека, с другой стороны, используются в распространении искаженной, корыстной, односторонней информации о соблюдении прав человека в разных странах, пропаганде экстремистской и террористической идеологии. Ныне права человека, являясь частью информационной войны, используются в процессе идеологического и психологического воздействия на разные народы, распространении чужой культуры, с целью смены конституционного строя в отдельных государствах, призыва граждан к политическому сопротивлению, смене политического режима, пропаганды чувства недоверия по отношению к политическому руководству. Поэтому устойчивое противодействие информационному идеологическому и психологическому воздействию является гарантом защиты государственного суверенитета и национальных интересов. Процесс информатизации прав человека необходимо учитывать в дальнейших исследованиях. [1-А]

9. На исследование взаимоотношения государства и личности, сущности прав человека оказывают влияние стремительные изменения глобального общества, в частности, повышение роли государств Востока (Китай, Индия, страны Юго-Восточной Азии и др.) в мировой экономике, кризис неоллиберальных теорий прав человека, рост небывалого интереса разных народов и

наций к собственному историческому наследию, национальной культуре, национальным традициям. Указанные процессы будут активизироваться в ближайшие годы и должны учитываться в последующих исследованиях. [8-А]

10. Культурное и цивилизационное различие, которое в большей мере проявляется в связи с кризисом морально-духовного содержания неолиберальных теорий, необходимо учитывать при исследовании взаимоотношения государства и личности, в том числе прав человека. В ближайшие годы культурное и цивилизационное различие выйдет на новый уровень на фоне культурного противодействия многих народов мира в развивающихся странах. Учет культурного и цивилизационного различия, будучи одним из важных методологических принципов исследования прав человека, позволяет анализировать права человека с учетом национальных интересов. [2-А]

11. Защита национальных интересов Республики Таджикистан имеет жизненное значение в условиях кризиса неолиберальной идеологии, усиления новых глобальных вызовов и угроз, необходимости упрочения государственной независимости. Сущность прав человека, правового положения личности, взаимоотношения личности с государством необходимо раскрывать с учетом приоритета национальных интересов. Национальные интересы Таджикистана необходимо постоянно учитывать в процессе правотворчества, признания, обеспечения, реализации, применения, толкования, защиты прав человека, имплементации норм международного права по правам человека в национальное законодательство Таджикистана. [2-А]

12. При исследовании прав человека необходимо учитывать их взаимосвязь с моралью, духовностью, этикой, национальными социальными ценностями (патриотизм, национальное самосознание, личная осведомленность). Образование по правам человека необходимо организовывать в рамках правового и нравственного воспитания. Социальные нормы (нравственные, духовные, семейные, эстетические и др.) являются компонентом механизма правового воспитания и образования по правам человека. Комплексное социально-правовое воспитание организовывается в процессе образования по правам человека во взаимосвязи с национальными интересами и содействует защите национальных интересов, которые составляют ныне содержание прав человека. [15-А]

ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

I. Монографии:

[1-А]. Миралиев, И.К. Правовое государство и права человека [Текст]: монография / И.К. Миралиев. – Душанбе: Сино, 2015. – 256 с. (16 п. л.).

[2-А]. Миралиев, И.Қ. Чойгохи ҳукуки инсон дар давлати ҳуқуқбунёд [Матн]: монография / И.Қ. Миралиев. – Душанбе, 2021. – 153 с. (9,5 ч. ч.).

**II. Статьи, опубликованные в рецензируемых и рекомендованных
Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики
Таджикистан журналах:**

[3-А]. Миралиев, И.Қ. Алокамандии ҳукуки инсон ва давлати ҳуқуқбунёд [Матн] / И.Қ. Миралиев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2012. – № 3/2 (83). – С. 73-77 (0,3 ч. ч.). – ISSN 2413-5151.

[4-А]. Миралиев, И.К. Теоретико-методологические основы концепции прав человека в правовом государстве [Текст] / И.К. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – 2012. – № 3/8 (101). – С. 123-126 (0, 31 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[5-А]. Миралиев, И.К. Правовой статус человека и гражданина [Текст] / И.К. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – 2013. – № 3/7 (124). Раздел 1. – С. 97-100 (0, 31 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[6-А]. Миралиев, И.К. Современные трактовки взаимосвязи правового государства и прав человека [Текст] / И.К. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия гуманитарных наук. – 2014. – № 3/1 (128). – С. 120-126 (0, 5 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[7-А]. Миралиев, И.К. Взаимосвязь правового государства и прав человека в рамках их доктринальных трактовок [Текст] / И.К. Миралиев // Правовая жизнь. – 2016. – № 1 (13). – С. 36-50 (0,4 п. л.). – ISSN 2307-5198.

[8-А]. Миралиев, И.К. К вопросу о понятии и принципах правовой политики в сфере прав человека [Текст] / И.К. Миралиев // Правовая жизнь. – 2017. – № 2 (18). – С. 84-90 (0,4 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[9-А]. Миралиев, И.К. Конституционная модель правового государства и прав человека в условиях правовой действительности Таджикистана [Текст] / И.К. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/3. – 230-235 (0,5 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[10-А]. Миралиев, И.К. Механизмы реализации правовой политики в сфере прав человека [Текст] / И.К. Миралиев // Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2017. – № 2/9. – С. 226-229 (0,31 п. л.). – ISSN 2413-5151.

[11-А]. Миралиев, И.Қ. Низомҳои ҳуқуқи омехта [Матн] / И.Қ. Миралиев, Н. Зокирова // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 3 (20). – С. 152-160 (0,5 ч. ч.). – ISSN 2414-9217.

[12-А] Миралиев, И.Қ. Ташаккул ва инкишофи ғояҳои бунёди оид ба муносибати байниҳамдигарии давлат ва шахс [Матн] / И.Қ. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – № 4 (20). – С. 6-15 (0,7 ҷ. ҷ.). – ISSN 2414 9217.

[13-А]. Миралиев, И.Қ. Инкишофи ақидаҳои оид ба алоқамандии давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқи инсон [Матн] / И.Қ. Миралиев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – № 4 (32). – С. 26-37 (0,7 ҷ. ҷ.). – ISSN 2307-5198.

[14-А]. Миралиев, И.Қ. Сиёсати давлатҳои исломӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон [Матн] / И.Қ. Миралиев // Паёми ДМТ. Шумораи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – № 11. – С. 220-224 (0,4 ҷ. ҷ.). – ISSN 2413-5151.

[15-А]. Миралиев, И.Қ. Принсипҳои ҳадафҳои сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.Қ. Миралиев // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – № 3 (39). – С. 30-34 (0,31 ҷ. ҷ.). – ISSN 2307-5198.

[16-А]. Миралиев, И.Қ. Ташкилбӣ ва марҳилаҳои асосии инкишофи судҳои иқтисодӣ дар Тоҷикистон то замони Истиқлолияти давлатӣ [Матн] / И.Қ. Миралиев, Н. Зокирова // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 3 (20). – С. 25-39 (0,9 ҷ. ҷ.). – ISSN 2414-9217.

[17-А]. Миралиев, И.Қ. Сиёсати ҳуқуқӣ ҳамчун омилҳои ҳуқуқии рушди ҷомеа [Матн] / И.Қ. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 3 (20). – С. 78-94 (0,9 ҷ. ҷ.). – ISSN 2414-9217.

[18-А]. Миралиев, И.Қ. Низомии муносираи судҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон: заминаҳои ҳуқуқии таъсис ва фаъолияти он [Матн] / И.Қ. Миралиев, Н. Зокирова // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2022. – № 4 (20). – С. 54-63 (0,7 ҷ. ҷ.). – ISSN 2414-9217.

[19-А]. Миралиев, И.Қ. Заминаҳои илмӣ-методологии инкишофи назарияҳои робитаи давлат ва шахс [Матн] / Р.Ш. Шарофзода, И.Қ. Миралиев // Қонунгузорӣ. – 2023. – № 2 (50). – С. 12-18 (0,5 ҷ. ҷ.). – ISSN 2410-2903.

[20-А]. Миралиев, И.Қ. Афзалиятҳои амалисозии сиёсати ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуқи инсон дар ҚТ [Матн] / И.Қ. Миралиев // Паёми ДМТ. Силсилаи илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – № 7. – С. 256-261 (0,6 ҷ. ҷ.). – ISSN 2413-5151.

[21-А]. Миралиев, И.Қ. Оид ба мафҳуми сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи ҳуқуқи инсон [Матн] / И.Қ. Миралиев // Аҳбори ДДҲБСТ. – 2023. – № 3 (96). – С. 5-9 (0,4 ҷ. ҷ.). – ISSN 2411-1945.

III. Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[22-А]. Миралиев, И.К. Теории о взаимосвязи прав человека и государства: генезис и трансформация идей [Текст] / И.К. Миралиев // Государствоведение и права человека. – 2016. – № 2 (02). – С. 103-111 (0,5 п. л.). – ISSN 2414-9217.

[23-А]. Миралиев, И.К. Ҳуқуқи инсон дар давлати иҷтимоӣ [Матн] / И.К. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2016. – № 3 (03). – С. 35-39 (0,3 ч. ч.). – ISSN 2414-9217.

[24-А]. Миралиев, И.К. Правовой статус человека и гражданина [Текст] / И.К. Миралиев // Права человека: история, теория и практика / под ред. д.ю.н. Диноршоева А.М. и д.ю.н. Азизова У.А. – Душанбе, 2016. – С. 451-470 (3,4 п. л.).

[25-А]. Миралиев, И.К. Назарияҳо дар бораи робитаи мутақобилаи давлат ва ҳуқуқҳои инсон [Матн] / И.К. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2017. – № 2 (06). – С. 111-112 (0,12 ч. ч.). – ISSN 2414-9217.

[26-А]. Миралиев, И.К. Назаре ба мафҳум ва предмети илми ҳуқуқи инсон [Матн] / И.К. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2018. – № 1(09). – С. 24-30 (0,6 ч. ч.). – ISSN 2414-9217.

[27-А]. Миралиев, И.К. Назаре ба мафҳум ва предмети илми ҳуқуқи инсон [Матн] / И.К. Миралиев // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон. – 2020. – № 3(19). – С. 152-159 (0,7 ч. ч.). – ISSN 2414-9217.

[28-А]. Миралиев, И.К. Тамаддуни зардуштӣ ва ҷойгоҳи он дар шинохти ҳуқуқ ба саломатӣ [Матн] / И.К. Миралиев // Аҳбори Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2022. – № 3-4. – С. 26-35 (0,8 ч. ч.).

[29-А]. Миралиев, И.К. Кафолатҳои таъмини озодии вичдон ва эътиқоди динӣ дар конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / И.К. Миралиев // Поси ҳуқуқи инсон чун дастоварди умумибашарӣ: маводи конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 65-умин солгарди қабули Эломиаи умумии ҳуқуқи башар. – Душанбе, 2014. – С. 42-48 (0,4 ч. ч.).

[30-А]. Миралиев, И.К. Проблемаҳои амалишавии ҳуқуқҳои инсон дар шароити давлати ҳуқуқбунёд дар Тоҷикистон [Матн] / И.К. Миралиев // Такмили конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон // Маводи конфронси илмӣ-назариявӣ бахшида ба муносибати 30-юмин солгарди қабули Конвенсияи СММ оид ба зидди шиканча ва дигар муносибатҳои ғайриинсонӣ. – Душанбе, 2015. – С. 31-35 (0,3 ч. ч.).

[31-А]. Миралиев, И.К. Мафҳум ва махсусияти муносибати ҳуқуқҳимоявӣ [Матн] / И.К. Миралиев // Эломиаи умумии ҳуқуқи инсон ва равандҳои муносири рушди ҳуқуқи инсон: мушкилот ва дурнамо: маво-

ди конференсия байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба 70-умин солгарди қабули Эълומияи умумии ҳуқуқи инсон. – Душанбе, 2019. – С. 80-84 (0,3 ҷ. ч.).

[32-А]. Миралиев, И.К. Влияние национального законодательства о защите прав человека и на состояние и перспективу института защиты прав человека в Республике Таджикистан [Текст] / И.К. Миралиев // Права человека проблемы, пути решения и перспектива: материалы международной научно-практической конференции, посвященной Дню принятия Всеобщей декларации прав человека. – Душанбе, 2019. – С. 69-75 (0,4 п. л.).

[33-А]. Миралиев, И.К. Понятие защиты прав человека [Текст] / И.К. Миралиев // Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва низоми ҳуқуқи миллӣ: заминаҳои рушд ва дурнамои илми ҳуқуқшиносӣ: маводи конференсияи байналмилалии илмӣ-назариявӣ бахшида ба «25-солагии қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва «70-солагии факултети ҳуқуқшиносӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон». – Душанбе, 2019. – С. 194-200 (0,4 ҷ. ч.).

[34-А]. Миралиев, И.К. Назарияҳои пешрафта оид ба муносибати мутақобилаи давлати ҳуқуқбунёд ва ҳуқуқҳои инсон [Матн] / И.К. Миралиев // Масъалаҳои назариявии амалисозии ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ бахшида ба таҷлили рӯзи ҳуқуқи инсон (7 декабри с. 2020). – Душанбе, 2020. – С. 92-102 (0,6 ҷ. ч.).

[35-А]. Миралиев, И.К. Правовая политика как фактор правового развития общества [Текст] / И.К. Миралиев // Сборник материалов IX Международной научно-практической конференции Леденцовские чтения. «Бизнес. Наука. Образование. Правовые и экономические аспекты» (секция высшего образования с участием специалистов и обучающихся среднего профессионального образования и школьников) (22 апреля 2021 года). – Саратов, 2021. – С. 537-545 (0,5 п. л.).

[36-А]. Миралиев, И.К. Сиёсати ҳуқуқи ҳаҷҷон омили ҳуқуқи рушди чома [Матн] / И.К. Миралиев // Ҳуқуқи инсон дар раванди ҷаҳонишавӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ бахшида ба таҷлили рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон (7 декабри с. 2021). – Душанбе, 2021. – С. 50-60 (0,68 ҷ. ч.).

[37-А]. Миралиев, И.К. Мақоми ниҳоди Ваколатдор оид ба ҳуқуқи инсон дар низоми ҳуқуқи Амрикои Лотинӣ [Матн] / И.К. Миралиев // Ҳуқуқи инсон: дирӯз ва имрӯз: маводи конференсияи байналмилалии илмию амалӣ бахшида ба рӯзи қабули Эълумияи умумии ҳуқуқи инсон (9 декабри с. 2022). – Душанбе, 2022. – С. 55-63 (0,6 ҷ. ч.).

[38-А]. Миралиев, И.К. Ҳимояи ҳуқуқҳои кӯдак дар раванди барҳӯрди тамаддунҳо ва таҳдиду хатарҳои ҷаҳони муосир [Матн] /

И.Қ. Миралиев, Б.А. Ҳасанов // Ҳифзи ҳуқуқи инсон ва масъалаи муқовимат ба коррупсия дар ҷаҳони муосир: концепсияҳо, воқеият ва дурнамо: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 75-умин солгарди қабули Эълومияи умумии ҳуқуқи инсон ва рӯзи байналмилалӣ мубориза бар зидди коррупсия (1-2 декабри с. 2023). – Душанбе, 2023. – С. 454-461 (0,6 ҷ. ч.).

[39-А]. Миралиев, И.Қ. Заминаҳои ташаккул ва инкишофи робитаи давлат ва шахс дар афкори мутафаккирони тоҷику форс [Матн] / И.Қ. Миралиев // Масъалаҳои назариявии ташаккули фарҳанги ҳуқуқи инсон дар Тоҷикистон: маводи конференсияи байналмилалӣ илмӣ назариявӣ (5 декабри с. 2023). – Душанбе, 2023. – С. 98-106 (0,5 ҷ. ч.).

IV. Учебники и учебные пособия:

[40-А]. Миралиев, И.Қ. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ [Матн]: Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисоси ғайриҳуқуқшиносӣ / И.Қ. Миралиев; Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор А.Ғ. Холиқов. – Душанбе: Олами китоб, 2010. – 400 с. (25 ҷ. ч.).

[41-А]. Миралиев, И.Қ. Ҳуқуқи инсон дар нақшаҳо [Матн]: воситаи таълимӣ / И.Қ. Миралиев, Б.А. Сафаров, Д.С. Сафаров, И.И. Саидов. – Душанбе: Бахманруд, 2013. – 207 с. (13 ҷ. ч.).

[42-А]. Миралиев, И.Қ. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқи инсон [Матн] / И.Қ. Миралиев; Зери таҳрири н.и.х., дотсент Э.С. Насурдинов. – Душанбе: ЭР-граф, 2013. – 320 с. (20 ҷ. ч.).

[43-А]. Миралиев, И.Қ. Права человека (в схемах) [Текст]: учебное пособие / А.М. Диноршоев, И.Қ. Миралиев, Ш.Ф. Искандаров. – Душанбе, 2015. – 174 с. (11 ҷ. ч.).

[44-А]. Миралиев, И.Қ. Ҳуқуқи инсон (дар нақшаҳо) [Матн]: воситаи таълимӣ / И.Қ. Миралиев, Ш.Ф. Искандаров. – Душанбе, 2019. – 192 с. (12 ҷ. ч.).

[45-А]. Миралиев, И.Қ. Ҳуқуқи инсон (дар нақшаҳо) [Матн]: воситаи таълимӣ [Матн] / Б.А. Сафарзода, Д.С. Раҳмон, И.Қ. Миралиев, И.И. Саидзода, Ш.Ф. Искандаров, Ҷ. Саъдизода. – Душанбе, 2019. – 192 с. (12 ҷ. ч.).

[46-А]. Миралиев, И.Қ. Ҳуқуқи инсон. Қисми 1 [Матн]: воситаи таълимӣ / А.Ғ. Холиқзода, Б.А. Сафарзода, Д.С. Раҳмон, И.Қ. Миралиев, Ҷ. Саъдизода, Ф.М. Шоев. – Душанбе: ЭР-граф, 2021. – 144 с. (9 ҷ. ч.).

[47-А]. Миралиев, И.Қ. Механизмҳои ҷимояи ҳуқуқи инсон [Матн]: китоби дарсӣ / Б.А. Сафарзода, Д.С. Раҳмон, И.Қ. Миралиев, Ҷ. Саъдизода, Ш.Ш. Шосаидзода, Ш.Ф. Искандаров, Н.Ф. Сафарзода, Ф.Н. Салимов. – Душанбе: ЭР-граф, 2023. – 480 с. (30 ҷ. ч.).

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Миралиев Исфандиёр Қарахонович дар мавзун: «Назария ва амалияи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс: таҳқиқоти назариявӣ-методологӣ ва муқоисавӣ-ҳуқуқӣ» барои дарёфти дараҷаи илми доктори илми ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат

Калидвожаҳо: робитаи давлат ва шахс, ҳуқуқи инсон, назарияҳои ҳуқуқи инсон, давлати ҳуқуқбунёд, сиёсати ҳуқуқӣ, таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон, давлати иҷтимоӣ, низоми ҳуқуқӣ, вазъи ҳуқуқи шахс, санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, конститутсия, қонунгузорӣ, фарҳанги миллий.

Мақсади таҳқиқоти диссертатсиониро таҳлили илмӣ-методологӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ ва фарҳангӣ-тамаддунии назария ва амалияи байналмилалӣ ва миллии робитаи давлат ва шахс дар заминаи сарчашмаҳои илмӣ, санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллий ташкил медиҳад.

Ҷангоми таҳқиқи диссертатсионӣ усулҳои умумиилмӣ ва махсус, ба мисли диалектика, таҳлили функционалӣ, низоминок, мантиқӣ, таърихӣ, сотсиологӣ, омӯрӣ, шаклӣ-ҳуқуқӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ истифода шуданд. Бо истифодаи усулҳои зикршуда ташаккул ва инкишофи таҷрибаи миллий, минтақавӣ ва байналмилалӣ робитаи давлат ва шахс дар робита бо ҳуқуқи инсон таҳқиқ мешавад. Усулҳои зикршуда дар яқоягӣ имконият фароҳам оварданд, ки мавзӯи таҳқиқшаванда ҳамачониба, пурра ва воқеъбинона таҳқиқ гардида, вазифаҳои гузошташуда ҳалли худро ёбанд.

Навгони илмӣ таҳқиқи диссертатсионӣ дар он аст, ки бори нахуст дар илми ҳуқуқшиносии ватанӣ робитаи давлат ва шахс дар робита бо таърихи давлат ва ҳуқуқи халқӣ тоҷик, таҷрибаи байналмилалӣ, минтақавӣ ва миллий, бо дарназардошти афзалияти манфиатҳои миллий ва пешниҳоди модели миллии робитаи давлат ва шахс таҳқиқ мешавад. Таҳқиқоти мазкур бо дарназардошти равандҳои муосири ҷомеаи ҷаҳонӣ, аз ҷумла ҷаҳонишавӣ, бархурди тамаддунҳо, неолиберализм, ҷаҳонишавии неолибералӣ, бӯҳрони идеологияи ғарбгароёна, муқовимат ба ғояи ғарбии фардигароӣ, аҳаммияти манфиатҳои миллий, ки ба ҳадафҳо ва мазмуни робитаи давлат ва шахс таъсир мерасонанд, гузаронида шуда, тавачҷӯҳи асосӣ ба таҳқиқи унсурҳои маънавӣ-фарҳангии робитаи давлат ва шахс дода мешавад. Навгони илмӣ диссертатсия бо нуқтаҳои илмӣ, ки ба ҳиҷоми пешниҳод мешаванд, ҳамчунин, мақолаҳои интишорнамудаи муаллиф, баромадҳо дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ тасдиқ мегардад.

Хулоса ва пешниҳодҳои асосии таҳқиқи диссертатсионӣ барои таҳқиқоти минбаъдаи асосҳои назариявии робитаи давлат ва шахс бо дарназардошти такмили таҷрибаи ҷаҳонӣ ва ватанӣ, такмили раванди таълим, қонунгузорӣ, роҳандозии сиёсати ҳуқуқи ҶТ ва дигар ҳуҷҷатҳои сиёсӣ, тақвитаи масъулияти тарафайни давлат ва шахс, амалисозии ҳуқуқи инсон, таъминии сифати таълими ҳуқуқи инсон аҳаммияти илмӣ ва амалӣ доранд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Миралиева Исфандиёра Карахоновича на тему:
«Международная и национальная теория и практика
взаимоотношения государства и личности: теоретико-
методологическое и сравнительно-правовое исследование» на
соискание ученой степени доктора юридических наук по
специальности 12.00.01 – теория и история права и государства;
история учений о праве и государстве

Ключевые слова: взаимоотношение государства и личности, права человека, теории прав человека, верховенство права, правовая политика, образование в области прав человека, социальное государство, правовая система, правовой статус личности, международные правовые документы, конституция, закон, законодательство, национальная культура.

Целью диссертационного исследования является научно-методологический, сравнительно-правовой и культурно-цивилизационный анализ международной и национальной теории и практики взаимоотношения государства и личности на основе научных источников, международных, региональных и национальных актов.

В процессе диссертационного исследования применены общие и специальные научные методы, такие как диалектический, функциональный, системный, логический, исторический, социологический, статистический, формально-правовой, сравнительно-правовой методы, историко-правовой анализ. С помощью упомянутых методов исследуется формирование и развитие национального, регионального и международного опыта взаимоотношения государства и личности в контексте прав человека. Указанные методы в совокупности дали возможность всесторонне, полно и объективно раскрыть исследуемую тему и решить поставленные задачи.

Научная новизна диссертационного исследования заключается в том, что впервые в отечественной юридической науке взаимоотношение государства и личности исследуется в контексте истории государства и прав таджикского народа, международного, регионального и национального опыта, приоритета национальных интересов и предложения национальной модели взаимоотношения государства и личности. Данное исследование проведено с учетом современных общемировых процессов, в частности, глобализации, цивилизационного конфликта, неолиберализма, неолиберальной глобализации, кризиса западно-центристской идеологии, противодействия западной идее индивидуализма, повышения значения национальных интересов, которые влияют на цели и содержание взаимоотношения государства и личности, и основное внимание уделено исследованию духовно-культурных компонентов взаимоотношения государства и личности. Научная новизна диссертации подтверждается научными положениями, вынесенными на защиту, а также опубликованными автором статьями, выступлениями на республиканских и международных конференциях.

Основные выводы и рекомендаций диссертационного исследования имеют научное и практическое значения для дальнейшего исследования теоретических основ взаимоотношения государства и личности в контексте совершенствования мирового и отечественного опыта, для совершенствования учебного процесса, законодательства, реализации правовой политики РТ, политических документов, упрочения взаимной ответственности государства и личности, реализации прав человека, обеспечения качества образования по правам человека.

ANNOTATION

on the dissertation of Miraliev Isfandiyor Karakhonovich on the topic: "International and national theory and practice of the relationship between the state and the individual: theoretical, methodological and comparative legal research" for obtaining the degree of Doctor of Law on specialty 12.00.01 – theory and history of law and state; history of doctrines of law and state

Keywords: relationship between the state and the individual, human rights, theories of human rights, law-based state, legal policy, education in the field of human rights, social state, legal system, legal status of the individual, international legal documents, constitution, legislation, national culture.

The purpose of the dissertation research is scientific-methodological, comparative-legal and cultural-civilizational analysis of international and national theory and practice of the relationship between the state and the individual on the basis of scientific sources, international, regional and national acts.

In the process of the dissertation research, general and special scientific methods such as dialectics, functional, systemic, logical, historical, sociological, statistical, formal-legal, comparative-legal, historical-legal analysis were applied. With the help of the mentioned methods, the formation and development of national, regional and international experience of the relationship between the state and the individual in the context of human rights is studied. The mentioned methods in the combination allowed us to comprehensively, fully and objectively disclose the topic under study and solve the stated tasks.

The scientific novelty of the dissertation research lies in its examination of the relationship between the state and the individual within the context of the history of the state and the law of the Tajik people, as well as international, regional, and national experiences. The proposal of a national model for this relationship prioritizes national interests. This is the first time such a study has been conducted in domestic legal science. This study examines the relationship between the state and the individual in the context of modern world processes, including globalization, civilizational conflict, and the crisis of Western-centrist ideology. It also considers counteraction to the Western idea of individualism and the increasing importance of national interests. The study focuses on the spiritual and cultural components of this relationship. The scientific novelty of the thesis is supported by the scientific provisions presented for defence, as well as the author's published articles and speeches at national and international conferences.

The main conclusions and recommendations of the dissertation research have scientific and practical significance for further research into the theoretical foundations of the relationship between the state and the individual. This is particularly relevant in the context of improving both international and domestic experiences, as well as for enhancing the educational process, legislation, and implementation of legal policy in the Republic of Tajikistan. Additionally, this research can contribute to strengthening the mutual responsibility of the state and the individual, promoting the realization of human rights, and ensuring the quality of human rights education.

Подписано в печать 06.02.2024. Формат 60x84¹/₁₆.
Бумага офсетная. Печать офсетная. Гарнитура Times New Roman.
Усл. печ. л. __,__. Тираж __ экз. Заказ № __.